

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

80

1964

1. SZÁM

MAGYAR KÖNYVSZEMLE, 80. ÉVF. 1. SZÁM 1—112. I. BUDAPEST, 1964. JAN.—MÁRC.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK

könyvtörténeti, bibliográfiai és dokumentációs folyóirata

Megjelenik negyedévenként

Főszerkesztő

KÓHALMI BÉLA

Szerkesztő bizottság

DEZSÉNYI BÉLA (h. szerkesztő), MÁTRAI LÁSZLÓ, MEZEY LÁSZLÓ, RÓZSA GYÖRGY,
V. WALDAPFEL ESZTER

E szám munkatársai: BERLÁSZ JENŐ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, RÓZSA GYÖRGY, a közgazdaságtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára igazgatója, BORZSÁK ISTVÁN egyetemi tanár, Debrecen, ECKHARDT SÁNDOR ny. egyetemi tanár, HERPEI JÁNOS ny. múzeumigazgató, DONÁTH REGINA, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, ZSINDELY ENDRE kutató, ifj. KOZOCSA SÁNDOR tanár, KOZOCSA SÁNDOR, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, TIBORC ZSIGMOND kutató, VÉRTESY MIKLÓS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, SÓLYOM JENŐ levéltáros, BORSA GEDEON, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KULCSÁR PÉTER, a Szegedi Egyetemi Könyvtár munkatársa, SZIJ REZSŐ tudományos kutató, SZÉKELY SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár igazgatója, JÁNSZKY LAJOS, az Országos Műszaki Könyvtár igazgatója, SOMKUTI GABRIELLA, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, GOMBOCZ ISTVÁN, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, CSAPODI CSABA, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára osztályvezetője, TÓTH ANDRÁS, a budapesti Egyetemi Könyvtár osztályvezetője, FAZAKAS JÓZSEF, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, DEZSÉNYI BÉLA, az irodalomtudományok kandidátusa, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője, BÁN IMRE, az irodalomtudományok kandidátusa, egyetemi tanár, Debrecen, VIZKELETY ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, KÓHEGYI MIHÁLY muzeológus, Baja, DÖRNYEI SÁNDOR, az Országos Orvostudományi Könyvtár munkatársa, KÓHALMI BÉLA Kossuth-díjas, az irodalomtudományok kandidátusa, ny. egyetemi tanár, RÓNA-TAS ANDRÁS, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, BENDA KÁLMÁN, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete munkatársa, DÁN RÓBERT, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, LAKOS KATALIN, a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára munkatársa, NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ, az Országos Széchényi Könyvtár munkatársa, WALLESHAUSEN GYULA, az Agrártudományi Egyetem Központi Könyvtára igazgatóhelyettese

Technikai szerkesztő: DÖRNYEI SÁNDOR

Szerkesztőség: Budapest, VIII., Múzeum körút 14—16. Telefon: 134—400.
A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el.

A kiadvány előfizethető vagy példányonként megvásárolható:

az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, Budapest V., Alkotmány u. 21.

Telefon: 111—010, MNB egyszámúszám: 46

Csekkbefizetési számla: 05.915.111—46

az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, Budapest V., Váci u. 22.

Telefon: 185—612

a POSTA KÖZPONTI HIRLAP IRODÁ-nál, Budapest V., József nádor tér 1.

Telefon: 180—850

Csekk számla: egyéni 61.257, közületi 61.066

13. 592
26. 195
Fels. 20. 013
44 1. 1759

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI, BIBLIOGRÁFIAI ÉS DOKUMENTÁCIÓS
FOLYÓIRATA

LXXX. ÉVFOLYAM
1964.

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára II.	1
<i>Büky Béla</i> : A tudományos tájékoztatás egyik feladatköre: témaelemzési statisztikák készítése és alkalmazása	310
<i>Csapodi Csaba</i> : Beatrix királyné könyvtára	201
<i>Dümmerth Dezső</i> : A budapesti Egyetemi Könyvtár állományának alapjai.....	292
<i>Kovácsics József—Duxné Nagy Katalin</i> : A könyvtári munka összehasonlító mérése standardizálás útján	225
<i>Mátrai László</i> : Köhalmi Béla	289
<i>Rózsa György</i> : Contradictions entre la recherche et l'information scientifique.....	33
<i>Siklós András</i> : Adatok az 1918—1919. évi magyarországi forradalmak könyvkiadásának történetéhez	113

KÖZLEMÉNYEK

<i>Arady Kálmán</i> : Exlibris-adatok a XIX. századi olvasótársaságok és kölcsönkönyvtárak történetéhez.....	247
<i>Bálint Sándor</i> : A szegedi franciskánusok könyvtárának XVI. századi állománya	134
<i>Borzsák István</i> : Aristoteles, Vergilius és társai	47
<i>Donáth Regina</i> : A diplomáciai titkosírás XVII. századi használatához	55
<i>Eckhardt Sándor</i> : Un recueil rhéto-roman du XVII ^e siècle	51
<i>Herepei János</i> : Apáczai könyvtárának további nyomai	53
<i>Kozocsa Sándor</i> : Adatok id. Szinnyi József életéhez	66
<i>Kozocsa Sándor, ifj.</i> : Arany János kiadatlan önéletrajza	65
<i>Köhalmi Béla</i> : Az Almássy téri Deák Ferenc könyvtár történetéhez	154
<i>M. Gy.</i> : Vers-perek Horthy-Magyarországon (Kassák Lajos: Szolhálók élete).....	72
<i>Markovits Györgyi</i> : Francia vonatkozású kiadványok és a horthysta cenzúra.....	257
<i>Mészáros István</i> : Egy Apáczai-tanítvány tankönyvjegyzéke	239
<i>Móra László</i> : A műegyetemi könyvtár alapítása 1848-ban.....	146
<i>Nagydiósi Gézané</i> : Észrevétel az Athenaeum kiadástörténetéhez.....	323
<i>Radó György</i> : Egy rejtélyes regény nyomában	141
<i>Sonkoly István</i> : Jegyzetek a Márton József kiadásában megjelent Csokonai-dalokhoz	253
<i>D. Szemző Piroska</i> : Szerzői jogi vita Jókai német kiadása körül	324
<i>Szigeti Kilián</i> : Egy XIV. századbéli énekeskönyvünk továbbélése	125
<i>Szűz Rezső</i> : Tevan Andor, a bibliofil könyvkiadó	337
<i>Tiborc Zsigmond</i> : Adalékok a Népszava napilap megindulásához	71
<i>Vértesy Miklós</i> : Bernardino da Siena autográf kézírata az Egyetemi Könyvtárban	239
<i>Zsindely Endre</i> : Egy értékes hungarica: Batsányi János mostanig lappangó műve	62

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Borsa Gedeon</i> : Hol és mikor nyomták az eddig ismert két legrégebb magyar sorsvető könyvet?	348
<i>Borsa Gedeon</i> : Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában?....	79
<i>Borsa Gedeon</i> : XVI. századi magyarországi nyomtatványok a bécsi Nationalbibliothekban	162
<i>Dörnyei Sándor</i> : A XVI. századi simándi nyomda.....	172

Holl Béla: Régi magyarországi könyvek lengyel könyvtárakban	156
Holl Béla: Sámbooky János könyvtárának magyar könyveiről	344
Kelecsényi Ákos: Három XVI. századi énekeskönyv	260
Kelecsényi Ákos: A Huszár Gál és Török Mihály közötti időszak a debreceni nyomdában	166
Sándor István: Töredék Leucippe és Clitophon széphistoriájának egy ismeretlen kiadásából	354
Súlyom Jenő: Honterus 1548. évi kátékiadása	73
Vértessy Miklós: Egy 1483-ban kiadott magyar krónika	74

FIGYELO

Barasenkov, V. M.: A 150 éves Szaltükov—Scsedrin Könyvtár történetéhez	363
Beliczay Angela: Heidelbergi Káté kiállítás a Ráday Könyvtárban	379
Berza László: Budapest történetének bibliográfiája II. kötete	179
Csapodi Csaba: Kódex-miniatura kiállítás az Iparművészeti Múzeumban	276
Csapodiné Gárdonyi Klára: Újabb Corvina került vissza Magyarországra	378
D. B.: Walter Hagemann halálára	277
Dörnyei Sándor: A folyóiratcímek rövidítéséről	368
Dr.: A Német Demokratikus Köztársaságban folyó dokumentációs munkáról	89
Faragó Lászlóné: A „Könyvtári Minerva”-ról	266
Gergely Pál: Melich János (1872—1963)	175
Gombocz István: 100 éves a Matica Slovenská	90
Izsépy Edit: Hatszáz éves a Jagelló Könyvtár	366
Jánszky Lajos: Az I. Reprográfiai Kongresszus	89
Jánszky Lajos: A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 29. konferenciája	88
Kenéz Ernő: Komjáthy Aladár (1894—1963)	176
Kulesár Péter: A szegedi ferences könyvtár helyreállításáról	84
Maller Sándor: Magyar kiadványok és az UNESCO	270
Molnár Nándor: Az örmény és grúz címek átírásáról	181
Munkácsi Piroska: Plakátkiállításokról	273
N. K.: A Magyar Tudományos Akadémia Térképtörténeti Munkabizottsága	272
Nagy Ernő: Transzliterálási problémák a Szovjetunió finnugor nyelveinél	374
Rózsa György: Megjegyzések egy „kutatási jelentés”-szerű bibliográfia kapcsán	270
Somkuti Gabriella: Tanulmányok a neveléstudomány köréből	90
Sz. J.: A könyvtártudományi kutatásokra kiírt pályázat eredménye és tanulságai	272
Székelly Sándor: Az IFLA XXIX. konferenciája	87
Szűj Rezső: A bibliofília és a tudományos kutatás	86
Tardy Lajos: A bibliográfiai hivatkozásról	277
Zádor Anna: Varró István emléke	177
Hírek	183

SZEMLE

Biblioteca-sno-bibliograficeszkaja klaszszifikacija (Ism. F. Z.—M. L.)	190
Die Bibliothek der Technischen Hochschule (Ism. Móra László)	284
Bland, David: The illustration of books (Ism. Takács Menyhért)	186
Bogdán István: A magyarországi papíripar története (Ism. Kőhegyi Mihály)	188
Boldiš, Jozef: Vedecké knižnice Slovenskej Akademie Vied (Ism. Darabos Pál)	287
Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung (Ism. Dörnyei Sándor)	96
Collison, R. L.: Modern business filing and archives (Ism. L. Mesterházi—Nagy Márta)	390
Csehi Gyula: Munkásoksztyál és irodalom (Ism. Mgy)	388
Dršina, Jaroslav: Der Schlagwortkatalog (Ism. Wittek Lászlóné)	286
Falvy Zoltán—Mezey László: Codex Albensis (Ism. Szigeti Kilián)	186
Fonotov, G. P.: Lenin o bibliografii (Ism. Lakos Katalin)	281
A gyermekkönyvtár (Ism. Wittek Lászlóné)	390
Horvat, Josip: Povijest novinstva hrvatske (Ism. Kindlovits Kálmán)	386
In libro humanitas (Ism. Vízkelety András)	98
In memoriam Valentin le Champion (Ism. Galambos Ferenc)	282

Jahrbuch der Bibliotheken (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	101
Knizsnije znaki Alekszeja Jupatova (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	190
A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>)	93
Krudy világa (Ism. <i>Szentmihályi János</i>)	389
Lamb, Lynton: Drawing for illustration (Ism. <i>Takács Menyhért</i>)	385
A magyar kritikai edíciók történetéhez (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	381
Magyar statisztikai zsebkönyv 1963 — Budapest statisztikai zsebkönyve 1963 (Ism. <i>Schneller Károly</i>)	193
A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványsorozata (Ism. <i>Pálvölgyi Endre</i>)	279
Mat'ovčik, Augustin: Vavrinec Čaplovič a osudy jeho knižnice (Ism. <i>Sziklay László</i>)	283
Mátrai László: Régi magyar filozófusok (Ism. <i>Bán Imre</i>)	95
McLean, Ruari: Victorian book design and colour printing (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)	99
Myson, William: Librarianship as a carrier (Ism. <i>Szilágyi Tibor</i>)	286
Péter László: Az Igazság története (1918—19) (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>)	96
Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	100
Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken (Ism. <i>Tóth András</i>)	97
Schwencke, Johan: Het exlibris in Duitsland (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	189
Szalai Sándor: Gépi kivonatkészítés — Gépi fordítás (Ism. <i>Weger Imre</i>)	191
Takács József—Veredy Katalin: Az Országgyűlési Könyvtár a jogászai munka segítője (Ism. <i>Gombocz István</i>)	193
The typographic book 1450—1935 (Ism. <i>D. B.</i>)	281
Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde (Ism. <i>Fazakas József</i>)	98
Winna latorosl w exlibrisie (Ism. <i>Galambos Ferenc</i>)	282

BIBLIOGRÁFIÁK

Bárdos László István—Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Nagydiósi Gézané</i>)	110
Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft (Ism. <i>Wallershausen Gyula</i>)	112
A bibliography of African bibliographies (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	108
Bibliography of proceedings of international meetings (Ism. <i>Gombocz István</i>)	198
Casanoviana (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	111
De la Vallée Poussin, L.: Catalogue of Tibetan manuscripts (Ism. <i>Róna-Tass András</i>)	103
Ernst, Konrad: Die Wiegendrucke des Kestner-Museums (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	194
Gesamtverzeichnis der in den Dokumentationsstellen der DDR ausgewerteten Zeitschriften (Ism. <i>Dr.</i>)	198
Göllner, Carl: Turcica (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	106
Hungarian publications on Asia and Africa (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	195
Index of Indonesian learned periodicals (Ism. <i>Dr.</i>)	199
Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae Matica Slovenská (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	105
A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956 (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	109
A magyarországi nyelvtudomány bibliográfiája (Ism. <i>Ferenczy Géza</i>)	391
Mittelalterliche Bibliothekskataloge Österreichs (Ism. <i>Csapodi Csabáné</i>)	287
A Nagyvilág hét esztendeje (Ism. <i>Péter László</i>)	196
Pecsat' zarubeznih sztran (Ism. <i>Ferenczyné Wendelin Lidia</i>)	194
Szentmihályi János—Vértessy Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	102
Testnevelési és sportszakirodalom (Ism. <i>Kozocsa István</i>)	200
Új amerikai közgazdasági referálólapp (Ism. <i>Földi Tamás</i>)	199
Walther, Karl Klaus: Bibliographie zur Geschichte der Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt zu Halle (Ism. <i>S</i>)	288

BERLÁSZ JENŐ

Dernschwam János könyvtára

A hazai humanizmus történetéhez

(Második közlemény)

283

IV.

Az előadottak után most sor kerülhet magának a könyvgyűjteménynek bemutatására: elsősorban az állomány mennyiségi felmérésére, aztán a nyomdai provenienciák feltárására, végül a tudománytörténeti elemzésre és méltatásra.

1. A könyvtár számszerű nagyságának a kifejezése, ismerve az inventárium pontosságát, első pillanatban problémamentesnek tűnik. Említettük, hogy a lajstrom négy formacsoportba osztva sorolja elő a könyvanyagot, az egyes csoportokon belül újrakezdődő sorszámozással. Úgy látszik, mintha az állomány számbavételéhez nem kellene egyebet tenni, mint összegezni a négy nagyságosztály végső sorszámain. E szerint a fólió-csoportban 369 (illetőleg az inventárium csonkasága és egy belső számozási hiba miatt 349), a kvartban 70, az oktávban 131, a sedecimben 81 számot találunk, vagyis összesen 651 tételt. Rögtön felvetődik azonban a kérdés: mit fejeznek ki ezek a tételszámok? Köteteket, műveket avagy kiadványokat? Bevezetőben, a címleírás módszerének ismertetésekor már szoltunk arról, hogy az inventáriumban többféle leírási forma szerepel; egy-egy szám alatt nemcsak magányos önálló művekkel találkozunk, hanem két, három vagy még több opusból álló gyűjteményes kiadványokkal, illetőleg kolligátumokkal is, azaz egyszerre több művel; más esetben meg valamely önálló műnek csak egy részével, egy-egy kötetével. Ebből arra lehetne következtetni, hogy a jegyzék kötetekben számol, s így a tételszám tulajdonképpen kötettszámot jelent. Ez a feltevés azonban nem áll meg, mert — mint említettük — előfordulnak olyan esetek is, amikor többkötetes művek egyazon szám alatt szerepelnek, amikor ti. egyszerre megjelent kötetekről van szó. Voltaképpen tehát a tételszám nem azonos sem a művek számával, sőt a kolligátumok miatt még a kiadványokéval sem. Így aztán, ha a könyvállomány nagyságát valamely bibliográfiai egységben ki akarjuk fejezni, a tételeket megfelelő szempontból végig kell elemeznünk. A nagy mennyiségben előforduló kolligátumokra tekintettel, legcélszerűbbnek a kiadványok kimutatását véltük. Kiadvány-egységnek az önálló impresszum alatt megjelent nyomtatványokat tekintettük: így — az egykötetes műveken kívül — az egyszerre megjelent többkötetes műveket együttesen, a különböző években megjelent többkötetes műveknek minden egyes kötetét, a gyűjteményes műveket, végül a kolligátumok alkotó elemeit külön-külön. Ezen az alapon számolva, az említett négy nagyságcsoport tételszámain a következőképpen sikerült felfejtenünk. (A táblázatot lásd a köv. lapon.)

Az inventárium alapján tehát a könyvtárban 1162 önállóan megjelent művet tudunk kimutatni. Ez a szám persze nem egészen fedi a valóságot, mert hiszen a megcsonkult inventárium elejéről hiányzó 19 tételben foglalt kiadványok nem voltak számbavehetők. Kiadvány és mű nem egészen azonos

Forma-csoport	Tételszám	Önálló kiadvány	Kolligált kiadvány	Kiadványok száma összesen
Fólió	346	218	335	553
Kvárt	70	31	211	242
Oktáv	131	64	213	277
Sedecim	81	77	13	90
Összesen	631	390	772	1162

fogalmak. A reneszánszkor könyvnyomdászat tudvalevőleg igen kedvelte a gyűjteményes kiadványokat: az olyan köteteket, amelyek egyazon szerzőnek több művét vagy különböző szerzőknek különböző műveit ölelték fel. Egy ilyen irányú számlálás az inventáriumban — megfelelő könyvpéldányokon végezhető ellenőrzés hiányában — nem adhat teljesen megbízható eredményt. Korlátolt pontossággal azonban megállapíthatjuk, hogy az 1162 kiadvány mögött kb. 2100 mű rejlik.

Ki kell még egészítenünk e képet a könyvgyűjteménynek egykorúlag — valószínűleg DERNSCHWAM kölcsönzéseiből — előállt tényleges hiányai-val. Ezekre nézve a BLOTIUS—GUTT-féle 1575. évi revízió nyújt felvilágosítást. Említettük volt, hogy a hagyaték bécsi átvételekor a revizorok az állományban egyidejűleg meg nem talált könyveket az inventárium megfelelő helyén „*Deest*” megjegyzéssel jelölték. Ilyen megjelölés a fólió-csoportban 12, a kvártban 3, az oktávban 11, a sedecimben 16, mindössze 42 fordul elő. Ennyire tehető tehát a könyvtárnak a használatból eredő eredeti vesztesége.

Mennyiségi szemlének meggyőző bizonyítékát adja a bevezetőben már előrebocsátott véleményünknek, amely szerint a DERNSCHWAM-könyvtárban egy egészen rendkívüli jelentőségű humanista gyűjteményt kell látnunk: a SAMBUCUS-könyvtár megközelítőt.⁷¹

2. Nem kevésbé fontos következtetéseket lehet vonni valamely könyvgyűjtemény értékére nézve a tipográfiai származás-adatok (provenienciák) vizsgálatából is. A DERNSCHWAM-könyvtár e tekintetben is tanulságos adatokkal szolgál.

Itt több kérdést lehet felvetni: *a)* mely országokban, illetőleg városokban nyomtatták a könyveket? (földrajzi proveniencia), *b)* mely nyomdák voltak az előállítók? (nyomdai proveniencia), *c)* mely időkből származnak a nyomtatványok? (időbeli proveniencia). Vegyük ezeket sorra!

a) Más vonatkozásban beszéltünk már arról, hogy DERNSCHWAM János mint a FUGGER-cég szolgálatában álló kereskedelmi főtisztviselő, feladatai ellátása kapcsán széleskörű külföldi utazásokat tett. Ezekről az üzleti utakról azonban naplójegyzetek, itineráriumok — sajnos — nem maradtak fenn, vagy legalábbis nem ismereteseek. Idevágólag csak szórványos adatok állnak rendelkezésre. Mégis meglehetősen biztonsággal meg lehet vonni Európa térképén azokat a határokat, amelyeken belül ilyen hivatalos utakat vagy legalább levele-

⁷¹ A SAMBUCUS-könyvtár számszerű adatairól GULYÁS: *Bibliotheca J. Sambuci*. 31—32. l.

zési érintkezést feltételezni lehet. Ezek a határok a FUGGER-ház üzleti emporiumainak (nagyfaktorátusainak és faktorátusainak, levelezőállomásainak, bányas és olvasztó műveinek) összekötéséből adódnak. Götz von PÖLNITZ, a FUGGER-ek modern monográfiusa kartográfiaiilag is rögzítette a cég üzleti hálózatát. Rajzából kitűnik, hogy Augsburgból mint középpontból nagyjában öt irányban orientálódott a vállalat: keletre, Salzburgon és Bécsen át Budáig, Besztercebányáig és Erdélyig; északra-északkeletre Krakkóig, illetőleg Lipcsén és Breslaun át Danzigig; északnyugatra Nürnberg főügynökségen, Frankfurt am Mainon, Kölnön keresztül Antwerpenig; délre Innsburek főállomáson, Villachon át Velencéig és Rómáig; végül délnyugatra, mint mellékirányba Milánón és Genuán át Madrid, Lisszabon, illetőleg Sevilla felé. Vagyis Ausztria, Szilézia és Csehország, Lengyelország, Szászország és a Keleti-tenger partvidéke, a Rajna-vidék és Németalföld, Észak- és Közép-Itália, valamint Spanyolország alkotta az augsburgi bankház érdekkörét.⁷² Így a cég exponensei is közvetlenül vagy közvetve érintkezésben voltak vagy lehettek mindezekkel a területekkel. Nyilvánvaló tehát, hogy DERNSCHWAMnak kitűnő alkalmá nyílt az említett országok és városok könyvtermését, illetőleg könyvpiacát figyelemmel kísérni és az őt érdeklő nyomtatványokat mindenünnen beszerezni.

Valóban, ha az inventáriumban rögzített impresszum-anyagot statisztikailag feldolgozzuk, arra az érdekes megállapításra juthatunk, hogy a könyvtár anyagának származási területe jobbra egybeesik a FUGGEREK üzleti érdekerületével. Az első alapvető, egyben magától értetődő tény az, hogy a könyvgyűjtemény legnagyobb hányadát a Németbirodalom területén nyomtatott kiadványok alkotják, különös súllyal Dél-Németországra, a Rajna-vidékre és Szászországra. További jellemző eredmény, hogy a gazdasági érdekelttség fontosságának megfelelően, uralkodó szerepet játszanak az olaszországi nyomtatványok. Viszont a keleti területek, Lengyelország, Csehország—Szilézia és Magyarország könyvtermése, bár szintén képviselve van a bibliotékában, erősen alárendelt tényező. Végül jelen van, de ugyancsak mellékes összetevőként a németalföldi könyv is. Ami a proveniencia-térképen nem egyezik a gazdasági térkép adataival, az egy jelentéktelen hiány és két lényeges többlet. A hiány, hogy spanyolországi eredetű könyv egyáltalán nem fordul elő a gyűjteményben. A többlet, hogy elsőrangú, a németországgal vetekedő szektort alkotnak a svájci könyvek, illetőleg hogy az itáliai nyomdatermékekkel csaknem azonos mértékben lépnek fel a franciaországiak.

Számokban rögzítve a helyzet ez:

Az előállító ország	Német-ország	Svájc	Itália	Francia-ország	Ausztria	Német-alföld	Lengyel-ország	Cseh-ország és Szilézia	Magyar-ország	Bizony-talan	Összesen
Kiadványok száma	350	328	173	161	31	14	6	3	2	94	1162

Ha a földrajzi eredet kutatását tovább részletezzük, vagyis ha adatainkat az egyes országokon belül városonként is szemügyre vesszük, akkor kialakul előttünk a nyomdavárosoknak a DERNSCHWAM-gyűjteményre jellemző rangsora: a különböző kulturális központokból származó könyvanyagának a könyv-

⁷² PÖLNITZ: J. *Fugger c. kötetének végéhez csatolt térképmelléklet: Niederlassungen und Handelswege der Fugger im Zeitraum von 1495 bis 1525.*

tár összetételében vitt szerepe. Értelmet ennek a vizsgálatnak nemcsak az a körülmény ad, hogy a XVI. század kultúrája Európa nyugatán és közepén már par excellence városokhoz kötött műveltség volt, hanem az is, hogy a városok korántsem éltek még a nemzet életét, hanem inkább a kommunák öncélú életét, s ez az egyéniség művelődési igényeikben, törekvéseikben, műveltségükben mint eredményben sajátos eltéréseket hozott létre.⁷³ Ennek folyománya az, hogy minden város könyvtermése bizonyos sajátos színezetet, elvi irányzatot, tárgyi meghatározottságot fejez ki: Köln pl. mint nagy skolasztikus hagyományok őrzője az „*obscurantismus fővárosa*”-ként szerepelt a köztudatban, Mainz viszont, ALBRECHT VON BRANDENBURG, a „*német X. Leó*” hatása alatt a humanista műveltség egyik erőssége volt.⁷⁴ Wittenberg, Zürich, Genf, Basel vagy Löwen különleges viszonyulását a koreszmékhez magyarázat nélkül is tudjuk, s közismertek Velence, Firenze, Róma és Nápoly kultúrájának sajátos egyéni vonásai is. Ilyen megfontolások alapján mutatjuk be az alábbiakban DERNSCHWAM könyvanyagának városok szerinti statisztikáját.

Németország nyomdatermékei⁷⁵ pl. a következőképpen oszlanak meg az egyes nyomdavárosok között:

Strassburg 67, Nürnberg 66, Köln 40, Frankfurt am Main 37, Wittenberg 34, Ingolstadt 19, Tübingen 12, Hagenau 10, Augsburg, Mainz és Leipzig 9—9, Isny 7, Magdeburg 6, Marburg 4, Freiburg im Breisgau, Solingen, Konstanz 3—3, Dillingen, Oppenheim, Pforzheim 2—2, Brixen, Colmar, Mutzschen, Steckelberg és Würzburg 1—1 kiadvánnyal szerepel.

A svájci nyomtatványok⁷⁶ városközi arányai így alakulnak: Basel 259, Zürich 46, Genf 18 és Bern 5 kiadvánnyal.

Itália⁷⁷ a következő nyomdavárosokkal és kiadványmennyiségekkel van képviselve: Velence 138, Róma 10, Milánó és Bologna 6—6, Firenze 5, Genua, Parma, Ostrona, Toscolano, Vincenza és Capo d'Italia 1—1 kiadvánnyal.

A franciaországi nyomtatványok⁷⁸ két városból kerültek ki, mégpedig: Lyonból 88, Párizsból pedig 73 darab.

⁷³ HAJNAL István: *Az európai város kialakulása*. Városi Szle. 27 (1941). 801—841. l.

⁷⁴ PAULSEN: *I. m.* 118—119. l.

⁷⁵ Proveniencia-vizsgálataim során német vonatkozásban egy modern nyomdászattörténeti kézikönyvre támaszkodhattam: BENZING, Joseph: *Buchdruckerlexikon des 16. Jahrhunderts*. (Deutsches Sprachgebiet.) Frankfurt am Main, 1952.

⁷⁶ A svájci vonatkozásokat is tartalmazza BENZING *i. m.*

⁷⁷ Az olasz nyomdatörténetre nézve két új feldolgozásunk is van: ASCARELLI, Fernanda: *La tipografia cinquecentina Italiana*. Firenze, 1953. (Contributi alla Biblioteca Bibliografica Italiana diretta da Marino Parenti 1.) és NORTON, F. J.: *Italian printers 1501—1520*. London, 1958. (Cambridge Bibliographical Society monograph 3.). De nem lehet nélkülözni Giuseppe FUMAGALLI két régebbi munkáját sem: 1. *Dictionnaire géographique d'Italie pour servir à l'histoire de l'imprimerie dans ce pays*. Florence, 1905. (Lexicon Typographicum Italiae.) 2. *Giunte e correzioni al Lexicon Typographicum Italiae*. Firenze, 1939. Ezekon kívül alapvetően fontos RENOARD, Ant. Aug.: *Annales de l'imprimerie des Aldes*. 3. éd. Par'is, 1834., továbbá a British Museum vonatkozó modern kiadványa: *Short-title catalogue of books printed in Italie and of Italian books printed in other countries from 1465 to 1600 now in the British Museum*. London, 1958.

⁷⁸ A francia nyomdatörténetre vonatkozólag sajnos egyetlen összefoglaló jellegű modern kézikönyvhöz sem tudtam hozzájutni, s így csak régi kiadványokra támaszkodhattam. Ezek BEAULEUX, Charles: *Catalogue de la réserve XVIe siècle (1501—1540) de la Bibliothèque de l'Université de Paris*. Paris, 1910. RENOARD, Ant. Aug.: *Annales de l'imprimerie des Estienne ou histoire de la famille des Estienne et de ses éditions*. 2. éd. Paris, 1843. Kiegészítőként itt is a British Museum egy új katalóguskötetét használtam: *Short-title catalogue of books printed in France and of French books printed in other countries from 1470 to 1600 now in the British Museum*. London, 1924.

Az ausztriai nyomtatványokat, 31 darabot egyedül Bécs szolgáltatta.⁷⁹ Németalföld⁸⁰ ismét két várossal szerepel: Antwerpenrel, ahonnan 13, és Löwennel, ahonnan 1 nyomtatvány származik.

Végül, ami a közép-kelet európai területeket illeti, a lengyelországi nyomdatermékek Krakkóból, a csehországiak Prágából, a sziléziaiak Breslauból,⁸¹ a magyarországiak Brassóból, illetve Sárvár—Újszigetről kerültek ki.

b) Fokozott jelentőséget nyer ez a földrajzi statisztika, ha nyomdász-provenienciával is kiegészül. A nyomdásznevek feltárásának szükségességét lényegében ugyanazok a szempontok értetik meg, amelyeket a városok egyéni kultúraalakító szerepével kapcsolatban fentebb vázoltunk. A nyomdákat ti. a városok a várospolitikai alárendelt szerveiként kezelték, akárcsak az iskolákat. Egy-egy város és a benne működő nyomdák eredetileg ugyanazt a társadalmi-ideológiai irányzatot fejezték ki. A XVI. században azonban a műveltségváltás nagy fordulójában a városi polgárság társadalmi-kulturális megoszlásának következményeként a nyomdászok is részesei lettek a városokban lefolyt párt-harcoknak, s nem képviseltek többé ugyanazon helyen sem azonos irányzatot. A nyomdák irodalmi, tudományos vagy propagandatevékenységét esetenként az a társadalmi-szellemi front határozta meg, amely a nyomdászt a maga táborába tudta csalogatni vagy kényszeríteni. Minden nyomdásznév tehát szűkebb-tágabb határok között bizonyos társadalmi-kulturális program kifejezője. De ezen túlmenően is jelentős az officinák ismerete, mert minden műhely, minden mester más technikai, művészi és tudományos színvonalat képviselt.⁸² A nyomtatott könyv autoritása, tudományos értéke ebben a korban legalább annyira múltott a tipográfuson, mint a szerzőn, hiszen a tudós könyvnyomtatók műhelyeiben bontakoztak ki a kéziratok hagyományból a modern nyomtatott irodalom (elsősorban a tudományos irodalom) alapformái.⁸³ Az alábbiakban városról-városra menve, felsoroljuk a DERNSCHWAM-jegyzékben kimutatott valamennyi nyomdát, figyelmen kívül hagyva azonban egyelőre előforduló kiadványaik számát. Ezt majd csak később közöljük, egy összefoglaló, nagy statisztikai táblázat keretében. Megjegyezzük azonban, hogy nyomdásznév-sorunk nem teljes; DERNSCHWAM ugyanis sok esetben mellőzte vagy nem is ismerte az előállító tipográfust.

A németországi nyomdászok közül gyűjteményünkben a következők szerepelnek:

Strassburgból egy-egy nyomtatványunk van az idősebb Joannes HERVA-GIUSTÓL, továbbá a skolasztikus, humanista és reformációs kiadványokat egyaránt előállító Johann KNOBLAUCHTÓL (CNOBLOCHIUS), a Bécs és Közép-Kelet-európa felé is kapcsolatokkal bíró Hans SCHOTTENTÓL és Wendelin RIHELTÓL, CALVIN, SLEIDAN, Johann STURM és M. BUCER kiadójától.⁸⁴ A nürnbergiek közül az ekkoriban már lehanyatlott híres KOBERGER-család egyik tagja, Johann

⁷⁹ Segédkönyvem itt MAYER, Anton: *Wiens Buchdruckergeschichte 1482—1882* (1. Bd. Wien, 1883.) volt.

⁸⁰ Erre a fontos területre nézve csak RUELENS, C. — BACKER, A. de: *Annales Plantiniennes*. Paris, 1866. c. jeles munkája állt rendelkezésemre. PLANTIN-nyomtatványokat azonban egyelőre nem tudtunk felfedezni a DERNSCHWAM-könyvtárban.

⁸¹ Sajnos ezeknek a szomszédos országoknak hasznavehető nyomdászattörténeti irodalmához sem tudtam hozzájutni.

⁸² Vö. BOGENG: *Geschichte der Buchdruckerkunst*. 2. Bd. 3—34. l.

⁸³ THIENEMANN: *I. m.* 154. l.

⁸⁴ BENZING: *I. m.* 159., 161., 163. l. BEAULIEUX: *I. m.* 310. l.

KOBERGER szerepel és a flandriai származású neves hangjegy-nyomtató, Johann von BERG (Joannes MONTANUS); ugyaninnen van nyomtatványunk a tudományos képzettségű, szabatoságáról híres Johann PETREIUSTól is.⁸⁵ Kölnből Peter QUENTEL, Eucharius CERVICORNUS (eredetileg HITZHORN) és a katolikus egyház harcos nyomdása, egyben író és fordító, Jaspas von GENNEP van képviselve.⁸⁶ Frankfurt am Mainnak két tipográfusa mutatható ki: Peter BREUBACH, a reformációt lelkesen szolgáló nyomdász és Cristoph EGENOLPHIUS a híres betűöntő, MELANCHTHON barátja, a legműveltebb tudós tipográfusok egyike.⁸⁷ Wittenbergből szerepel Hans LUFFT, a lutheri mozgalom főnyomdása, a 100 000 példányos LUTHER-biblia előállítója, s mellette Josef KLUG (CLUG) és Johann KRAFFT (CRATO).⁸⁸ Ingolstadt méltán híres officinájának mestereitől, Peter és Georg APIUSTól is van művünk.⁸⁹ Tübingen, Hagenau és Pforzheim nagy humanista nyomdása, a MELANCHTHONT korrektorként foglalkoztató Thomas ANSHELM néhány művel szintén jelen van.⁹⁰ A kimutatható németországi nyomdászok sorát a sokoldalú és gazdag munkásságot folytató Johann SCHÖFFERrel, Mainz jó hírű nyomdászával zárhatjuk.⁹¹

Nem kevésbé nagy nevekkel találkozhatunk gyűjteményünkben a svájci városköztársaságok nyomdászainak köréből, különösen Baseltől, a XVI. századi humanista tipográfiának az Alpokon innen legjelentősebb központjából. Ebből az egy városból nem kevesebb, mint 13 műhely kiadványait tudjuk kimutatni. Főszereplő sok szebbnél szebb, hibátlanságáról közmondásos remekművel a világhírű FROBENIUS-officina, ERASMUS Desiderius és Hans HOLBEIN egykori kedves munkahelye, korszakunkban a reformációval szemben tartózkodó Hieronymus FROBEN vezetése alatt. Mellette s vele szinte dinasztikus érdekközösségben a következő kitűnő mestereket említhetjük: Johann HERWAGENT, Hieronymus FROBEN mostohaapját és üzlettársát; Nicolaus EPISCOPIUST, szintén FROBEN-rokont; a szép és hibátlan klasszikus kiadványok mesterét, Johann OPORINUST, PARACELUSU hívét, FROBEN tanítványát; Robert WINTERTE, OPORINUS sógorát. A FROBEN-rokonságba tartozott, de annak nobiles hagyományait nem mindenben követte az orvosdoktori diplomás Heinrich (Henricus) PETRI; ennek nevét jogosulatlan utánnyomásai (kalózkiadásai) tették bizonyos fokig hírhedtté. Egy másik kisebb érdekcsoport Andreas CRATANDER körül alakult ki Johann BEBEL és a hibátlan munkájáról híres ARISTOTELES-kiadó Michael ISENGRIN részvételével. Ezeken túl négy egyedülálló nyomdászt kell még említenünk, mint könyvtárunkban művekkel szereplőt: a XV–XVI. század fordulóján működött Nicolaus KESSLERT, Johann WALDERT (WALDERUS), Jacob KÜNDIGET (PARCUS) és a század közepéről Peter PERNÁT, az olasz bevándoroltat.⁹²

⁸⁵ BENZING: *I. m.* 129., 131., 134. l. BEAULIEUX: *I. m.* 309. l.

⁸⁶ BENZING: *I. m.* 87–90. l.

⁸⁷ *Uo.* 51–52. l.

⁸⁸ *Uo.* 182–184. l.

⁸⁹ *Uo.* 81. l.

⁹⁰ *Uo.* 67., 144., 171. l.

⁹¹ *Uo.* 117. l.

⁹² *Uo.* 22–29. l. Basel jelentőségéről egy kitűnő, széles történeti távlatokba állított új feldolgozásunk is van; programja és módszere nemcsak nyomdatörténet, hanem igen helyesen tudománytörténet is. LUCHSINGER, Friedrich: *Der Basler Buchdruck als Vermittler italienischen Geistes (1470–1529)*. Basel, 1953. ERASMUS és FROBENIUS együttműködéséről világhírű monográfia: HUIZINGA, J.: *Erasmus*. Basel, [1928]. 181–192. l.

A zürichi nyomdászok közül gazdagon van képviselve Christoph FROSCHAUER (FROSTHOVERUS), ZWINGLI és BULLINGER nyomdása, a bibliai kiadványok nagymestere; mellette csak mutatóban a GESSNER-testvérek, Andreas és Hans Jacob.⁹³ Genfből, a kálvinizmus szülővárosából jónéhány nyomtatványunk van az itt emigrációban élő világhírű párizsi filológus-nyomdásztól, Robert ESTIENNE-től (Robertus STEPHANUS), KÁLVIN és Théodore de BÈZE munkatársától. Említhető még ugyaninnen Johann CRISPINUS.⁹⁴

Aránylag kevés nyomdászt tudunk kimutatni az olasz városokból. Örvendetes tény, hogy Velence officinái közül igen tekintélyes számú kiadvánnyal szerepel a nagyszerű MANUZIO-üzem, mégpedig három különböző korszakkával: a nagy Aldo idején készült művekkel (1515 előtt), Andrea TORRESANO kiadványaival (1529-ig) s végül az ifjú Aldus-fi Paolo MANUZIO produkcióival.⁹⁵ Csak jelentéktelen nyoma van egy másik velencei nyomdász, Michael SCOTO (SCOTUS) működésének.⁹⁶ A többiek homályban maradnak. Rómának két tipográfusáról szerzünk tudomást a könyvanyagból: a zenei művek nyomtatásával s héber és etióp kiadványokkal kitűnt Antonio BLADORól, valamint Giovanni Maria VIOTTIRól. Felbukkan egy genuai nyomdász is Pietro Paolo PORRO személyében.⁹⁷

A francia városok neves mesterei sorából csak hatról tesz említést inventáriumunk: Sébastien GRIPHE (GRYPHIUS) és Mathias BONHOMME lyoni tipográfusról,⁹⁸ valamint Párizs nagy tudós-nyomdászáról, a genfi vonatkozásban már említett európai hírű Robert ESTIENNE-ről (STEPHANUS), továbbá Simone de COLINES (COLINAEUS), Josse BADE (Jodocus BADIUS Ascensius) és Charlotte GUILLARDról, szintén jónevű párizsi tipográfusokról.⁹⁹

Németalföldnek csak egy műhelyét fedi fel a könyvjegyzék, az antwerpeni Joannes STEELSIUS-félét.¹⁰⁰ A közép-keleteurópai nyomdászmesterek nevééről egyáltalán nem közöl adatokat az inventárium.

A fenti nyomdász-lista minden hézagossága ellenére fontos dokumentum. Ismételjük: a felsorolt nevek mintegy minőségi fémjelzését adják a DERN-SCHWAM-könyvtár anyagának: nemcsak technikai és művészeti értékét mutatják meg, hanem már a tartalmi ismertetés előtt tudománytörténeti jelentőségét is sejtetik.

c) Gyűjteményünk nyomdászati provenienciájára irányuló vizsgálatainkat az impresszumok időadatainak elemzése teszi teljessé. Itt azt a módszert alkalmazzuk, hogy az egyes művek megjelenési évszámait — a korlátolt pontosság elve alapján — csak mint évtized-adatokat értékeljük, s állítjuk számoszlopokba. Más szóval: megelégszünk annak számbavételével, hány nyomdai kiadványunk van az 1500-as, 1510-es, 1520-as stb. évekből egészen az 1560-as évekig bezárólag, kiegészítve ezt az 1500 előtt megjelent kiadványok-

⁹³ BENZING: *I. m.* 191, 193. l.

⁹⁴ RENOARD: *Annales de l'imprimerie des Estienne*. 283—373. l. CRISPINUS-ról LGB I. k. 381. l.

⁹⁵ ASCARELLI: *I. m.* 158—162. l.

⁹⁶ *Uo.* 180. l.

⁹⁷ *Uo.* 70. l.

⁹⁸ BEAULIEUX: *I. m.* 310—311. l.

⁹⁹ *Uo.* 312. l.

¹⁰⁰ *Uo.* 310. l. és LGB 3. k. 328. l.

nak, az ősnymtatványoknak egy csoportba összevont kimutatásával. Így összeállított táblázatunkról két fontos eredményt olvashatunk le. Számadataink mindenekelőtt azt mutatják meg, hogy a könyvtár a maga korában szorosan vett modern könyvtár volt: a gyűjtő minden igyekezetét elsősorban a saját korában megjelent kiadványok megszerzésére fordította, s aránylag csekély érdeklődést mutatott a korát megelőző nyomdatermékek iránt. Azaz a DERN-SCHWAM-gyűjtemény ma mint tipikus antikva-könyvtár jelenik meg; az ősnymtatvány-anyag benne egészen jelentéktelen tényező.¹⁰¹ Másik eredményünk: egy kifejező számsor, amely módot ad a könyvtár gyarapodási ütemét szemléltető grafikon megrajzolására. E szerint a XVI. század első évtizedétől ötödik évtizedéig (1540-ig) állandó, egyre fokozódó állománynövekedést lehet megfigyelni; a hatodik évtizedben (1550-től) megkezdődik a visszaesés, s ez a hetedik évtizedben (az 1560-as években) eléri az első évtized színvonalát.

Íme a vázlatos táblázat:

Sorszám	Az előállító ország	Ősnyomtatvány	1500	1510	1520	1530	1540	1550	1560	Év nélkül	Összesen
			é v t i z e d								
1.	Németország	2	5	29	35	105	91	54	15	14	350
2.	Svájc	—	1	4	38	88	96	75	7	19	328
3.	Itália	17	34	47	25	5	18	17	1	9	173
4.	Franciaország	3	2	19	6	16	71	38	3	3	161
5.	Ausztria	1	—	8	6	3	2	7	1	3	31
6.	Németalföld	—	—	—	—	6	3	3	2	—	14
7.	Lengyelország	—	1	3	—	1	1	—	—	—	6
8.	Csehország és Szilézia	—	—	—	—	—	3	—	—	—	3
9.	Magyarország	—	—	—	—	—	2	—	—	—	2
10.	Bizonytalan	—	1	2	5	7	11	32	18	18	94
Összesen		23	44	112	115	231	298	226	47	66	1162

¹⁰¹ A gyűjteményben előforduló 23 incunabulumot a leginkább közkeletű ősnymtatvány-jegyzékekben (H = Hain, HC = Hain—Copinger, C = Copinger, HC (+ Add) R = Hain—Copinger—Reichling, GW = Gesamtkatalog der Wiegendrucke, BMC = British Museum Catalogue) előforduló sorszámaik szerint az alábbiakban közlöm: 1. H 151. — BMC II. 421. 1. 2. H 1282. — C 5671. — GW 2268. 3. H 1287. — BMC VI. 773. 1. 4. HC (+ Add) R 1639. — GW 2324. 5. H 2250. — GW 3181. 6. H 2421. — GW 3340. 7. H 4371. 8. H 4813. — BMC V. 453. 1. 9. H 5451. 10—12. 6241. — BMC V. 358—359. 1. — 13. H 6707. — GW 4445. 14. H 7059. — BMC V. 486. 1. 15. H 7274. 16. H 7412. 17. H 10030. 18. H 11938. 19. H 11946. 20. H 12380. — BMC V. 477. 1. 21. H 13218. — BMC V. 559. 1. 22. H 13896. — BMC V. 438. 1. 23. GW 8348.

További részletszámításokkal ezek az adatok a városokra, sőt a nyomdászokra kiterjedően is felbonthatók. S ezen a ponton kerülünk abba a helyzetbe, hogy a provenienciákra vonatkozó összes adatainkat (valamennyi megállapított földrajzi, nyomdai és időbeli tény) egy összesített statisztikai táblázatba foglalhatjuk.

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó		Ősnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkül	Összesen	
	ország	város		nyomdász	é v t i z e d								
1.	N é m e t o r s z á k	Augsburg	—				7		1		1	9	
2.		Brixen	—	1								1	
3.		Colmar	—					1				1	
4.		Dillingen	—						2			2	
5.		Frankfurt a. M.	<i>Breubach</i>						2			2	
6.		„	<i>Egenolphius</i>				1					1	
7.		„	—			10	10	12	2			34	
8.		Freiburg i. B.	—			1	1	1				3	
9.		Hagenau	<i>Anshelmus</i>								1	1	
10.		„	—		4	4	1					9	
11.		Ingolstadt ...	<i>Aprius</i>				1					1	
12.		„	—				3	3	6	6		18	
13.		Isny	—					7				7	
14.		Konstanz	—		1			2				3	
15.		Köln	<i>Cervicornus</i>				1	1				2	
16.		„	<i>Gennep</i>						1			1	
17.		„	<i>Quentel</i>				2	1				3	
18.		„	—	1	2	4	15	4	4	2	2	34	
19.		Leipzig	—		1		3	2	2	1		9	
20.		Magdeburg ..	—					2	3			6	
21.		Mainz	<i>Schöffner</i>			1					1	2	
22.		„	—			1	3	2	1			7	
23.		Marburg	—				4					4	
24.		Mutzschen ..	—	1								1	
25.		Nürnberg	<i>Koberger</i>		1							1	
26.		„	<i>Montanus</i>						1			1	
27.		„	<i>Petreius</i>				2	2	1			5	
28.		„	—	1	2	9	13	26	4		5	60	
29.		Oppenheim	<i>Köbel</i>		1							1	
30.		„	—		1							1	
31.		Pforzheim ...	<i>Anshelmus</i>	2								2	
32.		Solingen	—				3					3	
33.		Strassburg ...	<i>Hervagius</i>			1						1	
34.		„	<i>Knoblauch</i>			1						1	
35.		„	<i>Rihelius</i>						1			1	
36.		„	<i>Schotten</i>					1				1	
37.		„	—	1	12	11	27	8	2		2	63	
38.		Steckelberg ..	—		1							1	
39.		Tübingen	<i>Anshelmus</i>		1							1	
40.		„	—		2	1	3		1	3	1	11	
41.		Wittenberg ..	<i>Clug</i>						1			1	
42.		„	<i>Krafft</i>						1			1	
43.		„	<i>Lufft</i>						2			2	
44.		„	—			2	6	16	5	1		30	
45.		Würzburg ...	—					1				1	
Összesen				2	5	29	35	105	91	54	15	14	350

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó			Ösnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkül	Összesen		
	ország	város	nyomdász		é v t i z e d										
46.	S v á j c	Basel	<i>Bebelius</i>					2				1	3		
47.		„	<i>Cratander</i>			1	10	6					17		
48.		„	<i>Episcopius</i>							1			1		
49.		„	<i>Frobenius</i>			2	17	28	26	3			76		
50.		„	<i>Hervagius</i>					17	8	5			30		
51.		„	<i>Isengrenius</i>					2	6	3		1	12		
52.		„	<i>Kesler</i>	1									1		
53.		„	<i>Oporinus</i>						15	15		1	31		
54.		„	<i>Parcus</i>							1			1		
55.		„	<i>Perna</i>								1		1		
56.		„	<i>H. Petri</i>				2	6	7	11	1		27		
57.		„	<i>Walterus</i>					1					1		
58.		„	<i>Winter</i>						2				2		
59.		„	<i>Hervagius & Oporinus</i>							2			2		
60.		„	<i>Hervagius & Frobenius</i>					1					1		
61.		„	—			1	8	17	10	9	1	7	53		
62.		Bern	—						2	2		1	5		
63.		Genf	<i>Crispinus</i>							1			1		
64.		„	<i>R. Stephanus</i>					2	1	10			13		
65.		„	—						1	3			4		
66.		Zürich	<i>Frothoverus</i>					2	6	3	2	3	16		
67.		„	<i>Gesnerus</i>										1		
68.		„	—				1	4	12	5	2	5	29		
Összesen					1	4	38	88	96	75	7	19	328		
69.	I t á l i a	Bologna	—	1	4	1							6		
70.		Capo d'Italia	—							1			1		
71.		Firenze	<i>Porro</i>		1		1		1	2			5		
72.		Genua	—			1							1		
73.		Milano	—	1	3	1		1					6		
74.		Ostrona	—			1							1		
75.		Parma	—			1							1		
76.		Róma	<i>Bladus</i>						1	1			2		
77.		„	<i>Viotti</i>							1			1		
78.		„	—	1		1	2		2	1			7		
79.		Toscolano	—				1						1		
80.		Venezia	<i>Aldus</i>	1	9	11	11	1	2	2		3	40		
81.		„	<i>Scotus</i>			1							1		
82.		„	—	12	17	29	10	3	12	9	1	6	99		
83.		Vicenza	—	1									1		
Összesen				17	34	47	25	5	18	17	1	9	173		
84.	Franciaország	Párizs	<i>Ascensius</i>			1		1					2		
85.		„	<i>Colinaeus</i>				1		1				2		
86.		„	<i>Guillard</i>						9				9		
87.		„	<i>R. Stephanus</i>					2	4	1			7		
88.		„	—		1	13	4	7	15	10	1	2	53		
89.		Lyon	<i>Bonhomme</i>							2			2		
90.		„	<i>Griphius</i>			1			3	1	2		7		
91.		„	—	3	1	4	1	6	39	24		1	79		
Összesen				3	2	19	6	16	71	38	3	3	161		

Sorszám	A z e l ő á l l í t ó			Önnyom- tatvány	1500.	1510.	1520.	1530.	1540.	1550.	1560.	Év nélkü l	Összesen	
	ország	város	nyomdász		é v t i z e d									
92.	Ausztria	Wien	—	1		8	6	3	2	7	1	3	31	
93.	Németalföld	Antwerpen . . .	<i>Steelsius</i>					1		1			2	
94.		„ . . .	—					4		2			7	
95.		„ . . .	—					1	2		1		4	
96.		Löwen	—						1				1	
Összesen								6	3	3	2		14	
97.	Lengyel-ország.	Krakkó	—		1	3		1	1				6	
98.	Cseh ország.	Prága	—						2				2	
99.	Szilézia	Breslau	—						1				1	
Összesen									3				3	
100.	Magyarország	Brassó	—						1				1	
101.		Újsziget	—						1				1	
Összesen									2				2	

3. A DERNSCHWAM-könyvtár ismertetésének utolsó programpontja: a könyvvállomány minőségi vizsgálata. Itt módszertanilag eléggé ki nem taposott útra lépünk. Az ezernél több kiadványból álló gyűjtemény irodalmi-tudományos jelentőségét egy vázlatos ismertetés keretében nyilván nem lehet maradéktalanul felmérni, mégis elkerülhetetlenül számot kell adni az egész gyűjtemény belső tartalmi értékéről. Úgy véljük, ez nem mehet végbe másként, mint sokoldalú tudománytörténeti megfontolás alapján végzendő szelekcióval. Erre teszünk kísérletet az alábbiakban.

A kiindulásnál azonban itt is a számok segítségéhez kell folyamodnunk. El kell végeznünk a következő háromrendbeli számítást: *a)* milyen nyelvű kiadványok, hány százalékban szerepelnek a könyvtár anyagában? *b)* mekkora hányadát alkotják a könyvvállománynak az ókori, a középkori és a reneszánsz kori alkotások? *c)* hogyan aránylanak egymáshoz az egyetemeken tanított fő tudománycsoportok (a szabadművészetek, a jogi, az orvosi és a hittudomány) körébe vágó kiadványok?

a) Az első számítás igen jellemző, semmiképpen sem meglepő eredményt mutat. Kiderül, hogy könyvgyűjteményünkben négy nyelvnek van fontos szerepe: a latinnak és a görögnek, a németnek és az olasznak, mégpedig a latin-görögnek, együttesen 88%, a másik kettőnek 9% és 2.5 %-os arányban. Ezeken kívül egészen jelentéktelen hányadban (összesen 0,5%) előfordul még néhány magyar, egy cseh és egy szír nyelvű kiadvány. Ez a százalékarány nyelvi oldalról a humanista könyvtár egyik tipikus jellemvonását szemlélteti. Mert biztosra vehető az, hogy itt nem DERNSCHWAM Jánosnak a német vagy az olasz nyelvű művek iránti csekélyebb érdeklődése nyilvánul meg (ezt legfeljebb magyar és cseh viszonylatban lehet megállapítani), hanem a középkori és a humanista műveltség uralkodó jellege fejeződik ki: az élő és a holt, a vulgáris és a klasszikus latinság, az egyház, illetve a *bonae litterae* arisztokratikus szelle-

mi közösségének nemzetek feletti nyelve s vele együtt, bár igen alárendelten a görög. De tipikus jelenség az olasz, német, magyar nyelvű kiadványok szereplése is: jelzi, hogy a kozmopolitizmus programjával fellépő humanizmus Itáliában megmutatta olasz öntudatát, kezdettől fogva népi-nemzeti törekvések hordozására és kifejezésére irányuló hivatását; az Alpokon innen eső országokban pedig — keresvén a latin nyelvhez vezető legcélszerűbb, legjobb utat — akaratlanul is felfedezte a szerény eszközül szolgáló „barbár” nemzeti nyelveket, s ezek immár többé-kevésbé beléptek az irodalmat hordozó nyelvek sorába.¹⁰² A *vulgus profanum* betört a műveltek céhének, a *respublica litterarum*-nak a falai közé.

b) Egészen szabályszerű az a kép is, amely a művelődéstörténet három nagy korszakában létrejött irodalmi-tudományos alkotások arányszámait tárja fel. Eszerint a reneszánsz kori művek 66.5%-át teszik a könyvtálmánynak, az antik világ írásai 21.2%-át, a középkor szellemi termékei pedig 12.3%-át. Mit mutatnak ezek a számok? Elsősorban azt, hogy a DERNSCHWAM-könyvtár állományának túlnyomó többsége (21.2 + 66.5 = 88.7%) a tulajdonos reneszánsz-humanista műveltségisményének felel meg; a 12.3%-os középkori eredetű anyag viszont arra mutat, hogy a humanista műveltség feudális-középkori keretéből nőtt ki. Tudott dolog, hogy a reneszánsz és a humanizmus polgári műveltség volt, amely a városokban kialakult új tőkés termelési mód talajából sarjadt ki, de korai polgári műveltség, amely minden oldalról feudális társadalmi környezetbe volt beágyazva. Ez a korai polgári kultúra tulajdonképpen még a feudális város érdekeit és nézeteit fejezte ki. Annyit jelent ez, hogy az új intellektualizmus lett legyen bár az antik kultúrának bármilyen lelkes rajongója és propagátora, állhatott ugyan döntő ellentétben a középkor tudományos felfogásával, megvethette, lenézhetette a skolasztikus logikát, fizikát, metafizikát és etikát, tekinthette mindezt barbár és értelmetlen szószátyárkodásnak, „szofizmus”-nak, — az őt körülvevő feudális társadalomban elfoglalt helyénél fogva mégsem tudott teljesen szakítani a középkor egyházi-feudális kultúrájával. Nem merte nyíltan kimondani, hogy a tudományt a valóság trónjára akarja ültetni. Nem tehette ezt, mert hiszen az új kultúrát nem az antik hatás hozta létre, hanem a kor aktuális társadalmi szükségletei. A humanizmus tehát egyfelől nem lehetett kizárólagos követője, utánczója, másolója az antik hagyománynak, másfelől — bármily messze távolodott is el a keresztény filozófiai és erkölcsi felfogástól, — nem szakíthatott teljesen a középkori kultúrával, mert benne élt abban.¹⁰³

A humanista kultúra nem nélkülözhetette a középkor könyveit. Rá volt utalva ezekre először is azért, mivel a XVI. századi Európában még javában folyt a műveltségváltás, a középkor és az újkor egymást szinte áthatva, egyszerre élt még, s ebben a tomboló világnézeti-tudományos harcban, különösen a német egyetemi forradalomban egyik fél sem nélkülözhetette polemikus fegyvertárából a másik irodalmi termését.¹⁰⁴ Másodszor: nem lehetett mindenestől elvetni a középkori tudományosságot azért sem, mivel tulajdonképpen az is az antik világ hagyatékán alapult, és gazdag klasszikus műveltségi anyag megőr-

¹⁰² A latin nyelvűségről BURCKHARDT: *I. m.* 139—152. l. Az olasz népies humanizmusról KARDOS: *I. m.* 16—25. l. A nemzeti nyelvek felfedezéséről TURÓCZI-TROSTLER *I. m.* 8—9., 27—30. l., A nemzeti eszme szerepéről a humanizmusban EPSTEJN, A. D.: *A reneszánsz korának világnézete és kultúrája*. Irodalomtud. Ért. III. (1953). 116—119. l.

¹⁰³ Minderről EPSTEJN: *I. m.* 115, 121—122., 130. l.

¹⁰⁴ PAULSEN: *I. m.* 59., 69—74. l.

zője, továbbszármaztatója volt, csakúgy mint az arab kultúra. A reneszánsz humanizmus sajátos érdeme nem is annyira az ókori kultúrjavak felfedezésében áll, bár ezen a téren is sokat tett, hanem az antik világ irányában elfoglalt értékelő álláspontjában: abban, hogy a görög-latin írásművek tartalmát nemcsak világnézeti szempontból vizsgálta, mint a középkor tette, hanem minden oldalról; vagyis a tudománynak és irodalomnak az antik kultúrához való viszonyát, amely a középkorban megmerevedett, újra fejlődésképpessé tette.¹⁰⁵ Harmadszor: a kapitalista pénzgazdálkodás légkörében nevelkedett polgári humanizmus semmi esetre sem mondhatott le arról, hogy a középkor könyvkultúrájában rejlő pozitív tudást felül ne vizsgálja, s azt, ami belőle hasznos, értékesíthető, ne tőkésítse.¹⁰⁶ A dolgokhoz való ilyen viszonyulás magyarázza meg azt, hogy éppen a reneszánsz korában ment végbe a középkor kéziratoss könyveinek magányukból való kiragadása; különös módon éppen a humanizmus változtatta nyomtatott könyvekké nemcsak az ókor, hanem az arab és a keresztény középkor szellemi hagyatékát is. Végül negyedszer vegyük tekintetbe azt is, ami talán leginkább jellemző a humanistáknak a középkor kultúrájairánti toleranciájára, az Alpokon inneni területeken az ún. biblikus humanizmus kialakulását. A *humanitas Erasmiana*, mint a tudományos gondolkodást megújító olasz kritikai szellem kiteljesítője, a humanisták eredeti programját megbővítvé vallotta, hogy nemcsak az antik-klasszikus, hanem a keresztény embereszményt is fel kell fedezni, s e felfedezésben szintén a forrásokig kell visszamenni. Az „*ad fontes!*” jelszó Északon már nemcsak a görög-latin emlékek feltárását tette a humanisták költelességévé, hanem a kereszténység ősforrásainak, az egyházatyák írásainak s különösképpen a bibliának a filológiai vizsgálatát és sajtó alá rendezését is. Végso fokon ugyan a humanizmus elvbén elhatárolta magát a középkori tudományosságot képviselő teológiától, s éppen ERASMUS és REUCHLIN által deklarálta, hogy a *bonae litterae* és a teológia egymástól független értékrendszerek, — a *litteratura* és a *bibli-cizmus* mégis a legszorosabb kapcsolatba került egymással.¹⁰⁷ Ez a helyzet, a reneszánsz műveltség antik és középkori talajban való gyökerezése fejeződik ki a DERNSCHWAM-könyvtár középkori könyvanyagának az arányában!

c) Ami a könyvtár szaktudományi megoszlását feltáró harmadik számításunkat illeti, erre nézve — a legközkeletűbb humanista tudományrendszerezést, a Conrad GESNER-féle kategóriákat követve¹⁰⁸, — a következő szám-
adatokkal szolgálhatunk.

1. Az ún. *lényeges mesterségek és tudományok* (*artes et scientiae substantiales*) csoportjába tartozó a) keresztény hittudomány (*theologia Christiana*) részesedése a DERNSCHWAM-gyűjteményben 34 % volt, b) a különböző filozófiáké (*philosophia naturalis, prima philosophia sive metaphysica, theologia gentilium, philosophia moralis, philosophia oeconomica*) és a politikáé (*res politica id est civilis ac militaris*) együttvéve 3.7 %, c) az orvostudományé (*res medica*) 9.3 %, d) a jogtudományé (*iurisprudentia*) ismét 3.7 %.

¹⁰⁵ BURDACH, Konrad: *Reformation, Renaissance, Humanismus*. 2. Aufl. Berlin—Leipzig, 1926. 130—131. l.

¹⁰⁶ EPSTEJN: *I. m.* 120. l.

¹⁰⁷ HUIZINGA: *I. m.* 132—133., 203—204. l. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre: *Erasmus és magyar barátai*. Bp. 1941. 15—17., 29., 36. l. A „*devotio moderna*” irányzatáról és ERASMUS-ról KARDOS: *I. m.* 33—35. l. THIENEMANN: *I. m.* 157. l.

¹⁰⁸ GULYÁS Pál: *A bibliográfia kézikönyve*. Bevezetés a könyvészetbe. 1. k. A leíró és rendszerező bibliográfia. Bp. 1941. 245—246. l. GESNER értékeléséről TURÓCZI-TRÖSTLER: *I. m.* 78. l.

2. Az *előkészítő mesterségek és tudományok* (artes et scientiae praeparantes) csoportjában pedig *a)* a beszéd művészetére (sermonicales) és a számok világára (mathematica) oktató ún. *szükséges tudományok* (necessaria), azaz tulajdonképpen a hét szabadművészet (septem artes liberales) könyvanyaga összesen 30%-os hányadban volt jelen, *b)* az ún. *díszítő tudományok* (ornantes) körébe sorolt történelem (historia), földrajz (geographia), műszaki mesterségek (diversae artes mechanicae) és a jóslás-varázslat (divinatio, magia) kiadványanyaga pedig 19.3%-ban.

A könyvtár állományának ehhez a megoszlásához a következő magyarázó megjegyzéseket fűzhetjük.

A legfeltűnőbb tény kétségtelenül a *sacrae litterae* könyveinek főtényezőként szereplése. Ennek oka nem azonos azzal, amit a humanizmusnak a középkor tudományosságához való viszonyáról fentebb elmondottunk. Ez a hatalmas könyvtömeg (mintegy 400 kiadvány) zömében nem a skolasztika és a misztika, de még nem is az antik keresztény teológia anyagából került ki, hanem a katolikummal szembenálló frontot képviselte, ti. a reformációt. Felvetődhetik a kérdés: természetes-e, hogy a könyvtár anyagának túlnyomó többsége a reformáció világnézetét képviseli? Úgy véljük, igen, minthogy DERNSCHWAM a humanista ember természetes érdeklődésével fordult a reformáció minden áramlata felé. Természetesnek mondhatjuk ezt az érdeklődést, mivel a reformációnak két alaptétele — világnézeti véleménysszabadság és egyházi decentralizáció — régi humanista programot volt hivatva megvalósítani. DERNSCHWAM tehát mint humanista szükségképpen magáénak érezhette ezeket a reformációban kifejeződött elveket, bár a lutheri irányzat nem volt mentes az evangéliumi misztika elemeitől.¹⁰⁹ E mellett okvetlen erősítette DERNSCHWAM érdeklődését a reformáció iránt egy másik körülmény is: az a nyilvánvalóan felismert tény, hogy a reformáció is, mint a humanizmus, lényegében a városi polgárság antifeudális érdekeit fejezte ki, mégpedig nemcsak kálvini és zwingliánus irányzatában, hanem a lutheriben is. Ahogyan MELANCHTHON, Ulrich von HUTTEN és társaik teljesen harmonikusnak érezték a *pietas*-t és a *sapientia*-t,¹¹⁰ ugyanúgy, sőt még teljesebb egységben foglalta össze DERNSCHWAM könyvtára a kereszténység minden rendszerének irodalmi termését a humanitas közkinccsé vált tudásanyagával.

A hét szabad művészet irodalmi anyagának tekintélyes arányszáma is szükségessé teszi egy kérdés felvetését: megtartott-e valamit a humanizmus a *septem artes liberales* antik-középkori eredetű ismeretkánonából? Válaszunk a következő: igen, a humanizmus megtartotta az artes formai kereteit, de teljesen új tartalommal töltötte meg azokat. Így jelentkezhettek a *trivium* régi keretei között az új literatura (az ünnepi beszéd, az elegáns levél, az újlatin poézis),¹¹¹ továbbá az antik örökséget az új kornak közvetítő „modern” szakismeret, a szövegeket tartalmilag, nyelvileg, stilisztikailag tanulmányozó klasszika-filológia, a humanizmus vezértudománya is.¹¹² Még szembetűnőbb volt az új tartalom a *quadrivium* keretei között. Itt jutott kifejeződésre az

¹⁰⁹ LORTZ, Joseph: *Die Reformation in Deutschland*. Freiburg i. Br. 1941. 1. k. 297—304. l., 2. k. 53—54. l. PAULSEN: *I. m.* 196—197. l. LUTHER és ERASMUS vitájáról HUIZINGA: *I. m.* 192—202. l.

¹¹⁰ LORTZ: *I. m.* 1. k. 67. l. PAULSEN: *I. m.* 198—208. l.

¹¹¹ BURCKHARDT: *I. m.* 128—134., 143—152. l.

¹¹² HORVÁTH JÁNOS: *I. m.* 7. l. TRENCSENYI-WALDAPFEL: *I. m.* 15—17. l.

új ember- és társadalomszemlélettel párhuzamosan kibontakozó reneszánsz természetszemlélet. Ismeretes, hogy a városi pénzgazdálkodásból született polgári hatalmi akarat a természet erőinek fokozott kihasználására törekedett, s ennek útját a természet megismerésében kereste (*scientia est potestas*). S ez a társadalmi szükséglet új, a középkortól lényegesen eltérő természetvizsgálat kiindulópontja lett. A quadrivium régi, merőben spekulatív erudíciója nem volt többé kielégítő, új gondolkodási formákra és módszerekre volt szükség: kutatásra, kísérletre. A *scientia experimentalis*-ban új jelentőséget nyert a matematika. Ennek a középkorban elért eredményei tették lehetővé a mechanikai törvények felismerését s általuk a polgári naturalisztikus világkép megszerkesztését, illetőleg az élethatalmat jelentő technika kialakítását.¹¹³ Érthető tehát, hogy a quadrivium szekularizált és kibővült matematikai tudománycsoportja csak úgy, mint a belőle kiszakadt és önállósult *artes mechanices* (építészeti, hajózási, bányászati és haditechnika) az új világrend úttörőinek, a humanistáknak körében kitűnő aktualitást nyert, s kifejeződött a DERNSCHWAM-könyvtár állományában is.

A könyvtár anyagának szakonkénti megoszlásához fűzött fenti felvilágosításaink csakúgy, mint az állomány nyelvi és korbeli arányaival kapcsolatos, például kiragadott, nagyon is hézagos megjegyzéseink mintegy tudománytörténeti prológusként szolgálnak a könyvgyűjtemény felett tartandó részletes szemlénkhez. Céltunk az volt, hogy a humanizmust, amelyben a leszűkített közkeletű értelmezés a reneszánsz-mozgalomnak csupán nyelvi-stilisztikai-irodalmi területen való jelentkezését látja, legtágabb jelentése szerint érzékeltessek. Azt akartuk megmutatni, hogy a humanista műveltség voltaképpen átfogja az élet egész területét: a reneszánsz kultúrának teljes eszmei tartalmát jelenti, az egyetemes világképben gyökerező egységes ember-, társadalom- és természetszemléletet.¹¹⁴

Mindezek után kitűzött feladatunkra térhetünk: a DERNSCHWAM-gyűjtemény állományának tartalmi vizsgálatára. Kikeressük és bemutatjuk a tudománytörténetileg jelentős műveket, hogy rajtuk keresztül érzékeltessek a könyvtárnak belső, szellemi értékét. Szemlénket a történelem nagy korszakain, az ókoron, a középkoron és a reneszánszon keresztül tartjuk meg irodalomról és tudományról.

1. A humanizmus eszményképét, az antik kultúrát DERNSCHWAM könyvtára hatalmas arányokban, csaknem teljességében reprezentálja. Az emberben, a társadalomban és a természetben gyökerező nagyszerű szellemi értékek, az irodalom és a tudomány sokoldalúan lenyűgöző gazdagságban lépnek eléünk mind a görög, mind a római műveltség alkotásaiban.

a) Legelsősorban a görög társadalom fokozatos tudatra ébredését kifejező irodalmi műveket kell számba vennünk, a költői műfajoknak abban a sorrendjében, ahogy azok bizonyos törvényszerűséggel követik egymást: első sorban az epika, majd a líra, végül a dráma termését.¹¹⁵ Majd az irodalommal

¹¹³ BURCKHARDT: *I. m.* 160—166. l. — EPSTEJN: *I. m.* 120—121. l. Az újabb tudománytörténeti irodalomból ld. még: PERRIN, Fernand: *Histoire des sciences. Essai sur l'évolution des connaissances scientifiques.* Paris, 1956. 67—101. l., valamint STÖRIG, Hans Joachim: *Kleine Weltgeschichte der Wissenschaft.* Stuttgart, 1957. 209—275. l.

¹¹⁴ Ugyanezt az álláspontot vallja EPSTEJN: *I. m.* 106. l.

¹¹⁵ Vezetőül e vonatkozásban a *The Oxford classical dictionary.* Edited by M. CARY, J. D. DENNISTON etc. Oxford, (1948) c. lexikont használtam. (Rövidítése a következőkben *OCD*.)

szerves strukturális kapcsolatban megjelenő filozófiát és az ebből kibontakozó szaktudományokat.¹¹⁶

A görög irodalomtörténet első tényét alkotó csodát, HOMEROS eposzait,¹¹⁷ a könyvtárban 4 kiadvány mutatja be: két *Iliás* latin fordításban (Párizs, 1545, ny. n.; Basel, 1549, OPORINUS), egy latin nyelvű *Odyssea* (Basel, 1549, OPORINUS) és egy görög nyelvű antológia az *Iliással*, az *Odysseával*, a *Hymnival* és a *Batrachomiomachiával* (Velence, 1524, ALDUS).

Azepika után jelentkező líra mestere, PINDAROS, a „*lyricorum princeps*”¹¹⁸ két kiadásban fordul elő: egy görögben (Velence, 1523, ALDUS) és egy latinban (Basel, 1528, ny. n.).

A dráma képviselői mind jelen vannak. A három tragédiáíró: AISCHYLOS görögül (Velence, 1518, ALDUS), SOPHOKLES görögül (uo. é. n. ALDUS) és EURIPIDES 3 kiadvánnyal, mégpedig egy görög és egy latin gyűjteménnyel (Velence, 1503, ALDUS; ill. Bern, 1550, ny. n.) és egy magános tragédiával, ORESTESSzel latinul (Basel, 1551, OPORINUS). Ugyancsak szerepel a vígjátékíró ARISTOPHANES is egy latin kiadással (impr. n.) és egy göröggel (Velence, 1516, ALDUS).¹¹⁹

AESOPUS¹²⁰ a meseíró megvan latinul (Basel, 1534, HERVAGIUS) és magyarul PESTI Gábor fordításában (Bécs, 1536).

A szépirodalom és a történetírás határán álló HERODOTOSnak egy latin (Köln, 1537, Eucharius CERVICORNUS), THUKYDIDESnek¹²¹ egy görög és egy latin kiadása van (Velence, 1502, ALDUS és Köln, 1544, Eucharius CERVICORNUS).

A szó hatalmát felfedező és tanító nagy rétorok, DEMOSTHENES és ISOKRATES¹²² négy, illetőleg két kiadásban találhatók meg. Az előbbinek három görög kiadása közül kettőről nem tudunk számot adni, mert az inventárium hiányzó részében voltak fellejegyezve, csak egyről tudjuk biztosan, hogy ALDUS nyomta Velencében. Az utóbbinak is csak egyik kiadását ismerjük (Basel, 1548, OPORINUS).

Az első memoáíró XENOPHON¹²³ négyyszeresen is fellelhető görögül (Velence, 1525, ALDUS) és latinul (Basel, 1545, ny. n.; két kiad. impr. n.).

Az i. e. VI. században megjelenő görög filozófiát PYTHAGORAS¹²⁴ képviseli egy-egy vegyes gyűjteményes kötetben latinul, illetőleg görögül (Velence, 1516, ALDUS; Köln, 1536, ny. n.) és HERAKLEITOS két vegyes gyűjteményes kötetben (Velence, é. n., ALDUS; Basel, 1548, OPORINUS).

Az V. század tudományosságából a matematikusok közül abdarai DEMOKRITOS szerepel különböző filozófusok és rétorok gyűjteményében görögül (Velence, é. n. ALDUS). Rajta kívül jelen van a szofista ANTIPHON is görögül (impr. n.).¹²⁵

Az V. századi görög orvostudomány képviselőjének és reformátorának, az ókor leghíresebb orvosának, HIPPOKRATESnek nevéhez kapcsolatlan hatalmas könyvgyűjtemény maradt ránk, az egykori orvosok elmélkedő kedvének és szorgalmának fényes bizonyossága.¹²⁶ Könyvtárunk is hat kiadást őriz ebből az anyagból: két görögöt (Velence, 1526, ALDUS; uo., é. n., ALDUS) és négy latint (Velence, 1514, ny. n.; Strassburg, 1544, ny. n.; Basel, 1546, FROBENIUS; H. é. ny. n.).

A IV. század nagy filozófusa, a tudomány társadalomreformáló mindenhatóságát hirdető PLATON¹²⁷ kétszer van meg görögül (gyűjteményben Velence, é. n., ALDUS; ismeretlen kiad.) és kétszer latinul (Zürich, 1543, FROSTHOVERUS; ismeretlen kiad.).

¹¹⁶ Szemlémben e tekintetben az *OCD* mellett részint SARTON, George: *A history of science. Ancient science through the golden age of Greece*. Cambridge, 1952. c. munkájára támaszkodtam, részint PERRIN és STÖRIG id. művére. A bibliográfiai adatokat, amelyeket az inventárium közöl, ennek az ismertetésnek keretében ellenőrizni nem tartottam szükségesnek. Ez majd az inventárium közzétételével járó forráskritikai feladat lesz.

¹¹⁷ *OCD* 435—437. l.

¹¹⁸ *Uo.* 692—693. l.

¹¹⁹ *Uo.* 14—16., 848—850., 347—350. l.

¹²⁰ *Uo.* 355. l. *Fable* címszó alatt.

¹²¹ SARTON: *I. m.* 304—325. l. STÖRIG: *I. m.* 96—98. l.

¹²² *OCD* 268—269, 460—461. l.

¹²³ SARTON: *I. m.* 455—466. l. STÖRIG: *I. m.* 99. l.

¹²⁴ SARTON: *I. m.* 199—217., 239—241. l. STÖRIG: *I. m.* 68—70. l.

¹²⁵ SARTON: *I. m.* 277., 285—286. l. PERRIN: *I. m.* 21. l. DEMOKRITOSról.

¹²⁶ SARTON: *I. m.* 348—383. l. STÖRIG: *I. m.* 91—94. l.

¹²⁷ SARTON: *I. m.* 395—430. l. STÖRIG: *I. m.* 78—79. l. PERRIN: *I. m.* 28—29. l.

A görög szaktudományi kutatás megalapítójának, ARISTOTELESnek¹²⁸ állam-filozófiai, etikai és természettudományi (biológiai) munkássága 13 kiadványban tárul elénk, mégpedig görögül három editio (impr. n.), a többi latinul (Basel, 1510, ny. n.; Velence, 1516, ALDUS; Velence, 1523, ALDUS; kétszer: Basel, 1534, CRATANDER; gyűjt. Frankfurt, 1550, ny. n.; három esetben impr. n.; Velence, é. n., ALDUS).

Kimutathatók a könyvtár állományában a hellenisztikus kor tudományosságának jeles képviselői is. Mindenekelőtt ARISTOTELES tanítványa, az alexandriai Museion büszkesége, eresosi THEOPHRASTOS, a mineralógia és a botanika atyja,¹²⁹ aki jelentőségének megfelelően tíz kiadvánnyal szerepel; ezek közül 7 görög nyelvű (ismeretlen kiadványok) és csak három latin (gyűjt. Velence, 1516, ALDUS; Basel, 1534, CRATANDER).

Két matematikussal is találkozunk az alexandriai tudósok közül: EUKLEIDESSzel egy gyűjteményes kiadásban (Basel, 1537, HERVAGIUS) és a kísérleti tudomány jeles képviselőjével, ARCHIMEDESSzel (Basel, 1544, HERVAGIUS).¹³⁰

A kései hellenisztikus kor (i. u. I—IV. század) természettudósai közül az alexandriai csillagásztól, Klaudiusz PTOLEMAIÓSTól,¹³¹ a geocentrikus világkép nagytekintélyű megerősítőjétől 5 kiadványt őriz a könyvtár (Krakkó, 1514, ny. n.; Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, HERVAGIUS; gyűjt. Basel, 1550, ny. n.; kettő: Basel, 1551, H. PETRI), — STRABONTól¹³² a földrajztudóstól csak egy munkát (Basel, 1557, H. PETRI).

Ugyanebből a korból megtaláljuk a pergamoni GALENUS¹³³ is, HIPPOKRATES mellett egészen PARACELSZUS fellépéséig a világ legnagyobb orvosi szaktekintélyét műveinek görög (Basel, 1538, CRATANDER; uo. 1538, BEBELIUS; uo. 1538, HERVAGIUS és FROBENIUS; uo. 1538, ISENGRENIUS) és latin kiadásával (nyolc kiadv.: Basel, 1549, FROBENIUS; egy ismeretlen kiadv.).

A hellenisztikus társadalomtudományok művelői közül négy történetíró említhetünk: POLYBIÓST¹³⁴ (gyűjt. Basel, 1537, ny. n.; Lyon, 1548, ny. n.; gör. és lat. kiad. Basel, 1549, HERVAGIUS), DIODOROS SICULUS¹³⁵ (Velence, 1518, ny. n.) és PLUTARCHOS¹³⁶ (gyűjt. Velence, 1498, ALDUS; gyűjt. Párizs, 1521, COLINAEUS; öt ismeretlen kiadvány). Itt kell említeni a grammatikus és költő KALLIMACHOS¹³⁷ is, az alexandriai Museion könyvtárának vezetőjét, a tudományos bibliográfia megalapítóját (gyűjt. Velence, 1528, ALDUS; ismeretlen kiadv.).

A klasszikus filozófiai gondolkodásnak utolsó nagy képviselőjét is megemlíthetjük, az itáliai reneszánszban különösen nagyrabecsült PLOTINOS¹³⁸ a III. századból (ismeretlen kiadv.) és két más újplatonikust: IAMBLIKOS¹³⁹ (gyűjt. Lyon, 1549, ny. n.; ismeretlen kiadv.) és PORPHYRIOS¹⁴⁰ (gyűjt. Lyon, 1549, ny. n.; két ismeretlen kiadv.).

b) Hasonlóképpen gazdag irodalmi, tudományos anyaggal jelenik meg a DERNSCHWAM-gyűjteményben a görögök szellemi hagyatékának első örököse: a római kultúra is.

A köztársaság korának közismert nagy íróművészei szinte egytől egyig kimutathatók a címjegyzékben: PLAUTUS,¹⁴¹ görög komédiák átdolgozója (Velence, 1518, ny. n.), TERENTIUS¹⁴² már önálló drámaíró (Velence, 1515, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.; Velence, 1548, ny. n.), CATO,¹⁴³ az első híres latin prózaíró (görögül gyűjt. Bologna, 1504, ny. n.; Lyon, 1511, ny. n.; Velence, 1517, ALDUS; gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS), LUCRETIVUS,¹⁴⁴ a latin költészet első nagy alkotója (Bologna, 1511, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), CATUL-

¹²⁸ SARTON: *I. m.* 467—500. 1. STÖRIG: *I. m.* 85—89. 1. PERRIN: *I. m.* 30—31. 1.

¹²⁹ SARTON: *I. m.* 547—551. 1. STÖRIG: *I. m.* 89—91. 1.

¹³⁰ STÖRIG: *I. m.* 104—113. 1.

¹³¹ Uo. 117—119. 1. PERRIN: *I. m.* 41—42. 1.

¹³² STÖRIG: *I. m.* 128. 1. PERRIN: *I. m.* 27. 1.

¹³³ STÖRIG: *I. m.* 130. 1.

¹³⁴ Uo. 131—132. 1.

¹³⁵ Uo. 132. 1.

¹³⁶ Uo. 132—133. 1.

¹³⁷ OCD 157—158. 1.

¹³⁸ Uo. 705—706. 1. PERRIN: *I. m.* 45. 1.

¹³⁹ OCD 447—448. 1.

¹⁴⁰ Uo. 719—720. 1.

¹⁴¹ Uo. 702—703. 1.

¹⁴² Uo. 884—885. 1.

¹⁴³ Uo. 173—174. 1.

¹⁴⁴ Uo. 516—517. 1.

LUS¹⁴⁵ (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.) és CICERO¹⁴⁶ (gyűjt. Bologna, 1501, ny. n.; gyűjt. Velence, 1514, ny. n.; Basel, 1528, CRATANDER; gyűjt. uo. 1544, HERVAGIUS; Lyon, 1548, ny. n.; uo. 1550, GRIPHUS; uo. 1551, ny. n.), — a görög szellem legnagyobb avatottjai és terjesztői: CAESAR¹⁴⁷ mint emlékiró (Freiburg i. Br. 1538, ny. n.; Velence, 1539, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.; Antwerpen, 1550, ny. n.) és SALLUSTIUS¹⁴⁸ (gyűjt. Velence, 1514, ny. n.; Lyon, 1545, ny. n.).

Az ún. aranykor irodalmáról is teljes képet kapunk. Megvannak a következő remekírók: VERGILIUS,¹⁴⁹ a latin *Ilias* megteremtője (gyűjt. Velence, 1515, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), HORATIUS,¹⁵⁰ a sokszínű urbánus poeta (Velence, 1520, ny. n.; Lyon, 1547, ny. n.), TIBULLUS,¹⁵¹ a szerelmes elégiaköltő (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.; gyűjt. Lyon, 1546, ny. n.), PROPERTIUS¹⁵² szintén elégiaköltő (gyűjt. Velence, 1520, ny. n.; gyűjt. Velence, é. n. ALDUS), a harmadik nagy elégikus, OVIDIUS¹⁵³ (Velence, 1502, ALDUS; uo. 1507, ny. n.; uo. 1509, ny. n.; uo. 1511, ny. n.; uo. 1514, ny. n.; uo. 1515, ny. n.; két kiadv. uo. 1518, ny. n.; uo. 1520, ny. n.; uo. é. ny. n.; gyűjt. Augsburg, 1537, ny. n.) és LIVIUS,¹⁵⁴ a történetíró (két kiadv. Basel, 1534, FROBENIUS; négy kiadv. Lyon, 1548, ny. n.).

Ugyanígy hiánytalan az ezüstkor írógárdájának képviselője. Szerepelnek: SENECA,¹⁵⁵ a sztoikus filozófus és drámaíró (Velence, 1522, ny. n.; Basel, 1537, HERVAGIUS; Lyon, 1547, ny. n.), LUCANUS,¹⁵⁶ a retorikus eposzköltő (Velence, 1511, ny. n.; Lyon, 1546, ny. n.), JUVENALIS,¹⁵⁷ a nagy szatirikus (Velence, 1512, ny. n.; Lyon, 1547, ny. n.), MARTIALIS,¹⁵⁸ a csipős epigrammaköltő (Velence, 1514, ny. n.; gyűjt. uo. 1514, ny. n.; gyűjt. Basel, 1550, H. PETRI), TACITUS,¹⁵⁹ a kor legnagyobb írója (Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1551, ny. n.).

A hanyatlás korának íróit a következők reprezentálják: QUINTILIANUS,¹⁶⁰ a szónoktatanár, a humanistáknak CICERO mellett elsőrangú mintaképe (ismeretlen kiadv.), SUTONIUS,¹⁶¹ a pszichológus történetíró (Bologna, 1506, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1547, ny. n.), id. PLINIUS,¹⁶² a nagy természettudós-enciklopedista (gyűjt. Basel, 1528, CRATANDER; Párizs, 1530, ny. n.; Basel, 1535, HERVAGIUS; Würzburg, 1548, ny. n.; gyűjt. Köln, 1550, ny. n.) és APULEIUS¹⁶³ (Velence, 1516, ny. n.; uo. 1521, ALDUS; gyűjt. Basel, 1528, CRATANDER; gyűjt. Zürich, é. ny. n.).

A római tudomány nagyjai közül a következőkre hivatkozhatunk: Marcus Terentius VARRÓ,¹⁶⁴ a legnagyobb római polihisztorra, a rómaiak ARISTOTELESÉRE (Bologna, 1504, ny. n.; gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS), az AUGUSTUS-kori műépítő és mérnök VITRUVIUS POLLIO,¹⁶⁵ pontosan *De architectura* c. művére (gyűjt. Velence, 1497, ny. n.; Nürnberg, 1548, ny. n.), a két VEGETIUS:¹⁶⁶ Flavius Renatusra, a katonai szakíróra (gyűjt. Köln, 1532, ny. n.) és Publiusra, az egyetlen római állatorvosi mű szerzőjére (Basel, 1528, ny. n.), aztán a történetíró HERODIANUSRA¹⁶⁷ (gyűjt. Velence, 1498, ALDUS; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS), aki a császárok történetét írta meg, továbbá AMMIANUS

¹⁴⁵ Uo. 175—176. l.

¹⁴⁶ Uo. 191—192. l.

¹⁴⁷ Uo. 153—154. l. STÖRIG: *I. m.* 133. l.

¹⁴⁸ OCD 789—790. l. STÖRIG: *I. m.* 133—134. l.

¹⁴⁹ OCD 949—951. l.

¹⁵⁰ Uo. 438—440. l.

¹⁵¹ Uo. 907—908. l.

¹⁵² Uo. 737. l.

¹⁵³ Uo. 630—632. l.

¹⁵⁴ Uo. 509—510. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁵⁵ OCD 826—828. l. PERRIN: *I. m.* 29—30., 39. l.

¹⁵⁶ OCD 514. l.

¹⁵⁷ OCD 474. l.

¹⁵⁸ Uo. 542—543. l.

¹⁵⁹ Uo. 876—878. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁶⁰ OCD 753—754. l.

¹⁶¹ Uo. 865—866. l. STÖRIG: *I. m.* 134. l.

¹⁶² STÖRIG: *I. m.* 123. l. PERRIN: *I. m.* 39—40. l.

¹⁶³ OCD 73—74. l.

¹⁶⁴ Uo. 937. l. — STÖRIG: *I. m.* 136. l. PERRIN: *I. m.* 39. l.

¹⁶⁵ OCD 952—953. l.

¹⁶⁶ *Ókori lexikon.* Szerk. PECZ Vilmos. Bp. 1902—1904. 2. k. 1149. l.

¹⁶⁷ OCD 421. l.

Marcellinusra,¹⁶⁸ TACITUS folytatójára (Bologna, 1517, ny. n.; Basel, 1533, FROBENIUS) és COLUMELLÁRA,¹⁶⁹ a rómaiak legjelentősebb mezőgazdasági írójára (gyűjt. Basel, 1535, HERVAGIUS; ismeretlen kiadv.).

A másod-harmadrangú tudósok és műveik egész sorát nem említhetjük.

c) Külön kell szólnunk a keresztény ókor irodalmáról, a könyvtárnak szintén nagy bőségben kimutatható anyagáról. Az őskereszténység irodalmi szükséglete — az értékeknek a társadalomban kialakult új táblája szerint — tudjuk merőben más volt, mint a pogány görög-római világé. Bár a keresztény auctorok pogány iskolázású litterátorok közül regrutálódtak, s az antik szellemi alkotásokból és az új hitből alakították ki a keresztény kultúrát, tőlük nem elégiák, ódák, szatírák maradtak ránk, nem is az ész és tapasztalat ismeretforrásából eredő világi érdekű tudományos írások, hanem a hitet magyarázó és védő vagy áhítatot keltő sajátos új műfajok: homiliák, apológiák, filozófikus levelek, szentírásmagyarázatok és énekszövegek, himnuszok. Az alábbiakban az új világnép szellemi összetevőinek, a *stylus Christianus*-nak és a *doctrina Christiana*-nak legkiemelkedőbb művelőitől származó s a DERNSCHWAM-jegyzékben szereplő alkotásokat vesszük számba.

A sor elején áll ORIGENES,¹⁷⁰ a keresztény hitrendszernek a görög filozófia nyelvére fordítója (két kiadv. Basel, 1536, FROBENIUS), JUSTINUS mártír¹⁷¹ (gyűjt. Basel, 1550, H. PETRI) és KLEMENS ALEXANDRINUS¹⁷² (Firenze, 1550—1551, ny. n.) két apologeta, aztán TERTULLIANUS,¹⁷³ a klasszikus kultúrát kárhóztató hitvitázó (Basel, 1521, FROBENIUS), végül LACTANTIUS,¹⁷⁴ a keresztény CICERO, a *Divinae institutiones* szerzője (gyűjt. Basel, 1527, ADAMUS PETRUS; gyűjt. Velence, 1502, ALDUS).

Utánuk következnek a legkiválóbb görög és latin egyházatyák: BASILIUS Magnus¹⁷⁵ (Basel, 1540, HERVAGIUS), JOANNES Chrysostomos¹⁷⁶ (1—5. k.: Basel, 1521—1522, CRATANDER), GREGORIUS Nasiansenus¹⁷⁷ (Basel, 1550, HERVAGIUS), HIERONYMUS,¹⁷⁸ a görög, zsidó és latin műveltség nagy egyesítője, a *Vulgata*-fordítás alkotója (összes művek 1—8. k.: Basel, 1536—1537, FROBENIUS; 1—8. k.: Párizs, 1546, CAROLA GUILLARD; gyűjt. Basel, 1545, ROB. WINTER) és Aurelius AUGUSTINUS,¹⁷⁹ a legnagyobb keresztény gondolkodó és író (összes művek 1—10. k.: Basel, 1529, FROBENIUS; egyes művek. Augsburg, 1537, ny. n.; Basel, 1542, FROBENIUS).

A szűkebben vett irodalom művelői közül megtalálhatók: HILARIUS,¹⁸⁰ a legrégebbi latin himnuszok költője (Basel, 1535, FROBENIUS), AMBROSIIUS, az egyházi költészet és énekszerzés nagymestere (összes művek, 1—4. k.: Basel, 1538, FROBENIUS; 5. k.: Párizs, 1549, ny. n.), PRUDENTIUS,¹⁸¹ a jeles őskeresztény dalmok (Schlettstadt, 1520, ny. n.) és GREGORIUS Magnus pápa¹⁸² (összes művek: 1—2. k.: Lyon, 1540, ny. n.), a *musica sacra* legnemesebb középkori anyagának összegyűjtője és végső kialakítója, végül EUSEBIUS,¹⁸³ az első keresztény egyháztörténetíró, a tudós alexandriai hagyományok foly-

¹⁶⁸ Uo. 43. l.

¹⁶⁹ Uo. 215. l.

¹⁷⁰ Uo. 625—626. l. *Lexikon für Theologie und Kirche*. 2. Aufl. Hrsg. von Michael BUCHBERGER. Freiburg i. B. 1930—1938. 7. k. 776—781. h. (Rövidítése a következőkben: LTK).

¹⁷¹ LTK 5. k. 733. h.

¹⁷² OCD 200 l. LTK 6. k. 34—35. h.

¹⁷³ OCD 886—887. l. LTK 9. k. 1053—1055. h.

¹⁷⁴ OCD 477. l.

¹⁷⁵ LTK 2. k. 26—28. h.

¹⁷⁶ LTK 2. k. 951—955. h.

¹⁷⁷ LTK 4. k. 676—679. h.

¹⁷⁸ OCD 427—428. l. LTK 5. k. 13—17. h.

¹⁷⁹ OCD 121. l. LTK 1. k. 827—833. h.

¹⁸⁰ LTK 5. k. 25—27. h.

¹⁸¹ OCD 742. l. LTK 8. k. 531—533. h.

¹⁸² LTK 4. k. 660—661. h.

¹⁸³ OCD 351. l. LTK 3. k. 856—859. h.

tatója (gyűjt. Basel, 1549, H. PETRI; összes művek: Basel, 1542, H. PETRI; gyűjt. uo. 1523, FROBENIUS; gyűjt. Basel, 1544, FROBENIUS).

De még felbukkannak az antik költői és tudományos műfajok utolsó mohikánjai is: CLAUDIANUS,¹⁸⁴ STILICHO udvaronca, panegiriszek, epillionok és egyéb gúnyversek költője (Lyon, 1548, ny. n.), PROKOPIOS,¹⁸⁵ JUSTINIANUS császár korának történetírója (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS; gyűjt. Velence, é. n., ALDUS), TRIBONIANUS¹⁸⁶ jogtudós, a JUSTINIANUS császár neve alatt ismert római jogi kódex főszerkesztője (Párizs, 1531, ny. n.; uo. 1535, ny. n.; uo. 1536, ny. n.; két kiadv. uo. 1538, ny. n.).

A könyvtárban még számos történeti szerzőre, illetőleg műre lehetne rámutatni, de a kevésbé jelentős darabok felemlítéséről eleve le kell mondanunk.

2. A középkort a modern irodalom- és tudománytörténet mint a „megőrzés és incubatio” nagy korszakát fogja fel.¹⁸⁷ Valóban, Európa mindkét kultúrákörében: mind a bizánci-arab, mind a latin világban kiváltképpen arra irányult a litterátorok igyekezete, hogy megmentsék és a késői korok számára fenntartsák az antik szellem örökségét.

a) A germán és arab népvándorlás viharait átvészelt Bizáncnak, amely az antik görög kultúrát anyanyelvén és közvetlen dokumentumokban őrizte meg, a XVI. század közepéig csak kevés középkori alkotása került sajtó alá. Így aztán a DERNSCHWAM-könyvtárban is csak elvétve fordul elő egy-egy kisebb jelentőségű opus, mint pl. Johannes ZONARASnak,¹⁸⁸ a XI–XII. századi szerzetes történetírónak *Építomé historias-a* (Basel, 1557, OPORINUS).

Jóval több emléke mutatható ki a barbárságból kivetkőző és a VIII. századtól kezdve a régi művelt népek (perzsák, görögök) örökébe lépő arab kultúra termésének. Megvan mindenekelőtt az iszlám szentírása és első irodalmi terméke, a könyvvé összerkesztett *Korán*¹⁸⁹ (gyűjt. H. ny. n. 1550.). Az Abbaszidák korában kibontakozott, s előbb (VIII–IX. század) Mezopotámiában, majd (X–XI. század) Spanyolországban is felvirágozott kompiláló jellegű, lényegében görög tartalmú tudományosság¹⁹⁰ különösképpen filozófiai, asztronómiai és orvosi művek keltették fel a nyugati világ figyelmét. Könyvtárunkban a következő, jobbára aristotelianus polihisztorok szerepelnek egy-két munkával: AVICENNA¹⁹¹ filozófiai (impr. n.), AVERROES (gyűjt. Strassburg, 1531, ny. n.), ALBUCASIS (gyűjt. Velence, 1500, ny. n.), MESUA (Lyon, 1548, ny. n.) és ALMANSOR, más néven RHazes (Velence, 1514, ny. n.; gyűjt. Strassburg, 1531, ny. n.; gyűjt. Basel, 1543, H. PETRI) orvosi művekkel.¹⁹² A csillagászat és asztrológia¹⁹³ művelői közül előfordul: ALFRAGANUS (gyűjt. Nürnberg, 1537, ny. n.), ALBOHASEN (Velence, 1520, ny. n.; Basel, 1551, H. PETRI), ALBUBATER (Nürnberg, 1540, ny. n.; ismeretlen kiadv.), ALBUMAZAR (Velence, 1515, ny. n.) és ALCABITIUS (Velence, 1512, ny. n.; Lyon, é. ny. n.).

b) A népvándorlás következtében elbarbárosodott, az írásbeliségből kivetkőzött latin kultúrákörben a kora-középkor (650–1100) kulturális tevékenysége a kolostorok falai közé szorult, és az antik műveltségi hagyaték feljegyzésének, magyarázatának, fordításának, egyszóval megmentésének jegyében folyt.¹⁹⁴

A kolostori műveltség nagyjai közül két nevet emel ki a tudománytörténet: a THEODORIK udvarában élt BOETHIUS¹⁹⁵ és CASSIODORUS¹⁹⁶ mint a középkori enciklo-

¹⁸⁴ OCD 196. l.

¹⁸⁵ Uo. 732–733. l.

¹⁸⁶ STÖRIG: I. m. 141–142. l. OCD 472–473. l. (*Justinian, Jurisprudence* címszók alatt), 923. l.

¹⁸⁷ STÖRIG: I. m. 166. l.

¹⁸⁸ LTK 10. k. 1092–1093. h.

¹⁸⁹ STÖRIG: I. m. 143–144. l.

¹⁹⁰ Uo. 144–149. l.

¹⁹¹ Uo. 148–149., 155–156. l.

¹⁹² Uo. 158–159. l.

¹⁹³ Uo. 152–153. l.

¹⁹⁴ Uo. 166–172. l.

¹⁹⁵ LTK. 2. k. 416–418. h.

¹⁹⁶ Uo. 2. k. 785–786. h.

pédizmus megalapítóit. Könyvtárunk mindkettő munkásságáról tanúskodik. BOETHIUS összes művei az elveszett jegyzékrészben voltak feljegyezve, CASSIODORUS *Vivariuma* és más két műve azonban ismert (gyűjt. Basel, 1523, FROBENIUS; Augsburg, 1533, ny. n.; gyűjt. Basel, 1549, H. PETRI). Az ugyanilyen jellegű munkásságot folytató spanyol ISIDORUS Hispalensis¹⁹⁷ (Párizs, 1509, ny. n.), az angolszász BEDA Venerabilis¹⁹⁸ (Basel, 1529, H. Petri; Basel, 1536, ny. n.) és a német HRABANUS MAURUS¹⁹⁹ (Pforzheim, 1503, ny. n.) egy-egy munkáját is felmutathatjuk. Nem hiányoznak a kisebb kompilációk és kivonatok sem, pl. a gót JORDANESnek²⁰⁰ CASSIODORUS nyomán írt gót története (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS), PAULUS DIACONUSnak,²⁰¹ a montecassinói bencésnek longobárd története (két ismeretlen kiadv.), s megvan az önállóságnak első nyomát mutató EINHARDnak²⁰² (EGINHARDUS) NAGY KÁROLY császár életét és tetteit megörökítő életrajza (Basel, 1532, HERVAGIUS) is.

A félévezredes előkészület után kibontakozó, az írásbeliséget egyre szélesebb körben alkalmazó ún. nagyközépkorban (XII–XIV. század) a kultúra kilép a kolostorokból. Előbb Párizsban és Bolognában, majd Nyugat- és Közép-Európában számos teológiai-filozófiai főiskola, egyetem alakul, s ezeken hatalmas arányú ismeretrendszerzés megy végbe. A természet és a társadalom létrendjét akarja a tudományos gondolkodás megállapítani, mégpedig az aristotelesi filozófia segítségével. Kialakul a skolasztikus tudományosság, és ennek eredményeként létrejönnek a tudás egészének rendszerét nyújtó summák.²⁰³

Könyvtárunk erről a folyamatról bizonyos fokig hiányos áttekintést nyújt, amennyiben a nagy skolasztikus gondolatrendszereket kidolgozó művek közül csak ALBERTUS Magnus²⁰⁴ (Oppenheim, 1518, ny. n.; Velence, 1519, ny. n.; Frankfurt a. M. 1531, ny. n.; gyűjt. Strassburg, 1541, ny. n.) és a rendi társadalom falait döngető nominalista Guillelmus OCKHAM²⁰⁵ (Lyon, 1495, ny. n.) munkáit tartalmazza, de pl. AQUINÓI TAMÁSNAK egyetlen művét sem. Ez nyilván a humanisták antikolasztikus felfogásának megnyilvánulása.

Nagy bőségben jelen vannak azonban a skolasztika korának egyes rész tudományok területén híressé vált tudósai, a reneszánsz tudományosságnak mintegy előfutárai; elsősorban említhetjük ezek közül azokat a gondolkodókat, akiknek nevéhez az önálló nyugati matematika és természettudományok születése fűződik, így a német dominikánust, JORDANUS Nemorariust,²⁰⁶ aki elsőnek függetlenítette magát az iszlám befolyástól (Nürnberg, 1533, ny. n.), és a fizikában (statika, mechanika) új eredményeket ért el, aztán a ferences Roger BACONT²⁰⁷ (gyűjt. Bern, 1545, ny. n.), aki az optika terén lépett fel eredeti új tanokkal, továbbá a spanyol ARNOLDUS DE VILLANOVÁT²⁰⁸ (Lyon, 1532, ny. n.), az orvostudomány első reformátorát, a kísérleti és tapasztalati módszer nagy úttörőjét. Végül egy újonnan életrekelő tudományterületnek, a jogtudománynak első képviselőiről is szólni kell: IRNERIUSRÓL,²⁰⁹ a bolognai jogi iskola megalapítójáról, a JUSTINIANUS-féle *Corpus Iuris* kommentátoráról (Basel, 1528, FROBENIUS) és ennek tanítványáról, GRATIANUSRÓL,²¹⁰ az egyházjog első kodifikátoráról (Párizs, 1518, ny. n.), továbbá BALDUS DE PERUSIORÓL,²¹¹ a postglossatorok egyikéről, a római jog egyik „modernizáló”-járól, a kialakuló városi élet új jogterületeinek művelőjéről (gyűjt. Velence, 1546, ny. n.).

¹⁹⁷ Uo. 5. k. 626–627. h.

¹⁹⁸ Uo. 2. k. 82–83. h.

¹⁹⁹ Uo. 5. k. 160–161. h.

²⁰⁰ Uo. 5. k. 557. h.

²⁰¹ Uo. 8. k. 45–46. h.

²⁰² Uo. 3. k. 599–600. h.

²⁰³ STÖRIG: *I. m.* 173–179. l.

²⁰⁴ Uo. 192–193. l. LTK 1. k. 214–217. h. PERRIN: *I. m.* 81. l.

²⁰⁵ LTK 7. k. 667–670. h.

²⁰⁶ STÖRIG: *I. m.* 183. l.

²⁰⁷ Uo. 184–189. l. PERRIN: *I. m.* 81. l.

²⁰⁸ STÖRIG: *I. m.* 198. l.

²⁰⁹ Uo. 206. l.

²¹⁰ Uo. 205–206. l.

²¹¹ Uo. 206–207. l.

Ezekkel a teljesítményekkel a szkolasztikus tudományosság a csúcsra ért. Velük már tulajdonképpen bontogatni kezdi szárnyait egy új világszemlélet. De egyéb is történik. A XIII–XIV. század fordulóján a hittudományba ágyazott, a társadalmi univerzalizmus alapján álló száraz logikus iratok özönében egyszerre csak megjelennek DANTÉnak, PETRARCÁnak és BOCCACCIONAK az okszerűt, az egyénit, a szépet klasszikus formában kifejező írásai, s megkezdődik a humanitás életrekelése.²¹²

3. Francis BACON a reneszánsz irodalmat és tudományosságot „instauratio magna”-nak nevezte. Ma már tudjuk, hogy jóval több volt ennél: hosszú társadalomfejlődés eredményeképpen létrejött korai polgári kultúra az antik teljesítményeket messze felülmúló eredményekkel.²¹³ Ez a folyamat először az itáliai városokban jutott érvényre a XIV. század közepétől kezdve; az Alpoktól északra fekvő városok körében csak egy évszázaddal később jelentkezett többé-kevésbé eltérő formák között és más törekvésekkel.²¹⁴ A polgárság új világi műveltségének e két változatát a nyomtatásban objektiválódott tudás tükrében külön-külön fogjuk figyelemmel kísérni.

a) Az itáliai humanizmusnak már első jelentkezése megállapítható PETRARCA (Velece, 1501, ny. n.; Velece, 1546, ALDUS) és BOCCACCIO (Basel, 1532, HERVAGIUS) műveiben.²¹⁵ Az új műveltség fejlődésének jelentős lökést adott még a trecentóban egy bizánci görög nyelv- és irodalomtanárnak, Manuel CHRYZOLORASnak megjelenése (Velece, 1517, ALDUS) Firenzében; *Erotemata* című nyelvtanának és PLATON *Politeia*jának latinra fordításával első propagátora volt a görög kultúrának olasz földön.²¹⁶ Utána más szerencsét próbáló görög tudósok is tanítottak és dolgoztak Itáliában. Könyvtárunk különösen Georgius TRAPESUNTIUS²¹⁷ (Párizs, 1520, ny. n.; Velece, 1522, ALDUS; gyűjt. Velece, 1523, ALDUS; Basel, 1524, ny. n.; uo. 1539, H. PETRI; uo. 1542, H. PETRI; uo. 1551, H. PETRI), Theodoros GHAZA²¹⁸ (Velece, 1517 és 1525, ALDUS; gyűjt. Basel, 1556, Lucius & Stella; gyűjt. Zürich, 1556, GESSNER) és Basilius BESSARION²¹⁹ (Velece, 1516, ALDUS) fordítói és interpretátori munkásságának nyomait őrzi. Szorosan együttműködött velük ALDO Manuzio,²²⁰ a tudós velecei nyomdász, 28 görögbetűs editio princeps kiadója, maga is neves grammatikus, fordító és egy görög nyelvtan írója (Velece, 1515, ALDUS; Basel, 1550, HERVAGIUS). Ennek a görög tudós kolóniának az ösztönzésére keletkezett Firenzében egy neoplatonikus szellemű filozófiai-filológiai társaság, az ún. platonai akadémia,²²¹ hasonlóképpen Rómában is, Nápolyban is egy-egy efféle intézmény.²²²

A firenzei akadémikusok közül Angelo POLITIANO,²²³ a kitűnő episztolográfus (gyűjt. Velece, 1497, ny. n.; uo. 1498, ALDUS; gyűjt. uo. 1508, ALDUS) és Marsiglio

²¹² Uo. 203–205. l. FUETER, Eduard: *Geschichte der neueren Historiographie*. München—Berlin, 1911. (*Handbuch der mittelalterlichen und neueren Geschichte*. Hrsg. von G. v. BELOW und F. MEINECKE.) 2–9. l.

²¹³ EPSTEJN: *I. m.* 107., 114–116. l. STÖRIG: *I. m.* 208. l.

²¹⁴ KARDOS: *I. m.* 7–53. l. A reneszánsz nemzeti sajátosságairól az egyes országokban ld. még EPSTEJN: *I. m.* 132–135. l.

²¹⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 114. l. KARDOS: *I. m.* 16–18. l. STÖRIG: *I. m.* 204–205. l.

²¹⁶ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. STÖRIG: *I. m.* 263–1. FIRMIN-DIDOT, Ambroise: *Alde Manuce et l'hellénisme à Venise*. Paris, 1875. 20–22. l.

²¹⁷ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 24–25. l.

²¹⁸ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 24–25. l.

²¹⁹ BURCKHARDT: *I. m.* 111. l. FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 26. l.

²²⁰ FIRMIN-DIDOT: *I. m.* 6–16., 45–432. l.

²²¹ BURCKHARDT: *I. m.* 122. l. Plotinos a szépről és a jóról. Bp. 1925. (Filozófiai könyvtár 9.)

²²² BURCKHARDT: *I. m.* 158–159. l.

²²³ BURCKHARDT: *I. m.* 203. l. *Nouvelle biographie universelle* (később: *Générale*). Publiée par M. M. FIRMIN-DIDOT frères sous la direction de M. le HOFER. 1–46. k. Paris, 1852–1870. (Rövidítése a következőkben: N.B.G.)

FICINO,²²⁴ PLATON és PLOTINOS műveinek remekbekészült latin fordításával a filológia (Velece, 1495, ny. n.; Strassburg, 1509, ny. n.; Velece, 1516, ALDUS), Giovanni PICO DELLA MIRANDOLA²²⁵ pedig *Conclusiones philosophicae cabalisticæ et theologicae* című forradalmi vitatétéleivel a bölcselet terén lépett fel új kezdeményezésekkel (Összes művek: Basel, 6. ny. n.; Strassburg, 1511, ny. n.). A kor- és pályatársak közül Georgios MERULA²²⁶ (Velece, 1507, ny. n.), Giovanni Baptista EGNazio²²⁷ (gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; gyűjt. uo. 1533, H. PETRI; Lyon, 1547, ny. n.), Domizio CALDERINO²²⁸ (gyűjt. Velece, 1508, ny. n.; két kiadv. uo. 1515, ny. n.), Ermolao BARBARO²²⁹ (Róma, 1493, ny. n.; Strassburg, 1509, ny. n.), Philippo BEROALDO²³⁰ (Velece, 1515, ny. n.; uo. 1516, ny. n.; uo. 1520, ny. n.; Bologna, 1506, ny. n.) görög és római auktorok kiadói és interpretátorai tolmácsolják gyűjteményünkben a klasszika-filológia kibontakozását. Külön figyelmet érdemel Pietro BEMBO,²³¹ a stilsztika, az episztolográfia mestere (Basel, 1539, ny. n.), Ambrosio CALEPINO,²³² a híres *Dictionarium Latino-Germanicum* írója (Lyon, 1538, GRIPHIUS) és Georgius VALLA²³³ többek közt egy 42 könyvből álló hatalmas enciklopédia szerzője (Velece, 1501, ALDUS; gyűjt. Basel, 1551, H. PETRI).

Hasonló, jobbára filológiai tevékenység folyt a római és a nápolyi akadémiában és egyetemen is Lorenzo VALLA²³⁴ (Georgius nagybátyja) HOMEROS, HERODOTOS és THUKYDIDES fordítója, *De donatione Constantini Magni* c. híres kúria-ellenes mű szerzője, egyben a filológiai történeti kritika megalapítója (Velece, 1513, ny. n.; gyűjt. uo. 1514, ny. n.; Basel, 1540, PETREIUS) és POMPONIUS LAETUS²³⁵ az első kritikai VERGILIUS kiadás sajtó alá rendezője (gyűjt. Basel, 1533, H. PETRI; gyűjt. Basel, 1533, FROBENIUS; Lyon, 1537, ny. n.; Strassburg, 1515, ny. n.) szellemi vezetése alatt. De nem veszt-hetjük szem elől az itáliai humanizmus egyik legjellegzetesebb, leglelkesebb, legsokoldalúbb apostolát, a költőnek, szónoknak, grammatikusnak, pedagógusnak és élet-rajzírónak, geográfusnak és archeológusnak, diplomatának és politikusnak egyaránt kiváló, könyvtárunkban 10 művel szereplő Enea Silvio PICCOLOMINI²³⁶ sem (Nürnberg, 1481, ny. n.; Basel, 1533, BEBELIUS; gyűjt. H. n. 1550, ny. n.; gyűjt. Basel, 1532, HERVAGIUS; uo. 1551, H. PETRI; Krakkó, 1519, ny. n.; Solingen, 1538, ny. n.; Köln, 1535, ny. n.).

Külön ki kell emelnünk a gyűjteményben a két nagy kéziratfelfedezőt, GUARINO VERONENSIS²³⁷ (Basel 1553, OPORINUS) és Poggio BRACCIOLINI²³⁸ a „levéltárak Columbus”-át (Basel 1538, H. PETRI).

Természetesen nem hiányzik a hirhedt Pietro ARETINO,²³⁹ mint jeles vígjátékok szerzője (Velece, 1549, ny. n.) és már a maga korában is nagyszerű Niccolo MACCHIAVELLI²⁴⁰ sem, ugyancsak mint komédiaíró (Firenze, 1548, ny. n.).

A klasszika-filológiai működés mindent elnyomó uralma, az antik retorikai forma kultusza és a polihisztóriára való hajlam miatt még roppant nehéz az olasz tudományosságban egy-egy jeles szaktudóst, szaktudományi munkát felfedezni. A kezdetek azonban kimutathatók a matematika, az építéstudomány, a jogtudomány, a felfedező utazásokkal kibontakozó földrajz és különösen a történetírás területén. Tanúságul szolgálnak könyvtárunkból a következők: a zseniális matematikus, Geronimo CARDANO,²⁴¹ a harmad- és negyedfokú egyenletek megoldásának felfedezője több művel (Milánó, 1539, ny. n.; Nürnberg, 1543, ny. n.; uo. 1545, ny. n.; uo. 1550, PETREIUS), Leone Battista

²²⁴ STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²²⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 112. l. NBG 40. k. 44—47. h. EPSTEJN: *I. m.* 130. l.

²²⁶ NBG 35. k. 126—127. h.

²²⁷ Uo. 15. k. 735—736. h.

²²⁸ Uo. 8. k. 169—170. h.

²²⁹ Uo. 4. k. 418—419. h.

²³⁰ Uo. 5. k. 654. h.

²³¹ Uo. 5. k. 313—315. h.

²³² Uo. 8. k. 180—181. h.

²³³ Uo. 45. k. 881—882. h.

²³⁴ Uo. 45. k. 877—881. h. STÖRIG: *I. m.* 264. l.

²³⁵ BURCKHARDT: *I. m.* 158. l.

²³⁶ Uo. 103—104., 161—162., 170., 191., 201. l. FUETER: *I. m.* 116—118. l.

²³⁷ BURCKHARDT: *I. m.* 119. l.

²³⁸ Uo. 102., 108—109. l. STÖRIG: *I. m.* 263—264. l. FUETER: *I. m.* 22—23. l.

²³⁹ BURCKHARDT: *I. m.* 94—96. l.

²⁴⁰ FUETER: *I. m.* 61—69. l. STÖRIG: *I. m.* 269—272. l.

²⁴¹ BURCKHARDT: *I. m.* 192—193. l. STÖRIG: *I. m.* 227. l. — PERRIN: *I. m.* 87. l.

ALBERTI,²⁴² a művészetelmélet mestere *De re aedificatoria* c. nagyszerű munkájával (Párizs, 1512, ny. n.), Andrea ALCIATI,²⁴³ a jogtudománynak humanista alapra fektetője, főleg *Emblematum libellus* c. könyvével (Augsburg, 1531, ny. n.; gyűjt. Frankfurt a. M. 1532, ny. n.) és egy *Nouus orbis regionum ac insularum veteribus incognitarum* c. (Basel, 1532, HERVAGIUS) gyűjteményes munka Christophoro COLOMBÓNAK²⁴⁴ *Navigatio ad insulas hactenus incognitas*, valamint Amerigo VESPUCCINAK²⁴⁵ *Navigaciones quatuor* c. útleírásával.

Külön áttekintést kívánnak az olasz nemzeti eszme szolgálatában létrejött laicizált történetírás emlékei. A Leonardo BRUNI²⁴⁶ által megalapított humanista retorikai annalisztikát, az esztétikai és politikai célokat egyaránt szolgáló történetírói irányzatot gyűjteményünkben a velencei Marcus Antonius SABELLICUS, olaszosan Marcantonio Coccio²⁴⁷ (Velence, 1502, ny. n.; gyűjt. uo. 1508, ny. n.; Basel, 1538, HERVAGIUS) és a nápolyi Giovanni Joviano PONTANO²⁴⁸ (Velence, 1513, ALDUS; uo. 1518, ALDUS; uo. 1518—1519, ALDUS; gyűjt. Basel, 1545, H. PETRI) képviseli. Egyéb irányok reprezentánsai: Paolo GROVIO vagy Paulus JOVIUS²⁴⁹ kortörténetíró, a zsrnalisztai történetírás elindítója (Basel, 1532, HERVAGIUS; H. ny. n. 1550.) és Flavius BLONDUS,²⁵⁰ a régészeti alapokra helyezett tudományos történetírói iskola megalapítója *Italia illustrata* c. nagy hírnépszerű művével (Basel, 1531, FROBENIUS; uo. 1533, BEBELIUS).

Utoljára kell említenünk az itáliai reneszánsz-irodalom végét jelző két világhírű író: Baldassare CASTIGLIONÉ²⁵¹ az *Il cortegiano*-val (Velence, 1552, ny. n.) és Lodovico ARIOSTÓ²⁵² egy olasz nyelvű vígjátékával (Velence, 1546, ny. n.).

b) Az északi, az Alpokon inneni humanizmus könyvterméséből magától értetődően még többet ölel fel a DERNESCHWAM-könyvtár, s így a reneszánsz műveltségnek ezt az irányát még részletesebben tudjuk nyomon kísérni. A középpontban természetesen a német kultúra területe (Németország, Svájc, Németalföld és Ausztria) s ennek irodalma áll, a francia, az angol és a szláv-magyar műveltségnek csak legkimagaslóbb tényei jutnak kifejezésre.

A skolasztikus tudományosságról a reneszánsz műveltségre való átmenetet a nagyszerű polihisztornak, Nicolaus CUSANUSNAK,²⁵³ a páduai egyetem neveltjének, AENEAS SYLVIUS és Laurentius VALLA barátjának, PLAUTUS-kéziratok felfedezőjének egy munkája jelzi (H. ny. n. 1550). Maga a humanizmus Északon kétféle formában és programmal jelentkezett: egyrészt az olaszokat utánozva, mint a hatásos kifejező képességnek, a retorikának és a poézisnek művészete, másrészt mint a forráskutatás, a tartalom, a nyelv, a stílus elmélyedő vizsgálatának tudománya.²⁵⁴

Az ún. egyetemi forradalmat megindító vándorköltők és szónokok népes táborából a legjelentősebbeket bemutatja könyvtárunk, így: Ulrich von HUTTENT, a skolasztikus tudomány szellemes kicsúfolóját, az *Epistolae obscurorum virorum* c. gúnyírat főszerzőjét, a német nemzeti öntudatnak nagy ébresztőjét, a lutheri reformáció bajnokát²⁵⁵ (Steckelberg, 1519, ny. n.; Köln, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1542, ny. n.) és Helius Eubanus HESSUST,²⁵⁶ a *rex poetarum*ot, idillek, epigrammok, alkalmi versek páratlanul ügyes költőjét, HOMEROS és THEOKRITOS finomtollú fordítóját (Párizs, 1545, ny. n.).

²⁴² BURCKHARDT: *I. m.* 80—82. 1.

²⁴³ NBG 1. k. 696—697. h.

²⁴⁴ BURCKHARDT: *I. m.* 160. 1. STÖRIG: *I. m.* 249—250. 1. PERRIN: *I. m.* 72—74. 1.

²⁴⁵ STÖRIG: *I. m.* 250. 1. PERRIN: *I. m.* 74. 1.

²⁴⁶ FUETER: *I. m.* 16—22. 1.

²⁴⁷ Uo. 30—35. 1.

²⁴⁸ Uo. 39—40. 1.

²⁴⁹ Uo. 51—55. 1.

²⁵⁰ Uo. 106—110. 1. STÖRIG: *I. m.* 264. 1.

²⁵¹ NBG 9. k. 109—110. h. SZERB Antal: *Az udvari ember*. Bp. 1927. (Minerva könyvtár 7.)

²⁵² NBG 3. k. 152—155. 1.

²⁵³ STÖRIG: *I. m.* 229. 1.

²⁵⁴ KARDOS: *I. m.* 30—48. 1. STÖRIG: *I. m.* 264—265. 1.

²⁵⁵ PAULSEN: *I. m.* 81., 83., 86., 175. 1. NBG 25. k. 648—655. h.

²⁵⁶ PAULSEN: *I. m.* 79—81, 89—90. 1.

Méginkább kibontakozik a szövegkiadó, szövegmagyarázó filológusok köre. A gyűjtemény főhelyén természetesen a „*doctor universalis*”, a tudományok fejedelme, a biblia humanista fordítója, ERASMUS Roterdamus áll,²⁵⁷ nem kevesebb mint 15 munkával (összegyűjt. művek 1—9. k.: Basel, 1540—1541, FROBENIUS; Bécs, 1525, ny. n.; Antwerpen, 1535, ny. n.; Basel, 1535, ny. n.; Nürnberg, 1535, ny. n.; Lyon, 1542, ny. n.; uo. 1547, ny. n.; uo. 1550, ny. n.). Szerényebb helyet foglal el Joannes REUCHLIN vagy KAPNION,²⁵⁸ a klasszika-filológia másik nagy alapítója, a görög és héber tanulmányok mestere és propagátora (Pforzheim, 1506, ANSHELMUS; Tübingen, 1514, ANSHELMUS; Hagnoi, 1517, ANSHELMUS; uo. 1518, ny. n.). Rátalálhatunk ERASMUS legközelebbi tudós híveire: löweni egyetemi tanártársára, a spanyol Juan Luis VIVESre,²⁵⁹ antiskolasztikus hittani, bölcséleti és lélektani művek jeles szerzőjére (Köln, 1537, ny. n.; gyűjt. H. ny. n. 1550; Lyon, 1551, ny. n.), aztán halhatatlan angol barátjára, Thomas MORUSra²⁶⁰ (*Epi-grammata*: Basel, 1520, BEBELIUS), továbbá a legszorosabb munkatársi köréhez tartozó, a vele triumvirként emlegetett Joachimus CAMERARIUSra,²⁶¹ a legnagyobb német polihisztorra, a *Commentarii linguae Graecae et Latinae* c. nagyszerű filológiai reál-szótár írójára (Basel, 1536, HERVAGIUS; uo. 1551, HERVAGIUS; gyűjt. uo. 1551, H. PETRI) és Philippus MELANCHTHONra,²⁶² a protestáns tudományos teológia megalapítójára s a reformáció humanisztikus iskolareformjának elgondolójára (gyűjt. Strassburg, 1523, ny. n.; gyűjt. Hagnoi, 1527, ny. n.; Nürnberg, 1524, ny. n.; gyűjt. Bécs, 1524, ny. n.; Nürnberg, 1534, ny. n.; gyűjt. Frankfurt, 1532, ny. n.; Strassburg, 1538, ny. n.; gyűjt. Basel, 1549, HERVAGIUS; gyűjt. H. ny. n. 1550). De nem hiányzik a MELANCHTHON elvein alapuló gyakorlati pedagógia mestere, Johann von STURM²⁶³ sem (Basel, 1553, OPORINUS).

A svájci németek körében folyó értékes filológiai munkásságra Joachim VADIANUS²⁶⁴ értekezései nyújtanak példát (gyűjt. Zürich, 1536, ny. n.; gyűjt. Köln, 1550, ny. n.), a franciákéra pedig Johann Ravisius TEXTOR²⁶⁵ párizsi professzor két munkája (Lyon, 1532, ny. n.; Basel, é. ny. n.).

Amint a latin költészetért és retorikáért való rajongás szükségképpen hozta létre a filológiát, ugyanúgy a filológia is további tudományok fejlődés kiindulópontja lett: a szakszűrőn sajtó alá adott és interpretált forrásanyag valósággal kényszerítette a tudósokat a klasszikus szövegekben foglalt tárgyi ismeretanyag kiaknázására. A filológia ösztönzésére így egész sor szaktudomány kezdett kialakulni. A biblicum mellett nagy arányban bontakozott ki a lexikográfia és a grammatika, s velük párhuzamosan a filológiai-kritikai történetkutatás számos történeti segéd- és résztudománnyal (archeológia, kronológia, metrológia stb.), illetőleg a filológiai jogtudomány. — Másfelől az eredeti görög—latin matematikai és természetvizsgáló opusokra támaszkodva lábraálltak a különböző természetismereti ágak s velük az orvostudomány is, és meglepően hamar önálló életet kezdtek élni.²⁶⁶

A filológiából a történettudomány felé való eltolódást könyvtárunk anyagában Joannes CUSPINIANUS²⁶⁷ bécsi egyetemi tanárnak egy tanulmánya (impr. n.) és Joannes TRITHEMIUSnak²⁶⁸ az értekezései jelzik (Konstanz, 1518, ny. n.; Frankfurt, 1545, ny. n.; uo. 1549, ny. n.). Az első komoly kísérlet a BLONDUS-féle kritikai módszer alkalmazására Beatus RHENANUSnak²⁶⁹ *Rerum Germanicarum libri III.* c. műve (Basel, 1531, FROBENIUS; uo. 1533, FROBENIUS; uo. 1534, FROBENIUS). Az archeológiai szakosodás német útmutatója az augsburgi Conrad PEUTINGER²⁷⁰ *De mirandis Germaniae antiquitatibus* c. írásával (Strassburg, 1530, ny. n.) s egy más munkájával (gyűjt. Basel, 1531, HERVAGIUS). A középkori annalsztikus történetírás persze nem tűnt el egyszerre; erre vall Joannes

²⁵⁷ HUIZINGA: *I. m.* KARDOS: *I. m.* 35. 1. STÖRIG: *I. m.* 266—267. 1.

²⁵⁸ NBG 42. k. 51—59. 1. STÖRIG: *I. m.* 265—266. 1.

²⁵⁹ NBG XLVI. k. 320—322. h. HUIZINGA: *I. m.* 193, 197. 1.

²⁶⁰ KARDOS: *I. m.* 32—35. 1. HUIZINGA: *I. m.* 38., 44., 92., 95., 104., 184., 218. 1.

²⁶¹ NBG 8. k. 320—322. h.

²⁶² STÖRIG: *I. m.* 267—268. 1. PAULSEN: *I. m.* 203—207. 1.

²⁶³ FINÁCZY Ernő: *A renaissance-kori nevelés története.* Bp. 1919. 184., 224—231. 1.

²⁶⁴ NBG 46. k. 597—598. h.

²⁶⁵ Uo. 41. k. 7—28. h. STÖRIG: *I. m.* 264—265. 1.

²⁶⁶ Az új tudományok gyors kibontakozásának gazdasági-társadalmi okairól EFSTEJN: *I. m.* 107—108., 110—111. 1.

²⁶⁷ FUETER: *I. m.* 189. 1.

²⁶⁸ NBG 45. k. 644—647. h.

²⁶⁹ FUETER: *I. m.* 190—192. 1. TURÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 75—77. 1.

²⁷⁰ NBG 39. k. 773—775. b.

NAUCLERUS²⁷¹ világkrónikája (Köln, 1544, P. QUENTEL). BLONDUS és AENEAS SYLVIVUS hatása kifejezetten Albertus CRANTIUSnak²⁷² Észak-Németország és Skandinávia történetét tárgyaló munkáin jelentkezik (Strassburg, 1545 és 1548, J. SCHOTTEN; Basel, 1548, OPORINUS). Ugyancsak az *Italia illustrata* mintájára készült az első összefoglaló svájci történelem a zürichi Johann STUMPF²⁷³ munkája (Zürich, 1548, ny. n.). Egy másik svájci történeti monográfia, Egidius TSCHUDRÉ,²⁷⁴ a BLONDUS-iskola aktahűségét a novellisztikus feldíszítés humanista szokásával kombinálta (Basel, 1538, ISENGRENIUS). De más módszerek is utat törtek az északi történetírásban. Így a francia diplomaták történeti módszerének alkalmazását mutatják Johannes Philippus SLEIDANUS²⁷⁵ protestáns kortörténeti művei (Strassburg, 1544, ny. n.; uo. 1545, ny. n.). Ezen túl bepillantást enged könyvtárunk az Alpoktól északra fekvő egyéb országok humanista történetírásának kialakulásába is, mégpedig: Paulus AEMILIUSnak²⁷⁶ *De rebus gestis Francorum libri X.* c. művével a francia annalisztikába (Párizs, 1548, ny. n.), Philippus COMMINEUS²⁷⁷ *De rebus gestis Ludovici XI.* c. munkájával a gyakorlati fejedelmi tükrő műfajába (Strassburg, 1545, ny. n.), másfelől Polidorus VIRGILIUS²⁷⁸ *Anglicae historiae libri XXVI.* c. művén át az angol hivatalos historiográfiába (Basel, 1546, ISENGRENIUS).

Kevesebb mű által, de mégis igen határozottan rajzolódnak ki a humanizmus által megtermékenyített északi matematika és természettudományosság s velük összefüggésben a műszaki gyakorlati szakismeretek körvonalai is. Az önállóságra jutott szaktudományok közül csaknem mindegyiknek teljesítményei lemérhetők a könyvtár anyagán.

A korszaknak legnagyobb jelentőségű, valóban epochális alkotása Nicolaus COPERNICUSnak²⁷⁹ a ptolemaiosi kétezer éves geocentrikus világképet leromboló s a heliocentrikus világrendszert meghirdető örökbecsű írása: *De revolutionibus orbium coelestium libri VI.* (Nürnberg, 1543, ny. n.). A matematika és csillagászat terén kifejtett roppant erőfeszítésekről más tudománytörténeti nevek és könyvcímek is tanúskodnak. Így: Georgius PEURBACH²⁸⁰ bécsi egyetemi tanár bolygótáblái és állócsillag-katalógusa (gyűjt. Bécs, 1514, ny. n.; uo. 1518, ny. n.; gyűjt. Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1544, ny. n.), aztán Joannes REGIOMONTANUSnak²⁸¹ szintén bécsi professzornak, a trigonometria megteremtőjének hét munkája (Krakkó, 1514, ny. n.; gyűjt. Bécs, 1514, ny. n.; gyűjt. Velence, 1518, ny. n.; gyűjt. Nürnberg, 1537, ny. n.; Augsburg(?), 1539, ny. n.; gyűjt. Basel, 1540, OPORINUS; gyűjt. Nürnberg, 1544, ny. n.), Joannes STOEFFLERnek,²⁸² a naptárreform egyik neves propagátorának írásai (gyűjt. Tübingen, 1514, ny. n.; Oppenheim, 1518, J. KÖBEL; Tübingen, 1534, ny. n.; Mainz, 1535, ny. n.; Velence, 1532, ny. n.; H. n. 1537, ny. n.; Zürich, 1548, ny. n.; Frankfurt a. M. 1536, ny. n.), Michael STIEFELnek,²⁸³ az *Arithmetica integra* c., MELANCHTHON bevezetésével megjelent műve (Nürnberg, 1545, ny. n.; Nürnberg, 1546, ny. n.), Sebastian MÜNSTERnek,²⁸⁴ STOEFFLER tanítványának több, különböző tudományterületről szóló könyve (Basel, 1523, FROBENIUS; uo. 1530, H. PETRI; gyűjt. uo. 1532, HERVAGIUS; uo. 1533, ny. n.; uo. 1536, H. PETRI; gyűjt. uo. 1545, H. PETRI), köztük a *Cosmographia universalis* (Basel, 1550, H. PETRI) és a *Rudimenta mathematicae* (Basel, 1551, H. PETRI), amely utóbbi DERNSCHWAMNak szóló ajánlással jelent meg. A francia tudományosságba e vonalon a Collège de France-ot megszervező Guillaume BUDAESnak,²⁸⁵ a tudományos metrológia megalapítójának *De asse et partibus eius* (Párizs, 1516, ASCENSIVS) c. műve révén nyerünk bepillantást.

²⁷¹ FUETER: *I. m.* 185. 1.

²⁷² *Uo.* 193. 1.

²⁷³ *Uo.* 207—209. 1.

²⁷⁴ *Uo.* 209—211. 1.

²⁷⁵ *Uo.* 188, 201—203. 1.

²⁷⁶ *Uo.* 139—141. 1.

²⁷⁷ *Uo.* 149—151. 1. STÖRIG: *I. m.* 273. 1.

²⁷⁸ FUETER: *I. m.* 164. 1.

²⁷⁹ STÖRIG: *I. m.* 230—232. 1.

²⁸⁰ *Uo.* 229. 1.

²⁸¹ *Uo.*

²⁸² NBG 44. k. 513—515. h.

²⁸³ *Uo.* 44. k. 502—503. h.

²⁸⁴ *Uo.* 36. k. 952—954. h.

²⁸⁵ *Uo.* 7. k. 718—725. h. PERRIN: *I. m.* 85. 1.

A szintén gyors ütemben fejlődött földrajzot — amelynek területén Sebastian MÜNSTER is tevékenykedett — kiváltképpen a svájci polihisztor, Henricus GLAREANUS²⁸⁶ reprezentálja könyvtárunkban (Freiburg i. Br. 1551, ny. n.; uo. 1539, ny. n.; egyéb művei: Basel, 1534, FROBENIUS; uo. 1547, H. PETRI; uo. 1549, FROBENIUS; uo. 1550, ISENGRENIUS).

A botanika és a zoológia ismét svájci polihisztorban, Conradus GESNERben²⁸⁷ a „német Plinius”-ban talált új szellemű és módszerű művelőre (Zürich, 1551, FROSTHOVERUS; egyéb művei: uo. 1545, FROSTHOVERUS; uo. 1546, FROSTHOVERUS; uo. 1547—1549, FROSTHOVERUS). Mellette jeles eredményeket mutattak fel a botanika művelésében az orvos és asztrológus Otto BRUNFELS²⁸⁸ többek közt a *Herbarum vivae icones* c. munkájával (Strassburg, 1532, 1536, ny. n.; uo. 1534, ny. n.; egyéb művek: Basel, é. ny. n.; Strassburg, 1527, ny. n.; gyűjt. Basel, 1533, HERVAGIUS) és a szintén orvos Leonhard FUCHS,²⁸⁹ a növény-nomenclatura első úttörője, a *Historia stirpium* szerzője (Basel, 1549, ny. n.). Megemlíthető még egy kelet-európai tudós is, a cseh Janus DUBRAVIUS²⁹⁰ *De piscinis* (Breslau, 1547, ny. n.) c. művével.

Az újkori ásványtani tudomány és a metallurgia születéséről is tudomást szerezhettünk Georgius AGRICOLÁnak,²⁹¹ a joachimstali orvosnak gazdag irodalmi munkássága által; *Bermannus, sive de re metallica dialogus* c. műve az első bányászati szakmunka (gyűjt. Basel, 1546, FROBENIUS; egyéb művei: uo. 1549, FROBENIUS; uo. 1550, FROBENIUS).

A szűkebb orvostudománynak a hippokratési-galenusi évezredes keretéből való kiemelése és magasabb tudományos szintre állítása érdekében is emlékezetes erőfeszítések történtek Északon, és időtálló új eredmények is születtek. A korszakos kutatásoknak talán a legnevezetesebbikére hívja fel figyelmünket a könyvtár a németalföldi Andreas VESALIUSnak,²⁹² a tudományos bonctan megalapítójának *De humani corporis fabrica libri VII* (Basel, 1543, OPORINUS) c. művével.

Négy száz év távlatából nézve is hatalmas eredmények ezek, már nem az öncélú tudósság terméketlen erőfeszítései, hanem az élet követelte magasabb szakképzettségből fakadt társadalmi produktumok. A mágikus művészetek nagy szédelgője, Henricus Cornelius AGRIPPA AB NETTESHEIM²⁹³ hirhedt könyve, a könyvtárunkban is meglevő *De incertitudine et vanitate scientiarum* (H. ny. n. 1536) s egyéb, részben hasonló szellemű írásai (H. ny. n. 1533; Strassburg, 1535, ny. n.; Solingen, 1538, ny. n.) már nem tudták a tudomány tekintélyét lerombolni, és a szkeptikus jelszó: *Nihil scire felicissima vita*, nem találhatott visszhangra.

Az artes és az orvostudomány mellett a harmadik egyetemi tudománycsoport, a jogtudomány fejlődéséről is képet ad a könyvtár anyaga. Ezt a fejlődést az északi országokban, különösen német földön az ősi particularis jogszokásoknak háttérbe szorítása és a római jognak, helyesebben a XIII—XIV. századi itáliai tudományos jogászai jognak recepciója jellemzi. A forradalmi átalakulásnak néhány tipikus mozzanata állapítható meg Johann OLDENDORF²⁹⁴ és Jacob SPIEGEL²⁹⁵ irodalmi munkásságában, főképp a *Lexicon juris civilis* c. kötetben (Basel, 1549, HERVAGIUS).

A legnagyobb irodalmi termést azonban Északon, a társadalmi érdeklődésnek és a társadalmi forradalmak színezetének megfelelően, mégis a hittudomány mutathatja fel. Talál az a nézet, hogy az Alpokon inneni Európa reneszánszának tulajdonképpen a reformációt tekinthetjük.²⁹⁶ Valóban, akár

²⁸⁶ NBG 20. k. 791—793. h.

²⁸⁷ A botanika és a zoológia fejlődéséről általában STÖRIG: I. m. 257. l. — GESNERről uo. és NBG 20. k. 339—341. h.

²⁸⁸ NBG 7. k. 621—622. h.

²⁸⁹ STÖRIG: I. m. 257. l.

²⁹⁰ NBG 14. k. 897—898. h.

²⁹¹ Uo. 1. k. 410—411. h.

²⁹² STÖRIG: I. m. 260—261. l.

²⁹³ NBG 1. k. 421—423. h.

²⁹⁴ A római jog recepciójáról STÖRIG: I. m. 274—275. l. OLDENDORF-ról NBG 38. k. 598—599. h.

²⁹⁵ LTK 9. k. 723. h.

²⁹⁶ ENGELS, (Frigyess): *A természet dialektikája*. Bp. 1950. 9. l. HAJNAL István: *Az újkor története*. Bp. 1936. 181. l.

a humanisták finom filológiai elemzéseit, akár a polgári vagy népi antifeudális mozgalmak harcos ideológiai irodalmát nézzük,²⁹⁷ a teológiai téma minden más ismeretkört felülmúló mértékben uralkodik a sajtótermékek tömegében. Ezt az állapotot híven tükrözi könyvtárunk.

A reformációs irodalom élén természetesen Martin LUTHER munkásságát²⁹⁸ találjuk, mégpedig részben önálló, olykor német nyelvű művek formájában (Wittenberg, 1527, ny. n.; uo. 1533, ny. n.; uo. 1539, ny. n.; uo. 1544, ny. n.; uo. 1545, ny. n.; Lipcse, 1545, ny. n.; Nürnberg, 1550, ny. n.), részben egy hétkötetes nagy latin nyelvű gyűjteményes kiadványban (Wittenberg, 1545—1557, LUFFT & KLUG). A svájci német reformáció vezérének, Ulrich ZWINGLINEK írásából²⁹⁹ ugyancsak egy latinra fordított többkötetes gyűjtemény (1—4. k.: Zürich, é. n. FROSTHOVERUS) kerül elénk. A harmadik nagy reformátornak, a svájci francia Joannes CALVINUSnak³⁰⁰ elsősorban alapvető nagy munkáját mutathatjuk fel, az *Institutio totius Christianae religionis* (Genf, 1550, ny. n.), aztán egy kisebb iratokat felölelő kötetét (Genf, 1549, ny. n.). A vezérek opuszai mellett hosszan felsorakoznak a reformáció második vonalbeli teológusainak művei is: a) LUTHER köréből Joannes POMERANUS³⁰¹ zsoltárfordításai és szentírási annotációi (Nürnberg, 1524, ny. n.; Basel, 1525, ny. n.), Martin BUCER³⁰² (Basel, 1562, ny. n.) és Caspar HEDIO³⁰³ értekezései (Strassburg, 1532, 1535, ny. n.; Basel, 1538, HERVAGIUS), b) ZWINGLI csoportjából Heinrich BULLINGER³⁰⁴ evangéliumi kommentárjai és beszédei (Zürich, 1540—1549, FROSTHOVERUS), Joannes OEKOLAMPADIUS³⁰⁵ homiliái (Basel, 1525, ny. n.), egy apologetikai irata (Basel, 1526, ny. n.) és evangéliumi interpretációi (Párizs, 1534, ASCENSIVS), aztán Conrad PELLICAN³⁰⁶ ószövetségi kommentárjai (Zürich, 1536, 1538, 1540, FROSTHOVERUS), loci communes-e (Zürich, é. n. FROSTHOVERUS), *Szent Pál leveleihez írt kommentárjai* (Zürich, 1539, ny. n.), c) a helvét irány hívei közül Wolfgangus MUSCULUS³⁰⁷ zsoltárkommentárjai (Basel, 1551, HERVAGIUS), Nagy Szent VÁZUL-fordítása (Basel, 1540, HERVAGIUS) és Nazianzi Szent GERGELY-kiadása (Basel, 1550, HERVAGIUS). Végül meg kell említeni a neves francia bibliafordítót és polihisztort, Jacobus FABERT³⁰⁸ is hittudományi munkáival (Párizs, 1513, ny. n.; Basel, 1523, CRATANDER; uo. 1539, H. PETRI). Túl az időszerű témákon felsorakoztatta a reformáció a maga eszmei frontjának erősítésére az előfutárok írásait is: sajtó alá került John WICLIF³⁰⁹ *Dialogorum libri IV.* (H. n. 1525, ny. n.) c. műve, s megjelentek Jan HUS,³¹⁰ valamint HIERONYMUS PRAGENSIS³¹¹ hátrahagyott írásai (Nürnberg, 1558, MONTANUS; H. n. 1520 és 1525, ny. n.).

Sokkal jelentősebb műveltségalkotó eredménye volt a reformáció—s részben a humanizmus — szellemi tevékenységének a hatalmas arányú biblikus irodalom: a nagy-szerű szentírási-kiadások, -fordítások és -magyarázatok. Könyvtárunk állományában

²⁹⁷ PAULSEN: *I. m.* 173—209. 1. STÖRIG: *I. m.* 211—214. 1. SZMIRIN, M. M.: *Münzer Tamás népi reformációja*. Bp. 1954. *Weltkirchenlexikon*. Handbuch der Ökumene. Hrsg. v. Franklin H. LITTEL und Hans Hermann VALZ. Stuttgart, 1960. 566—569., 1218—1222. h. (Rövidítése ezután WKL).

²⁹⁸ LORTZ: *I. m.* 1. k. 170., 181., 209., 225., 229., 232., 234., 250., 291., 331., 332., 334., 385., 397., 404., 412., 419., 2. k. 157., 254. 1. WKL 859—862. h. *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*. Hrsg. von Hermann GUNKEL und Leopold ZSCHARNACK. 2. Aufl. 1—5. k. Register. Tübingen, 1927—1932. 3. k. 1755—1774. h. (Rövidítése a következőkben RGG.)

²⁹⁹ WKL 1647—1648. h. RGG 5. k. 2152—2158. h.

³⁰⁰ WKL 203—206. h. RGG 1. k. 1425—1437. h.

³⁰¹ NBG 7. k. 751—752. h. *Bugenhagen*, Jean címszó alatt. RGG 1. k. 1349—1350. h.

³⁰² WKL 200—201. h. RGG 1. k. 1294—1298. h.

³⁰³ NBG 23. k. 717—719. h. RGG 2. k. 1676. h.

³⁰⁴ WKL 195—196. h. RGG 1. k. 1357—1358. h.

³⁰⁵ NBG 38. k. 504—508. h. RGG 4. k. 633—634. h.

³⁰⁶ NBG 28. k. 282—284. h. *Kurschner*, Conrad címszó alatt. RGG 4. k. 1062. h.

³⁰⁷ RGG 4. k. 293. h.

³⁰⁸ NBG 30. k. 333—339. h. *Lefèvre d'Étaples*, Jacques alatt. RGG 2. k. 492. h.

³⁰⁹ WKL 1606—1607. h. RGG 5. k. 1903—1906. h.

³¹⁰ WKL 569—570. h. RGG 2. k. 2053—2055. h.

³¹¹ RGG 2. k. 1880. h.

nem kevesebb mint 24 különböző editio fordul elő. Ezek közül a teljes bibliát nyújtja 11 (Velece, 1518, ALDUS; uo. 1519, ny. n.; Basel, 1538, FROBENIUS; Wittenberg, 1541, ny. n.; Velece, 1542, ALDUS; Párizs, 1545, R. STEPHANUS; Párizs, 1546, R. STEPHANUS; Prága, 1549, ny. n.; Basel, 1551, OPORINUS; Párizs, 1555, R. STEPHANUS; Genf, 1557, R. STEPHANUS), csak az ószövetséget 3 (Velece, é. ny. n.; Velece, é. n. ALDUS; Basel, 1546, ny. n.), csak az újszövetséget 5 (Bécs, 1536, ny. n.; Újsziget, 1541, ny. n.; Párizs, é. n. R. STEPHANUS; Párizs, 1549, ny. n.; Velece, 1551, ny. n.), ószövetségi részteket 3 (Párizs, 1547, ny. n.; Lyon, 1550 és 1551, ny. n.), újszövetségi részteket 2 kiadvány (Basel, 1537, ny. n.; Párizs, 1549, ny. n.). Nyelv szerint van: 9 latin (Basel, 1551, OPORINUS; uo. 1538, FROBENIUS; Párizs, 1546, R. STEPHANUS; uo. é. n. R. STEPHANUS; uo. 1545, R. STEPHANUS; uo. 1555, R. STEPHANUS; uo. 1557, R. STEPHANUS; Velece, 1519, ny. n.; Lyon, 1551, ny. n.), 3 héber (káld) (Velece, é. ny. n.; Basel, 1546, ISENGRENIIUS; Velece, é. n. ALDUS), 2 görög (Velece, 1518, ALDUS; Velece, 1542, ny. n.), 2 görög—latin (2 kiadv.: Párizs, 1549, ny. n.), 2 magyar (RMK I. 6., I. 15.), 1 német (Wittenberg, 1541, ny. n.), 1 cseh (Prága, 1549, ny. n.), 1 latin—olasz kiadás (Velece, 1551, ny. n.), 1 héber—latin (Basel, 1537, ny. n.) és egy héber—latin—francia (Párizs, 1513, ny. n.), Concordantiákat 3 kiadvány nyújt (Basel, 1546, OPORINUS; uo. 1549, HERVAGIUS; Párizs, 1551, R. STEPHANUS), s majd minden kiadványt kommentárok kísérnek.³¹²

Ebben a széles körű biblikus irodalomban szinte láthatóvá válik a protestantizmusnak egész Észak-Európát magával ragadó hatalmas árama. De mellette — ha szerény nyomokban is — feltűnnek már a római egyház ellentámadásának első jelei is: megtaláljuk az 1545-től 1563-ig ülésező tridenti zsinat egyik közép-európai delegátusának, a lengyel Stanislaus HOSIUS³¹³ bíborosnak két munkáját is: a *Confessio catholica fidei Christianae* (Bécs, 1561, ny. n.) és a *Confutatio prolegomenon Brentii* (Köln, 1560, ny. n.), továbbá egy a zsinat ellen állást foglaló evangélikus iratot (Wittenberg, 1546, ny. n.). De a zsinat előtti hitviták prominens katolikus képviselői közül is fellelhető egy-kettő: így LUTHER híres ellenfele: Johann Mayr von ECK³¹⁴ az *Enchiridion*nal (Velece, 1538, ny. n.) és Johann FABER³¹⁵ bécsi püspök két vitairat-gyűjteménnyel (Lipce, 1547 és Köln, 1539, ny. n.).

A humanizmus és a reformáció jegyében kibontakozott északi kultúrának a XVI. század közepén már integráns részét alkotta a magyar irodalmi műveltség is. Könyvtárunk anyagában ez a tény is kifejeződik, bár korántsem jelentősége szerint. DERN-SCHWAM a magyar humanizmus és reformáció sajtótermékeit nem gyűjtötte olyan részletekbe menő igényességgel, mint a külföldét, hanem erős válogatással, csak a kiemelkedőbb művekre szorítkozva. Gyűjteményében így inkább csak nagy nyomjelzőit látjuk a XVI. századi tüneményesen felvirágzott magyar nyelvű, magyar tárgyú és vonatkozású litteratúrának. Mindössze egy tucat könyv az, amelyet az írásművek rengetegéből mint magyar érdekű termést kiemelhetünk. Igaz, hogy ez valóban reprezentáns anyag. Elsőül azt a gyűjteményes kötetet mutathatjuk fel, amely MÁTYÁS király olasz humanistáinak irodalmi működésébe enged bepillantást, kezünkbe adva BONFININEK *Rerum Vngaricarum decades*t, Michael RITIUSNAK *De regibus Vngariae libri III.*-ét, P. CALLIMACHUS EXPERIENSNEK *Attila* c. értekezését és T. Alexander CORTESIUSNAK *De Matthiae regis laudibus bellicis* c. munkáját (Basel, 1543, R. WINTER).³¹⁶ Ugyanennek a fényes kornak a humanizmusa magyar szerző által is kifejeződik JANUS PANNONIUSNAK *Sylva panegiricá*jával és *Epigrammatá*jával (Basel, 1518, FROBENIUS).³¹⁷ A JAGELLO-kori kancelláriai humanizmus ismét két művel szerepel: Hieronymus BALBI *Opusculum epigrammatum*ával (Bécs, 1494, ny. n.)³¹⁸ és WERBŐCZI *Tripartitum*ával (Bécs, 1545, SINGRENIUS).³¹⁹ A Mohács utáni idők Magyarországaival és a török veszedelemmel foglalkozó széles körű külföldi irodalomból is adódik egy-két jellegzetes mű: az olasz Jacopo

³¹² A bibliakiadásokról és bibliafordításokról részletesen: RGG 1. k. 1004—1010, 1043—1064. h. Továbbá a *Luther-bibliáig* bezárólag: *Lexikon des gesamten Buchwesens*. 1. k. 184—186. l. Jelentőségéről: LORTZ: *I. m.* 1. k. 52., 112., 291. l. 2. k. 184. l.

³¹³ LTK 5. k. 150—152. h.

³¹⁴ Uo. 3. k. 523—526. h. LORTZ: *I. m.* 2. k. 89—91. l.

³¹⁵ NBG 16. k. 894. h.

³¹⁶ SZABÓ Károly—HELLEBRANT Árpád: *Régi magyar könyvtár*. 3. k. Bp. 1896. 344. sz.

³¹⁷ APPONYI, Alexander: *Hungarica*. München, 1903. 1. k. 126. sz. SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 220. sz.

³¹⁸ APPONYI: *I. m.* 1. k. 26. sz.

³¹⁹ Uo. 301. sz. SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 362. sz.

SADOLETO bíboros és pápai titkár *De regno Vngariae ab hostibus Turcis oppresso et capto homilia*³²⁰ (Lyon, 1541, GRIPHIUS) c. és a bécsi Joannes CUSPINIANUS *Oratio de bello Turcis inferendo deque interitu Ludovici regis et dotibus Hungariae* (impr. n.)³²¹ c. munkája. Az utóbbi ritkaság számba megy. Beszámolhatunk még egy-két magyar vonatkozású természettudományi műről: HONTERUS János *Rudimentorum cosmographicarum libri IV-járól* (Brassó, 1542)³²² és Georgius WERNHER *De admirandis in Hungaria aquis hypomnematization-járól*³²³ (Bécs, 1551, Egidius AQUILA). Végül bemutathatjuk a magyar nyelv felfedezésének és humanista recepciójának, a magyar irodalom nyelvi öntudatosulásának első jeles emlékeit: PESTI Gábor *Novum Testamentum*-át (Bécs, 1536, SINGRENIUS)³²⁴ és *Esopus fabulaját* (Bécs, 1536, SINGRENIUS),³²⁵ valamint SYLVESTER János *Új Testamentum*-át (Sárvár-Újsziget, 1541, ABÁDI Benedek)³²⁶ és *Nomenclatura sex linguarum*-át (Bécs, 1538, SINGRENIUS).³²⁷ A zárókövet e kis magyar gyűjteményen OLÁH Miklós két munkája, az *Ordo et ritus sanctae metropolitanae ecclesiae Strigoniensis* (Bécs, 1550)³²⁸ és a *Catholice ac Cristiane Religionis praecipua quaedam capita* (Bécs, 1561, R. HOFHALTER)³²⁹ c. latin kiadványa alkotja.

*

A DERNSCHWAM-könyvtár anyaga felett tartott irodalmi szemlélnéknek végére értünk. Ismertetésünk nyilvánvaló fogyatékoságainak ellenére is, úgy véljük, sikerült fogalmat adnunk annak a szellemi értéknek nagyságáról és minőségéről, amelyet ez a gyűjtemény felölel. Nagy szélességben és mélységben feltárult előttünk egy XVI. századi hazai humanista kulturális érdeklődése, kifejezve a nemzetközi humanista műveltségnek erre az időszakra végbement hatalmas arányú kitágulását, a szellemi életnyilvánulásoknak minden területére való általános kiterjeszkedését.

S a DERNSCHWAM-könyvtárnak, mint magyarországi művelődéstörténeti tényezőnek jelentőségét éppen ebben a tényben, az integrált humanizmus közvetítésében ismerhetjük fel. Egyik legkifejezőbb bizonyosságát találtuk meg benne annak az eredményeiben ismert, de lefolyásában eléggé fel nem tárt társadalmi-kulturális folyamatnak, amely a XVI. századi Magyarországon a nyomtatott könyv segítségével végbement. Konkrét példát mutathatunk immár arra, hogyan törték át a kor társadalmi törekvéseit kifejező kulturális erők országunk határait, városok, várak falait, s hogyan hatották át meglepő gyorsasággal Európa e szélső területének társadalmát. Kézzelfoghatóvá válik, hogy az iskolázásnak és az írásbeliségnek elterjedése nyomán mely ismeretkörökre terjedhetett ki a XVI. század közepéig a hazai műveltség, s miféle tartalmakkal tölthetkezett. Végül határozott vonásokkal kirajzolódnak kulturális fejlődésünknek ez időbeli nagy nevelőterületei is.³³⁰

³²⁰ APPONYI: *I. m.* 1. k. 282. sz.

³²¹ APPONYINÁL sem az 1., sem a 3. kötetben nem szerepel. GRAESSE, Jean George Théodore: *Trésor de livres rares et précieux*. 3. k. Dresde, 1861. 314. l. említ egy tartalmilag egyező című munkát CUSPINIANUSTól. Azonosságuk bizonytalan.

³²² SZABÓ Károly: *Régi magyar könyvtár*. 2. k. Bp. 1885. 28. sz.

³²³ SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 395. sz. APPONYI: *I. m.* 1. k. 320. sz.

³²⁴ SZABÓ Károly: *I. m.* 1. k. Bp. 1879. 6. sz. Ld. még: *A magyar irodalom története 1849-ig*. Szerk. BÓKA László, PÁNDI Pál. Bp. 1957. 57. l.

³²⁵ SZABÓ Károly: *I. m.* 1. k. 7. sz. TURÓCZI-TROSTLER: *I. m.* 43., 45. l.

³²⁶ SZABÓ Károly: *I. m.* 1. k. 15. sz. Ld. még: BALÁZS János: *Sylvester*. 239—272. l.

³²⁷ SZABÓ Károly: *I. m.* 1. k. 9. sz.

³²⁸ SZABÓ—HELLEBRANT: *I. m.* 3. k. 474. sz.

³²⁹ *Uo.* 484. sz.

³³⁰ A DERNSCHWAM-könyvtár értékeinek maradéktalan feltárása könyvtártörténeti kiadványtervünknek — úgy véljük — elsőrangú feladatai közé tartoznék. A rendelkezésünkre álló inventáriumot egész terjedelmében sajtó alá kellene rendezni. Tudománytörténeti és művelődéstörténeti kutatómunkánk is elsőrangú forrást nyerne benne.

JENŐ BERLÁSZ: DIE BIBLIOTHEK DES JOHANN DERNSCHWAM

Beiträge zur Geschichte des ungarländischen Humanismus

Der Name Johann DERNSCHWAM ist den Geschichtsforschern und Philologen Mitteleuropas nicht unbekannt. Besonders oft wurde er in der Fachliteratur in Zusammenhang mit dem ungarländischen Kupferbergwerkunternehmen der FUGGER-Familie am Anfang des XVI. Jahrhunderts erwähnt, sein Name ist aber auch den Paläographen bekannt. Durch sein im Jahre 1923 veröffentlichtes Reisediarium können sich von ihm sogar die der deutschen Bildung nahestehenden Leser einen gewissen Begriff bilden.

Es ist seit langem bekannt, daß DERNSCHWAM in Besztercebánya (deutsch Neusohl, heute Banská Bystrica in der Tschechoslowakei), im Mittelpunkt der THURZÓ-FUGGER Kupferbergbauunternehmung nebst seiner wirtschaftlichen Tätigkeit auch humanistischen Passionen frönte und in erster Linie eine reiche Bibliothek sammelte. Bekannt ist auch, daß diese Bibliothek nach dem Tode des Sammlers (1568) durch Verkauf in den Besitz des Wiener kaiserlichen Hofes geriet und eines der Fundamente der Bibliotheca Palatina geworden ist. Niemand wußte aber etwas Näheres über die berühmte Sammlung. Nun aber — da die Photokopie des in Wien aufbewahrten Inventars der Bibliothek nach Budapest gelangte — bot sich die Gelegenheit das Versäumte einzuholen.

Die Abhandlung befaßt sich in vier Kapiteln mit der Frage der Dernschwamschen Bibliothek: nach einer allgemeinen einleitenden Übersicht macht sie uns mit dem zum Vorschein gekommenen Inventar bekannt, gibt uns ein Bild der gesellschaftlichen Verhältnisse, unter welchen die Bibliothek entstanden ist, und stellt uns schließlich mit Hilfe bezeichnender Beispiele die Sammlung selbst vor.

Das dritte Kapitel weist auf jene wichtigeren Begebenheiten aus dem Leben DERNSCHWAM's hin, die auf seine Bücherkultur und auf die Entstehung seiner Büchersammlung Einfluß hatten: vorerst auf seine aus einer böhmisch-deutschen Patrizierfamilie stammende Herkunft, auf seine Lehrzeit an den Wiener und Leipziger Universitäten, auf seine humanistisch gebildeten Professoren und auf seine italienische Studienreise.

In der Entwicklung der humanistischen Passionen Johann DERNSCHWAM's führte aber auch Ungarn eine bedeutende Rolle. Hier kam er nämlich zuerst (1514), als Famulus des italienischen Humanisten und Diplomaten Hieronymus BALBI, in Berührung mit dem königlichen Hof zu Ofen, und durch diesen hatte er die Gelegenheit die damals noch beinahe vollständige reiche Kodexsammlung des verstorbenen Königs MATTHIAS CORVINUS kennenzulernen. Dazu begegnete er auf Tritt und Schritt im Gebiet vom ehemaligen Pannonien und Dazien den Steininschriften und anderen Denkmälern des römischen Zeitalters. Diese Momente trugen bestimmt dazu bei, daß DERNSCHWAM den Auftrag der FUGGER-Familie, die Administration der Neusohler Kupferausbeutung und des Kupferhandels zu leiten, annimmt (1525), und daß er sich anlässlich dieser seiner Aufgabe endgültig in Ungarn niederläßt. Die hohe Dotation, die er seines Vertrauenspostens halber wahrscheinlich genoß, sowie seine Dienstreisen in die größeren Städte Mitteleuropas förderten auch seine höchst beachtungswerte Sammeltätigkeit. Die großartige Bibliothek war im Jahre 1552, als das Inventar zustande kam, schon beinahe völlig beisammen, bereicherte sich aber noch ununterbrochen ein ganzes weiteres Jahrzehnt hindurch; die Werke, die bis zum Jahre 1562 erschienen sind, können im Bestand der Bibliothek noch nachgewiesen werden. — Die Bibliothek DERNSCHWAM's spielte ungefähr vier Jahrzehnte lang eine nicht geringe Rolle in der Geschichte des ungarländischen bürgerlichen Humanismus. Es setzte sich nämlich in der ungarischen Gesellschaft gerade zu dieser Zeit jener epochal-bedeutsame kulturelle Wechsel durch, der die von der Gewohnheit geregelten, im Zeichen der Mündlichkeit stehenden mittelalterlichen Lebensverhältnisse unter die Herrschaft der Buchstaben und Ziffern zwang, den Gebrauch der Schrift und der gedruckten Bücher immer mehr durchsetzte, und demzufolge sich immer breitere intellektuelle Gesellschaftsschichten bildeten. Besztercebánya gehörte gerade zu jenen oberungarländischen Städten, welche zuerst die humanistische Bildung aufnahmen. In diesem sich fachmäßig und fachgemäß entwickelnden Milieu hatte die Privatbibliothek DERNSCHWAM's offenbar auch gewisse gemeinschaftliche Funktionen zu erfüllen: humanistischer Sitte nach konnte sie den mit dem Eigentümer in Verbindung stehenden Bücherfreunden zur Verfügung stehen. Für diese Leih-tätigkeit spricht die Tatsache, daß man im Inventar bei der Wiener Übernahme (1575) mehr als drei Dutzend Bücher für vermißt oder verloren erklären mußte.

Das umfassendste Kapitel (IV.) der Abhandlung stellt das Material der Bibliothek vor. Es befaßt sich in erster Linie mit der quantitativen Aufnahme des Buchbestandes. Nach eingehender Untersuchung kam es zum Vorschein, daß hinter den 651

Stellen des Inventars 1162 Bücher, hinter diesen aber wieder ungefähr 2100 Werke stekken. Über einen so reichen Buchbestand verfügte — unseren heutigen Kenntnissen nach — außer SAMBUCUS kein einziger ungarländischer humanistischer Sammler. Der nächste Schritt ist das Aufdecken der typographischen Herkunftsdaten der Bibliothek. Durch diese Daten erhalten wir wichtige Aufklärungen über den inneren Wert der Bibliothek. Der Verfasser hat Analysen von drei Gesichtspunkten aus durchgeführt: er untersuchte 1. aus welchem Lande, bzw. aus welcher Stadt die Bücher der Bibliothek stammen, 2. in welchen Druckereien sie gedruckt worden sind, 3. in welchem Jahrzehnt sie erschienen sind. Aus der statistischen Bearbeitung der im Inventar niedergelegten Impressionen stellt es sich heraus, daß das Herkunftsgebiet des Bibliotheksbestandes größtenteils mit dem geschäftlichen Interessengebiet der FUGGER übereinstimmt, das heißt sich besonders auf die deutschen Länder, die Schweiz und Italien erstreckt, nebenbei auch auf die Niederlande, auf Frankreich und auf die ostmitteleuropäischen Staaten. Die Resultate sind nach Ländern, Druckorten und Typographen geordnet und mit der Angabe der Erscheinungsdaten auch auf Tabellen veranschaulicht. Letzten Endes kann festgestellt werden, daß die Bibliothek in ihrer Epoche einen »modernen« Charakter hatte: sie umfaßt überwiegend ein Material, welches zur Lebenszeit des Sammlers erschienen ist.

Bei der qualitativen Prüfung des Buchbestandes mußte der Verfasser spezifische Methoden anwenden. Im Interesse der Kategorisierung war das Statistische auch hier unabkömmlich. Als Resultat gibt uns der Autor bekannt: 1. zu welchem Prozentsatz die in verschiedenen Sprachen herausgegebenen Publikationen im Bibliotheksbestand vorhanden sind, 2. wie großen Teil der Bibliothek die antiken, mittelalterlichen und renaissancezeitlichen geistigen Produkte ausmachen, 3. wie sich zueinander die Ausgaben verhalten, die zum Kreise der auf den Universitäten vorgetragenen Hauptwissenschaften (die freien Künste, die Rechtswissenschaft, die Medizin und die Theologie) gehören. Es geht hervor, daß es in der Dernschwamschen-Sammlung überwiegend lateinische (teilweise griechische) Ausgaben gibt (88%), die deutschen (9%) und die italienischen (2.5%) Ausgaben nur in geringem Prozent vertreten sind, in noch minderem Prozent aber die ungarischen und tschechischen Ausgaben (insgesamt 0.5%). Die Zahlen bezeugen dennoch, daß nebst den internationalen Sprachen des Humanismus die in vulgär-nationalen Sprachen verfaßten Werke auch schon auftauchen. Nicht weniger bezeichnend ist die zeitliche Verteilung der literarisch-wissenschaftlichen Werke. Der Schwerpunkt fällt natürlich auf die Werke der Renaissance (66.5%); der Prozentsatz der Schriften aus der antiken Welt ist weit geringer (21.2%), und noch geringer ist die Prozentzahl der mittelalterlichen Geistesprodukte. In diesen Ziffern widerspiegeln sich die Symptome des sich in der Mitte des XVI. Jahrhunderts in großen Dimensionen entfaltenden Kulturwechsels. — Was nun die fachwissenschaftliche Verteilung des Buchbestandes betrifft, geht es aus den statistischen Analysen hervor, daß die Anteilquote der zu der Gruppe der sogenannten essentiellen Künste und Wissenschaften (*artes et scientiae substantiales*) gehörenden christlichen Theologie 34% der Sammlung war, die der verschiedenen Philosophien und der Politik 3,7%, die der Medizin 9,3% und die der Rechtswissenschaft wieder 3,7%. In der Gruppe der sogenannten vorbereitenden Künste und Wissenschaften (*artes et scientiae praeparantes*) war der Bücherbestand jener freien Künste, welche in die Redekunst und in das Reich der Ziffern einführten, mit 30% vertreten; der Bücherbestand der in den Bereich der »ornamentalen« Wissenschaften (*ornantes*) eingereihten Historie, Geographie und der technischen Künste, sowie der der Wahrsagerei und Zauberei kam auf 19,3%. All diese Zahlen veranschaulichen das natürliche Profil einer humanistischen Bibliothek; zu diesem Profil gehört aber auch der hohe Prozentsatz der Bücher der *sacrae litterae*, da wir doch den biblischen Charakter des nördlichen Humanismus, beziehungsweise die reiche geistige Frucht der Reformation nicht außer Auge lassen dürfen.

Die ausführliche Inhaltsprüfung der Dernschwamschen-Bibliothek wird endlich mit einer konkreten Zusammenfassung abgeschlossen: der Autor hebt aus dem aus 2000 Werken bestehenden Buchbestand der Bibliothek jene Werke hervor, welche die geistigen Kraftanspannungen der Kultur des griechisch-römischen heidnischen und christlichen Altertums, dann des byzantinisch-arabischen und lateinischen Mittelalters, sowie der sich von den Alpen nach Süden und Norden entwickelten Renaissance in ihrer ganzen Tiefe und Breite besonders repräsentieren.

Als Resultat der Bibliothekanalyse stellt Verfasser fest, daß die Bedeutung der Dernschwamschen-Sammlung, als ungarländischer kulturhistorischer Faktor darin besteht, daß sie jede wesentlichen Ergebnisse des sich immer mehr verbreitenden, integrierten europäischen Humanismus der sich intellektualisierenden ungarländischen Gesellschaft vom XVI. Jahrhundert frisch übermittelte.

Contradictions entre la recherche et l'information scientifique*

« Dans des conditions déterminées de la production, nous savons exactement le nombre des travailleurs qu'exige la confection d'une table, ainsi que la somme de travail, d'une nature déterminée, nécessaire à la fabrication d'un produit déterminé. Il en va tout autrement pour certaines productions "non-matérielles". La somme de travail à déployer pour obtenir un résultat voulu est tout aussi approximative que le résultat même». — C'est ainsi que fut déterminé par MARX, dans ses *Théories de la plus-value*, la caractéristique principale de la « production non-matérielle ». ¹ En effet, le travail scientifique est un processus contradictoire, car non seulement son résultat est approximatif, mais aussi son but qui est soumis, au cours de la recherche, à des changements et modifications avant d'être fixé dans une forme définitive. Ce phénomène est d'autre part en relation avec le fait que « La production ne peut être séparée de l'activité productrice. Il en est ainsi dans le cas des artistes exécutants, orateurs, acteurs, instituteurs, médecins, prêtres, etc. » ²

La formulation de l'objet de la recherche est, elle-même déjà, dans un rapport étroit avec l'information scientifique (nous entendons par cette dernière l'ensemble des activités bibliographiques et de documentation). Cette information a pour tâche de répondre à la question si la recherche proposée n'a pas été encore réalisée ou si elle ne constitue pas l'objet d'un travail déjà en cours. Toute incertitude levée l'on fera des recherches préalables pour la définition plus exacte du sujet, puis après l'avoir formulé, on aura recours, dans le processus concret de la recherche, à diverses formes de la documentation et de l'information. La recherche fait naître, même au stade où elle n'a encore obtenu que des résultats partiels, des éléments de littérature spécialisée qui, par l'intermédiaire de la documentation scientifique s'intégreront au « fonds documentologique »; la circulation est donc ininterrompue. En même temps et en tant que résultats soit partiels soit négatifs de la recherche s'intégreront à cette circulation des informations « non-productives », voire même, superflues, ou de telles qui se révèlent à cette date infécondes. A parler avec DESCARTES à propos des sciences: « Penchez-vous . . . même sur celles qui paraissent les plus absurdes et les plus fausses » — en d'autres termes, la source des connaissances ne peut-être définie à l'avance.

Tous ces traits de la recherche couvrent les contradictions existant entre les besoins de la recherche et les possibilités offertes par l'information scientifique. Ces contradictions se manifestent de diverses façons. Les voici.

* Un chapitre abrégé d'un ouvrage de l'auteur à paraître chez la maison d'Éditions de l'Académie Hongroise des Sciences.

¹ Partie I, p. 232. (éd. hongr.)

² Ouvrage cité. Partie I, p. 373.

1. *Contradiction entre les besoins déterminés de la recherche et le dépistage de connaissances mal déterminées et non spécifiées dans leurs détails.*

Toute recherche, à quel niveau qu'elle se fasse et indépendamment de son domaine d'application, même la «recherche pure» ou celle qui n'a aucun but pratique sinon de satisfaire la «curiosité», est basée sur des connaissances accumulées d'une façon ou d'autre, elle puise dans la «mémoire collective» incorporée dans des livres et des périodiques ou dans d'autres documents. L'activité scientifique, même la plus abstraite, exprime en ce sens l'exigence d'une recherche déterminée. Cette exigence n'est cependant pas en mesure de se fonder, même s'il s'agit d'une recherche très concrète (développement), sur des connaissances déterminées avec précision et jusque dans les détails au cours de leur dépouillement; la majeure partie des sources recélant les connaissances dont le chercheur a besoin est encore inconnue, ou bien on ne connaît que la sphère des sources possibles. S'il n'en était pas ainsi, la recherche pourrait être considérée comme quasi faite, ou bien aucune nécessité ne se présenterait pour la faire. Naturellement, la question se pose différemment quand il s'agit d'établir si un problème donné est déjà résolu ou si, par contre, il est question d'un sujet de recherche tout à fait neuf. De toute façon, du point de vue de l'information scientifique, l'on se trouve en face d'une équation à plusieurs inconnues ou d'une contradiction lorsque, pour répondre au besoin bien déterminé du chercheur, on doit dépouiller une somme indéterminée de connaissances (la littérature de la question) pour trouver la réponse attendue.

2. *Contradiction entre la surabondance des publications et des documents, porteurs de connaissances, et la modicité de leur partie «productive». Contradiction entre le général et le particulier.*

Il y a un déséquilibre entre l'ensemble des connaissances accumulées dans les publications et leur partie peu utilisable pour une recherche concrète. La *bibliographie mondiale des bibliographies* contient plus de 84 000 titres d'ouvrages bibliographiques,³ le Service central d'information de la Bibliothèque Saltykov-Chtchédrine de Léninegrad dispose de plus de 90 000 volumes du domaine de la bibliographie et de la documentation.

Selon une publication de l'Unesco, l'expérience prouve que, malgré la spécialisation des périodiques, sur 100 articles consultés il n'y a que 5 qui puissent être utilisés par le chercheur dans son travail.⁴ Ce n'est donc pas les sources d'information qui manquent, mais il reste à savoir si, parmi les plusieurs millions de titres accumulés dans 84 milles bibliographies spécialisées, le matériel nécessaire peut bien être sélectionné. Ou par exemple, dans la bibliographie d'économie politique de l'Unesco recensant en moyenne 7000 titres par an, les documents «productifs» sont-ils repérables pour le chercheur? Cet état de choses explique pourquoi certains affirment que l'on ne peut faire des recherches que sur une base expliquée et intuitive, car il est impossible de trouver le «trésor» dans cette immense quantité de communications. Avec la belle comparaison de BAUDELAIRE: De même que les ailes énormes de

³ T. BESTERMAN: *A world bibliography of bibliographies*. 3. ed. Vol. 1—4. Genève, 1955—1956, Societas Bibliographica.

⁴ *Inventaire raisonné des services périodiques de documentation des sciences sociales*. Paris, 1951. p. 140.

l'oiseau fabuleux, l'albatros, l'empêchent de marcher, la grande masse documents, tout en aidant le chercheur, l'empêche et le paralyse en même temps.

3. *Contradiction entre l'accroissement exponentiel du nombre des écrits scientifiques et «l'usure morale», également «exponentielle», des connaissances qu'ils représentent.*

Les productions scientifiques, y compris les publications, doublent, selon l'estimation internationale, tous les 10 à 15 ans. Il est en même temps un fait d'expérience, appuyé d'arguments tirés de divers calculs, que la désuétude, l'«usure morale» des connaissances est également exponentielle. Sans doute, on peut distinguer entre les résultats des recherches accomplies à des niveaux différents en ce qui concerne leur durée, tout autant qu'entre les sciences techniques et sociales. Un ouvrage linguistique âgé de cent ans peut servir de source encore aujourd'hui, tandis qu'une publication technique ou agronomique du même âge n'a de la valeur qu'au point de vue de l'histoire des sciences. Pareillement, un ouvrage technologique paru il y a quelques années compte déjà pour vieilli. Notons à ce propos que les projets de construction de la Bibliothèque de l'Organisation Mondiale de la Santé (OMS) prévoient un fonds de 150 000 volumes qui devront être remplacés tous les 10 ans par des ouvrages plus modernes.

D'une enquête réalisée par des spécialistes anglais on a tiré la conclusion que l'intérêt qui se manifeste de la part des chercheurs pour les publications de sciences pures, naturelles et techniques décroît rapidement, 2 ans après leur parution, et dans 10 ans il cesse définitivement.⁵ D'un autre côté, selon l'estimation de spécialistes tchèques, les 24 à 28 % des publications gardent leur actualité pendant une dizaine d'années, 12 à 15 % continuent à figurer dans les références jusqu'à vingt ans après leur parution pour tomber, après, en une complète désuétude.⁶

Du point de vue de l'information, ce processus de désuétude se complique encore par le fait que certaines parties seulement du contenu y sont soumises et non pas la publication entière.⁷ Une conclusion dégagée au cours de la recherche peut par exemple être vite dépassée, mais les méthodes de la recherche, certains tableaux joints à l'ouvrage et, — ce qui est essentiel — certains éléments d'apparence accessoire (descriptions, produits de travaux d'atelier etc.) feront éventuellement naître de nouvelles idées ou serviront de données importantes pour un nouveau sujet de recherche.

Admettant même qu'il n'y ait pas moyen de mesurer d'une façon exacte la cadence de l'«usure morale» de l'information scientifique et que les estimations y relatives divergent dans une certaine mesure, cela n'affecte nullement l'essentiel, notamment que le rythme de ce processus est exponentiel. A propos de l'accroissement des produits de la connaissance, l'observation d'ENGELS est particulièrement digne d'être mentionnée ici. ENGELS, en polémiquant avec

⁵ J. KOBLITZ: *Die erhöhte Bedeutung der Dokumentation und Information*. In: *Dokumentation*. 1962. No. 2. pp. 33—41.

⁶ L. KOFRNOVEC: *Das Veralten wissenschaftlich-technischer Informationen*. In: *Dokumentation*. 1962. No. 2. pp. 42—49.

⁷ G. KOSEL: *Die sozialistische Enzyklopädie als Mittel einiger grundlegenden Verbesserungen der Gemeinschaftsarbeit in Forschung und Entwicklung*. Berlin, 1960, Deutsche Bau-Enzyklopädie. 22. p.

la conception de MALTHUS, affirme que «... la science et ses progrès sont tout aussi infinis et au moins aussi rapides que le rythme de l'accroissement de la population. La science, elle, s'accroît pour le moins aussi vite que la population; cette dernière s'augmente en proportion du nombre de l'ultime génération; le progrès de la science se fait en fonction des connaissances héritées de la génération précédente, c'est à dire, dans des conditions normales, en raison d'une progression géométrique...»⁸

4. *Contradiction entre le processus de différenciation et d'intégration de la littérature spécialisée.*

C'est un processus dialectiquement contradictoire où se reflète la tendance des sciences à se développer dans les domaines intermédiaires entre différentes disciplines et en même temps à se spécialiser. Dans le domaine de la littérature spécialisée et en particulier, dans celui des périodiques, cette tendance se manifeste d'une part dans la diversité croissante de leur contenu et d'autre part dans leur rétrécissement à telle ou telle sphère de sujets. Les communications spécialisées se reproduisent donc par division.

La spécialisation et la différenciation de la science a commencé selon ENGELS à la fin du 18e siècle. «Le 18e siècle dresse le bilan des résultats obtenus par l'histoire... atteste leur nécessité et dévoile leur cohérence intérieure... les sciences font d'énormes progrès en s'associant d'un côté à la philosophie et de l'autre à la pratique.»⁹ ENGELS pose en outre la question du processus d'intégration et le caractérise, en liaison avec l'activité des encyclopédistes français, comme la manifestation du besoin de connaître les relations entre les choses. Ces deux processus qui se supposent l'un l'autre et qui ne sont en vérité que les deux aspects d'un seul, — du développement des sciences et de leur reflètement littéraire, ne s'épanouissent pleinement qu'à l'époque de la révolution scientifique et technique. Car c'est alors que se créent des branches toutes spécialisées non seulement dans les sciences naturelles et techniques (p. e. la biométrie, la biométéorologie etc.), de même que dans les sciences sociales (p. e. la statistique de l'industrie, la planométrie, etc.), mais aussi dans les domaines limitrophes des deux grandes sphères scientifiques, ou, plus exactement, les résultats et les méthodes de recherche de ces deux grandes sphères se sont profondément interpénétrées (citons, à titre d'exemple, l'application de la cybernétique dans les domaines les plus divers, ou bien l'application de la science d'organisation dans différentes branches et activités scientifiques).

En même temps se dégagent de nouvelles disciplines et activités scientifiques portant sur l'ensemble des sciences dont la formulation et le classement dans l'ordre systématique des connaissances exigent un processus plus long. La cybernétique et la recherche des opérations mêmes n'ont pas encore, à l'heure actuelle, une définition précise, univoque et généralement adoptée. La science de l'organisation et de l'économie du travail, l'organisation de la recherche scientifique ont toutes un caractère général et elles peuvent être classées dans la sphère des sciences sociales, mais leur rayon d'activité affecte, et dans une large mesure, les sciences naturelles et techniques aussi. La science de l'économie du travail en est un exemple caractéristique. Celle-ci n'est

⁸ *Oeuvres de Marx—Engels*. Vol. 1. p. 519. (éd. hongr.)

⁹ *Oeuvres de Marx—Engels*. Vol. 1. pp. 550—551.

devenue une discipline indépendante qu'en conséquence de la spécialisation des sciences sociales, mais en tant qu'une discipline née en même temps qu'un processus d'intégration, elle comporte aussi les éléments d'autres disciplines. La science de l'organisation, l'organisation de la recherche scientifique, le développement et l'application de certaines disciplines nouvelles utilisant des méthodes mathématiques dans le domaine de la planification, de l'organisation et de l'administration, disciplines telles que la recherche opérationnelle, la programmation linéaire, etc., montrent que l'évolution de la vie sociale, économique et scientifique a une tendance à assurer une place de plus en plus importante à la direction et à l'organisation. Cette tendance fut caractérisée par l'un des dirigeants de l'organisation de la science de l'Union Soviétique en ces termes: «La direction doit se faire science.»¹⁰

Tous ces processus compliqués se manifestent lors du dépouillement de la littérature spécialisée et dans la pratique de la documentation scientifique d'une manière contradictoire. Tout en transmettant ses informations, la documentation scientifique contribue, elle aussi, à fournir aux procédés d'organisation et se direction une base scientifique.

5. *Contradiction entre l'exigence que le travail soit de plus en plus scientifique et le caractère toujours plus compliqué et plus universel de la science.*

La pratique des sciences, la recherche devient en général et, dans le domaine des sciences sociales en particulier, de plus en plus compliquée et doit répondre à des exigences de plus en plus élevées à cause de l'accroissement extraordinaire (universalité) de la littérature et d'autre part à cause de l'évolution se concentrant sur les domaines intermédiaires entre plusieurs disciplines. La recherche poursuivie dans le domaine des sciences sociales doit faire face à des sources beaucoup plus nombreuses qu'avant une vingtaine d'années. En même temps, l'application des méthodes mathématiques suppose l'appropriation préalable de nouvelles connaissances, ce qui est valable et pour les sciences économiques et pour les autres. Parallèlement, de nouveaux champs sont défrichés par la recherche (cf. la science de l'organisation); il résulte que la pratique des sciences devient de plus en plus compliquée. Du même coup, et en conséquence de la révolution scientifique et technique, se présente le besoin d'un travail intellectuel de niveau élevé qui suppose l'appropriation de nombreuses connaissances. *Dans les pays socialistes justement un des objectifs les plus importants à atteindre est de diminuer, pour faire disparaître complètement plus tard, la différence entre la travail intellectuel et le travail manuel*, ce qui nécessite d'une part une automatisation très poussée, et l'élargissement des connaissances des masses en matière de sciences techniques et sociales de l'autre. Le but à atteindre n'est donc pas seulement de former un nombre aussi grand que possible de chercheurs, mais aussi de munir les travailleurs, à tous les niveaux, de connaissances scientifiques appropriées, en un mot: d'intellectualiser le travail; or, cet objectif ne peut se réaliser qu'en un processus opposé à l'évolution de plus en plus compliquée des sciences.

¹⁰ L'article de B. GVISIANI, vice-président de la Commission Gouvernementale pour la Coordination des Recherches Scientifiques fonctionnant auprès du Conseil des ministres de l'Union Soviétique. In: *Izvestiya*. 1963. No du 21 mai. p. 2.

Le caractère international de la science moderne pose, à côté du problème de la quantité, celui de la langue aussi. Le Manifeste du Parti Communiste en parle en ces termes: «Les productions spirituelles des nations seront accessibles à tout le monde. L'exclusivisme national et l'étroitesse d'esprit cessera et les nombreuses littératures nationales et locales engendreront une littérature mondiale». (Alors qu'au 19e siècle une ou deux langues mondiales suffisaient à la recherche scientifique, ne fut-ce qu'à cause du nombre très peu élevé des périodiques, selon une enquête faite sous ce rapport, contre 50 périodiques parus de nos jours dans chaque branche importante de la science, avant la seconde guerre mondiale on n'en publiait que 32, avant la première guerre 14 et en 1900 seulement 2¹¹. Dans la seconde moitié du 20e siècle, par suite de l'accroissement et de l'expansion de la littérature scientifique, le problème de la connaissance des langues cause, partout dans le monde, de sérieuses difficultés.

La disparition de l'ancienne hégémonie de l'Occident dans le domaine de la science (suprématie de la langue anglaise, française et allemande dans certaines disciplines) et les immenses succès scientifiques de l'Union Soviétique, l'évolution culturelle des pays de la démocratie populaire font apparaître le problème de la langue sous un nouvel aspect. Dans les pays occidentaux on fait fonctionner aujourd'hui plusieurs entreprises établies spécialement pour l'édition en traduction anglaise de plusieurs périodiques soviétiques et l'on fait aussi des efforts pour introduire, sur une grande échelle, l'instruction de la langue russe. De nombreuses institutions occidentales s'occupent de la documentation de la science des pays socialistes — nous faisons naturellement abstraction des établissements pour l'«Ostforschung» et d'autres, semblables, de caractère non-scientifique. On fait paraître des recueils d'articles choisis dans la littérature d'économie politique des pays socialistes dans une revue fondée à cette fin (*Eastern European Economics*; notons à ce propos que l'*International Arts and Sciences Press* — IASP — de New York publie pas moins de 12 revues sociologiques, en majeure partie soviétiques, en traduction anglaise).

On a créé un centre européen pour la traduction de la littérature scientifique des pays socialistes, etc.¹² Il va de soi que les pays socialistes sont pourvus eux aussi d'organismes considérables pour la traduction de la littérature scientifique des pays occidentaux. Les besoins qui se présentent en matière de traduction ont poussé les spécialistes à chercher les moyens de résoudre ces problèmes par des machines électroniques.

L'exigence de rendre les connaissances scientifiques accessibles aux masses d'une part, et de l'autre la tâche de plus en plus compliquée de l'appropriation de ces connaissances, de même que le caractère international de la science constituent une contradiction que l'on cherche à supprimer par la propagation des connaissances, par la vulgarisation des sciences. Dans les pays socialistes, ce sont les organisations de masses qui se chargent de cette tâche et l'accomplissent à un niveau d'organisation remarquable.

¹¹ *Scientific manpower for applied research*. Paris, 1956, OECE. p. 27.

¹² La Maison d'édition MACMILLAN a publié l'ouvrage: *Russian for Scientists* — Les périodiques soviétiques parus entièrement en traduction sont répertoriés dans le: *Catalogue of scientific and technical journals*. London, 1961, Pergamon Press. — Le centre de traduction fonctionnant avec la coopération des spécialistes des États-Unis et du Canada a été organisé à la bibliothèque de l'Université de Delft.

6. *Contradiction entre la tendance à s'accroître qu'ont les appareils de l'information et l'utilisation relativement décroissante de ces appareils.*

L'expérience montre dans le monde entier que le nombre des organismes de documentation, ainsi que leurs services, s'augmentent plus vite que ne s'accélère le rythme de leur utilisation qui est en effet relativement décroissant. Lors de la Conférence sur l'information scientifique de Washington, ce phénomène fut largement discuté et examiné sous plusieurs aspects. Il faut constater que, parallèlement à l'utilisation décroissante de la littérature, la documentation et l'information scientifique, elles, exigent toujours plus de temps. Dans le domaine des sciences sociales, on n'a pas encore réalisé des enquêtes aussi concrètes et étendues que dans celui des sciences exactes et naturelles où l'on a analysé la répartition du temps consacré à la recherche entre différentes opérations et phases du travail et on a évalué, dans ce contexte, la mesure de l'utilisation des services de documentation et son rapport à d'autres sources et autres méthodes d'information (communication orale, échange direct d'expériences, etc.). Bien que ces enquêtes ne permettent pas encore de formuler des conclusions générales valables en particulier dans le domaine des sciences sociales qui nécessitent plus de *sources écrites* que les autres disciplines, elles montrent pourtant la contradiction existant entre l'accroissement rapide des publications et des autres documents et la décroissance relative de leur utilisation.

Au cours d'une enquête réalisée dans les États-Unis et portant sur l'analyse du travail de 1500 chimistes dont chacun était l'objet de deux observations par jours, l'on avait constaté qu'en moyenne les 50 % des heures de travail furent consacrées à des activités relatives à la documentation et à l'information, et 36 % aux expériences. Parmi les sources d'information, c'est la communication orale qui se révèle la plus importante mais qui nécessite aussi le plus de temps. La communication écrite n'en prend que la moitié, dont seulement la moitié pouvait être consacrée aux ouvrages imprimés. Une enquête effectuée en 1956 par la Science Library de Londres et portant sur l'utilisation des périodiques, a conduit au résultat suivant: sur 9120 périodiques de la bibliothèque, 4821 ne faisaient l'objet d'aucune demande au cours de l'année; les 3/4 des périodiques de la bibliothèque sont si peu utilisés qu'un seul exemplaire de chacune de ces revues suffirait pour toute l'Angleterre.¹³ L'analyse devenue classique de BERNAL sur l'utilisation de la littérature scientifique prouve par contre la forte utilisation des documents scientifiques en Angleterre. Lors d'une enquête réalisée dans 8 instituts de recherche anglais, les observations basées sur les réponses de 208 chercheurs consultés, ont mené à la conclusion qu'ils parcourent en moyenne 5 à 10 périodiques par semaine; 37 % des sources de leurs recherches sont des articles de revues, 18 % du matériel utilisé est tiré de revues signalétiques et 14 % de communication orale. 76 % des chercheurs consultés lisent régulièrement des périodiques, ils consultent tous régulièrement les revues signalétiques.

Or, l'accroissement de la documentation peut être considéré aussi comme une «soutenance de sûreté» de la recherche, car les possibilités offertes par la documentation, quoique loin d'être entièrement utilisées, prêtent quand même au chercheur un sentiment de sûreté. Ou suffit-il peut-être qu'on ait conscience

¹³ E. de GROLIER: *La conférence internationale sur l'information scientifique. Washington...* Bulletin des Bibliothèques de France. 1959, No 1, pp. 3—19.

des possibilités? Dans ce cas, les fonds élevés investis dans l'information scientifique par tout le monde ne seraient point motivés.

Dans le domaine des sciences sociales, un nombre toujours croissant de services d'information sont fondés à côté de ceux qui fonctionnent déjà. Tout récemment, on a lancé *The Journal of Economic Abstracts* (USA, à partir de 1963), sur décision de la Société Économique des États Unis (American Economic Society) qui, après une vaste enquête jugea la parution d'un tel périodique absolument nécessaire. La parution de cette revue est d'autant plus digne d'être mentionnée que la moitié du contenu est composée d'analyses, de références, de bibliographies et de comptes rendus. C'est également sous l'égide de la Société que vient d'être édité en quatre gros volumes l'index des articles de périodiques économiques sélectionnées pour les années 1886 à 1954.¹⁴ C'est également tout récemment qu'une revue signalétique trimestrielle a commencé à paraître en France sous le titre de *Fichier bibliographique de l'entreprise*. Le périodique français *Interproductivité* souligne l'importance de la documentation d'entreprise en tant que facteur important du développement économique (No du 15 mars 1963, p. 10.). Quant aux revues soviétiques, mentionnons, à côté des anciens organes économiques de documentation et de bibliographie, les périodiques suivants: *Referativny Journal. Ekonomika promyšlennosty* (Revue analytique de l'économie industrielle) — Ed. de VINITI; *Novaja inostrannaja ekonomičeskaja literatura* (Nouvelle littérature économique étrangère) Éd. de la Bibliothèque Fondamentale de l'Académie de l'URSS pour les Sciences Sociales; *Bjulleten zarubežnoj ekonomičeskoj informatii*, publication de l'Institut de recherche du Comité National de Planification de l'Union Soviétique (Naučno-issledovatel'skij Institut Planirovanija i Normativov pri Gosplane SSSR) qui contient des analyses de la littérature économique étrangère.

En Hongrie, selon l'appréciation d'un groupe de travail de la Commission Nationale de Documentation, plus de vingt institutions s'occupent actuellement de la préparation de cinquante publications économiques (*Rapport ... du mois de juillet 1963*, manuscrit).

De tout ce qui a été dit, on peut conclure que l'augmentation de la documentation — où se reflète un effort pour suivre de près l'accroissement de la littérature — et l'utilisation relativement décroissante des documents constituent une contradiction non univoque qui exige de nouvelles études différenciées selon les disciplines, et avec une attention toute particulière pour les sciences sociales.

7. Contradiction entre le caractère médiateur de l'information scientifique (entre la recherche et la littérature) et son rôle d'éloigner le chercheur de la littérature spécialisée.

La documentation scientifique, qui est essentiellement, comme d'ailleurs toute espèce de documentation, une transmission de connaissances, transmet, sous diverses formes, la littérature à la recherche par l'intermédiaire de ses services; mais tout en rapprochant la littérature des chercheurs, elle éloigne en même temps ces derniers des sources primaires (livres, revues, rapports, etc). en s'efforçant d'en remplacer au moins une partie par ses documents de nature

¹⁴ *Index of economic journals*. Vols. 1—4. Homewood, Ill, 1962, Irwin.

secondaire et par là elle accélère le processus de l'alinéation de la littérature au chercheur. Le motif concret de ce processus d'«aliénation» est l'immense quantité et le rapide accroissement de la littérature spécialisée (il paraît aujourd'hui annuellement environ 250 000 livres et à peu près 4 millions d'articles de périodiques); d'où l'impossibilité de la consultation personnelle de toute la littérature, même d'une seule discipline, si peu étendue qu'elle soit.

Plus le niveau des services d'information est élevé, plus ils seront en mesure de dispenser les chercheurs de consulter les sources primaires. Les différentes listes d'ouvrages ou d'articles sélectionnés (avec des résumés plus au moins longs) établies avec l'intention d'attirer l'attention aux publications supposées utiles ne font encore que resserrer la relation entre le chercheur et la source originale, tandis que les informations d'une qualité supérieure — comme p. e. la documentation synthétique d'un sujet déterminé — font, à la place et pour le chercheur, le sélectionnément, l'analyse et la synthèse de la littérature d'un sujet donné. Ces «demi-produits» de recherche qui représentent le niveau le plus élevé des publications d'information, éloignent les chercheurs des publications primaires. En fait, un processus pareil a lieu déjà au cours de la sélection et de la rédaction des résumés des documents, quoique dans une mesure beaucoup moins grande. Les extraits et les analyses, tout en attirant l'attention des chercheurs sur la littérature propre à leur être utile, suppléent souvent à la lecture des documents originaux. N'oublions cependant pas que même le service le plus parfait, produisant des résumés les mieux faits ne peut fournir ce travail pour la recherche qu'en la considérant comme une activité collective (c'est le côté général du problème). Etant donné que l'information spécialisée et de haute qualité des chercheurs pris individuellement ne peut être réalisée même pas en utilisant des machines électroniques, le service de documentation doit exploiter, tout en les triant, une quantité considérable de documents pour résoudre le problème de la qualité. En d'autres termes, la documentation se charge de dépouiller — d'une façon collective — la grande masse de littérature inaccessible au chercheur particulier et, par cela, elle lui donne la possibilité de trouver potentiellement et approximativement la littérature dont il a besoin, mais, par cela même, elle s'interpose entre le chercheur et la littérature. C'est à cette catégorie de faits que se rattachent deux tendances contradictoires de l'activité des bibliothèques. D'une part, elles s'efforcent d'introduire — autant que les conditions locales le leur permettent — le système du libre accès aux rayons pour assurer ainsi le contact direct entre les lecteurs et les documents, c'est à dire de leur faciliter la consultation des livres et des périodiques sans l'utilisation des catalogues. En même temps on fait des expériences de grande envergure pour adopter le système de cartes perforées et de machines électroniques qui ne permettent plus aux lecteurs de compiler la littérature, ne fut-ce que sous forme de titres d'ouvrages ou d'extraits : le sélecteur mécanique en fera désormais fonction. Bien que la recherche automatique permette au chercheur de trouver la littérature nécessaire beaucoup plus vite et d'avoir à sa disposition des matériaux lui facilitant diverses combinaisons, il reste à savoir si cette méthode peut soutenir l'épreuve spécialement dans le domaine des sciences sociales, à moins que le sujet en question ne soit tout à fait concret et déterminé. Et si elle répond à l'attente, elle suppose un changement total des méthodes et manières de voir des sciences sociales; mais en tout cas, l'éloignement du chercheur de la littérature spécialisée n'en sera qu'accentué.

8. *Contradiction entre le manque d'un système théorique et universel des sciences et besoin d'une classification systématique en matière de documentation.*

Le système universel des sciences pose encore de nombreux problèmes aux recherches. Les informations ne peuvent donc être mises à la disposition des chercheurs que classées selon le système de classification de la documentation. Cela donne lieu à une contradiction même si on tient compte du fait que *les deux systèmes de classification ne peuvent pas être identiques à cause de la différence de leur destination et de leur méthodes*. Toutefois, leur base théorique doit être fournie par la classification des sciences. La classification des sciences a un caractère théorique, tandis que celle de la documentation est de nature pratique. Toutefois, la trop grande différence qui existe, en fait, entre les deux systèmes, est, en principe, inadmissible. À côté de la classification des sciences et de la classification «traditionnelle» de la documentation, on commence à porter au premier plan le langage des machines, le codage de la documentation qui constitue l'une des conditions de son automatisation.

9. *Contradiction provenant de l'autonomie des centres de recherche et des centres d'information (facteur d'organisation).*

En principe, il paraît avantageux que la documentation se fasse au même endroit que la recherche et que celle-là soit coordonnée à celle-ci. Tel n'est pas le cas dans la pratique. Du point de vue de l'organisation, l'information scientifique se fait de par le monde dans des cadres très différents. Elle peut fonctionner en collaboration avec les bibliothèques dans une organisation commune ou comme une institution autonome, ou bien liée à une institution ou un organe scientifiques. Voilà les trois types principaux d'organisation de la documentation, en laissant de côté les variantes possibles à l'intérieur de ces types fondamentaux (la question par ex. si la documentation fait partie du travail de la bibliothèque, ou inversement, cette dernière de la première, ou bien elles sont coordonnées? de même nous faisons abstraction de la manière dont un organe de documentation est rattaché à celui qui l'entretient, qui peut être un office de l'état, une institution d'enseignement supérieur ou de recherche, etc.), car ce n'est pas l'organisation ou son schéma qui fait l'objet de notre étude, mais la contradiction qui se manifeste dans le fait que deux des trois types d'organisation sont indépendants des laboratoires de recherche. À ce propos les motifs financiers et économiques qui jouent un certain rôle dans cet état de choses, peuvent bien être laissés de côté, car ce n'est pas là que se trouve le fait majeur du problème. En fait la question est de savoir si la documentation doit être *centralisée* et suivre l'évolution mondiale de la science pour dépouiller sa littérature, sans se concentrer sur les objectifs de recherche d'une seule institution, ou bien, serait-il préférable qu'elle soit *décentralisée* pour ne satisfaire que les exigences d'une seule institution? *Ce n'est qu'en admettant la nécessité de toutes les deux formes de documentation* que l'on arrive à la solution théorique et pratique de la contradiction provenant de l'autonomie (l'indépendance organique) des centres de recherche et des centres d'information.

Par le problème de la centralisation ou décentralisation de la documentation il ne faut pas entendre la question si la documentation se poursuit ou non pour toutes les branches de la science dans le cadre d'un seul organisme, mais si elle est centralisée ou non par discipline. Sous l'aspect de l'organisation,

cette question se pose sous la forme suivante: la documentation relève-t-elle d'un centre de recherche, ou est-elle indépendante de celui-ci? Sous tous les deux rapports, il paraît opportun de mettre en pratique toutes les deux formes. A quel niveau que fonctionnent les centres de recherche (en entendant par là l'ensemble des foyers d'activité scientifique), ils sont liés à un programme donné, à des plans à terme plus ou moins court ou long, d'où il s'ensuit que le programme concret à réaliser dans un institut dans un délai le plus court ne manquera pas d'être déterminé et par l'institut et par le service d'information lui subordonné. Mais ce programme *ne coïncide pas nécessairement avec l'évolution* de la science sur le plan international, ni avec l'apparition de nouvelles disciplines, ni avec le développement de nouvelles tendances de la recherche. Ce sont des problèmes concrets à résoudre ou la participation à une recherche étendue et complexe qui donnent naissance à ce programme; les points de vue mentionnés plus haut n'y jouent qu'un rôle secondaire. Le terme expiré et le programme réalisé, le centre de recherche se prescrira de nouveaux objectifs auxquels son service de documentation aura à se soumettre. Cependant pour se mettre à ce nouveau sujet de recherche, on a également besoin au moins d'une partie de la littérature antécédente; bien plus, la formulation et l'exacte délinéation de l'objectif elle-même ne pourra être faite sans cette littérature. La documentation de l'institut en question n'y est pourtant pas suffisamment préparée car elle avait un autre programme jusqu'alors et il est même probable qu'elle n'aura pas à sa disposition la littérature nécessaire pour l'étude du programme. L'acquisition et le dépouillement de cette littérature constituera une tâche bien difficile et onéreuse. A titre d'exemple: Il y a un institut où la matière principale de la recherche est la productivité du travail. En conséquence d'une modification de la spécialité de l'institut, le sujet est confié à un autre institut, tandis que le premier sera chargé de s'occuper du problème de l'exploitation de l'énergie naturelle. Il est évident que ce changement aura ses conséquences et dans l'acquisition de la littérature et dans son dépouillement et l'important problème de la productivité du travail dont l'institut s'occupait jusque là d'une manière intense du point de vue de la documentation aussi cédera la place au nouveau programme.

En examinant la question sous un autre aspect, nous pouvons dire que le développement de la recherche scientifique est inégal sur le plan international, ou en d'autres termes: l'apparition de certaines nouvelles orientations de la recherche, l'application de certaines méthodes de recherche ou la détermination de certains programmes se font dans les divers pays à des époques différentes. Pour remédier à ce décalage, les pays socialistes procèdent à une répartition des tâches en matière de travail scientifique.

Un exemple: au moment où la cybernétique et l'application des méthodes mathématiques dans les sciences sociales avaient déjà une littérature internationale considérable, ces recherches n'ont pas été commencés encore en Hongrie où à l'époque en question, on n'a pas encore créé les cadres et l'organisme à cette sorte de travaux. Il va de soi qu'il n'y avait aucun «centre de recherche» qui aurait pu prendre soin de l'acquisition d'une littérature relative à ces questions ou de son dépouillement. Néanmoins, la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie, en tant que grande bibliothèque d'étude, avait commencé de rassembler la littérature ayant trait à la cybernétique bien avant la mise en marche des recherches en Hongrie, si bien que les travaux de recherche démarrés, les ouvrages de référence et les bibliographies les plus impor-

tantes pouvaient tout de même être mis à la disposition des chercheurs. Un centre de documentation scientifique dépouille les documents qui se promettent utiles, de la littérature internationale tout en englobant, mais aussi en dépassant largement les programmes concrets des différents instituts de recherche.

Et inversement, le centre de documentation qui exerce ses fonctions indépendamment du centre de recherche, n'est pas en mesure de fournir des informations aussi détaillées aux recherches faites dans le pays ou dans un institut donné qu'un service de documentation coordonné au centre saurait en donner. Pour la solution du problème, il paraît avantageux que les centres de recherches qui sont au courant des tendances les plus récentes du développement scientifique, soient en coopération avec les centres d'information (en les aidant de conseils etc.) et que ces derniers ne se limitent pas à la documentation des sujets étudiés dans les instituts de recherche tandis que les services de documentation des centres de recherches soumettent entièrement leur activité au programme de recherche des centres. Le degré désirable de la coopération et de la spécialisation ne peut être établi qu'en étudiant tous les cas individuellement et en observant d'une manière concrète les particularités de chaque discipline.

10. *Contradiction entre l'attraction de la recherche et la demande de main d'oeuvre en matière de l'information scientifique (le dilemme du spécialiste d'information : facteurs subjectifs).*

La recherche moderne a besoin d'une documentation spécialisée très poussée, ce qui exige du documentaliste une parfaite compétence dans les disciplines respectives; on peut dire même qu'à un certain niveau ses connaissances en la matière doivent être comparables à celles dont dispose le chercheur lui-même. En même temps, le prestige du travail de recherche exerce une force d'attraction sur les spécialistes qui travaillent dans les centres de documentation et les sollicite à trouver une occupation dans la recherche. Le fait que le travail de recherche est matériellement mieux rétribué et socialement plus estimé d'une part, et de l'autre le désir de satisfaire aux ambitions scientifiques individuelles, ont toujours enfermé dans un dilemme les bibliothécaires et, plus récemment, les documentalistes. Mais si tous ceux qui sont aptes à déployer une activité scientifique sont employées soit dans l'enseignement supérieur soit dans la recherche, où trouvera-t-on un personnel capable d'assurer les services au niveau très élevé qu'on exige à bon droit des bibliothèques et des organes de l'information scientifique? Il ne suffit pas d'avoir une formation de bibliothécaire-documentaliste pour satisfaire à toutes ces exigences. Il ne serait pas heureux non plus de faire des bibliothèques et des centres de documentation une sorte d'asile des savants en quelque sorte ratés. Ces institutions doivent être des chantiers du travail scientifique qui attirent les hommes de talent en leur ouvrant de vastes horizons d'activité. La résolution de cette contradiction ne peut être obtenue qu'au bout d'une longue évolution. Elle est liée étroitement à de questions théoriques jusqu'ici irrésolues comme p. e. celle de la place de l'information scientifique dans le système des sciences, pour ne pas parler de certains problèmes pratiques comme p. e. celui d'assurer aux spécialistes de l'information les moyens de poursuivre des recherches.

11. *Contradiction entre l'élargissement de l'activité d'information scientifique et le développement relativement arriéré de ses principes théoriques.*

Ce n'est qu'une partie (très réduite) des innombrables publications traitant de bibliothéconomie ou de documentation qui s'occupent de questions théoriques. Cela ne nous surprend pas: au cours des vingt dernières années, si grand était le nombre des problèmes d'ordre pratique à résoudre dans le domaine de l'information scientifique (question d'organisation, matérielles, problèmes de publication, de coordination, etc.) que les questions théoriques devaient être forcément reléguées au second plan. Mais l'incompréhension qui s'est manifestée de temps en temps envers les problèmes théoriques de l'information scientifique y aura également joué un certain rôle. Certains affirment par exemple que de tels problèmes n'existent point, car l'information est une activité purement pratique. Cette conception a suscité, de la part des bibliothécaires et des documentalistes, une réaction compréhensible du point de vue psychologique, qui consistait à exagérer le caractère scientifique de leur travail et de leur profession; ils ont eu le tort de faire passer pour des activités scientifiques même certaines fonctions purement pratiques, ce qui ne faisait que justifier l'incompréhension mentionnée. L'élucidation des problèmes théoriques fut encore compliquée par le désaccord existant entre les bibliothécaires, les documentalistes et les bibliographes sur la question des relations entre les trois activités étroitement et organiquement reliées qu'ils exercent. Il résulte de tout cela que cette branche de la connaissance et de l'activité intellectuelle où des milliers de personnes sont engagées, activités qui consomment de très considérables moyens matériels et qui peuvent exercer une influence positive ou négative sur la vie économique et scientifique, n'a pas encore une théorie consistante ni un système qui pourrait servir comme base solide pour l'enseignement supérieur de la documentation scientifique.

Cette contradiction devra être éliminée par l'établissement du système de classification des sciences et par la recherche portant sur le processus de transformation de la science en force productrice. La documentation relative aux sciences sociales contribuera à l'accomplissement de ces deux tâches qui rentrent toutes deux dans le domaine spécifique de la science sociale d'une part en fournissant des informations de niveau élevé à ses recherches, et de l'autre, par ses propres recherches théoriques et les problèmes qu'elle posera également en restant sur le terrain des sciences sociales.

RÓZSA GYÖRGY: A KUTATÁS ÉS A TUDOMÁNYOS TÁJÉKOZTATÁS KÖZÖTTI ELLENTMONDÁSOK

A tudományos tájékoztatás, amely gazdasági erőforrásnak tekinthető azokon a tudományterületeken, amelyek maguk közvetlenül részesei a tudomány termelőerővé válási folyamatának, ráfordításai pedig termelési költségként foghatók fel, olyan társadalmi munkamegosztás során kifejlődött, közvetlen elmunkát, közvetetten tárgyiasult munkát megtakarító, a szellemi munka racionalizálását elősegítő és termelékenységét növelő, a tudományt és a termelést közvetlenül szolgáló, aktív funkciókkal bíró, önálló, társadalmi tevékenység, amely sajátos módszerekkel és formákban közvetíti a kutatásnak a szakirodalmi információt. A tudományos tájékoztatás, mint a szellemi szolgáltatások egyik sajátos rendszere, konkrétan mindig valamilyen szaktudományhoz kapcsolódik, ezért elméleti és módszertani kutatásai egyben tudományági szakkutatások is, általános elméletéé pedig több tudományág részvételét feltételező komplex kutatás.

A kutatás ellentmondásos folyamat, maga az eredetileg kitűzött cél is a kutatás során változik, módosul és fogalmazódik meg végleges formában. «Pontosan tudjuk, adott termelési feltételek között hány munkás szükséges egy asztal elkészítéséhez, milyen mennyiségű meghatározott munka kell egy meghatározott termék előállításához. Nem ez az eset sok „nem-anyagi terméknél”. A meghatározott eredmény eléréséhez szükséges munkamennyiség éppúgy hozzávetőleges, mint maga az eredmény» (MARX: *Értéktöbblet-elméletek*). A tudományos tájékoztatás is ellentmondásos folyamat. A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondásokat a következőképpen lehet megfogalmazni:

1. A meghatározott kutatási igény — és a meghatározatlan, pontosan és részleteiben nem körülírt ismeretanyag feltárása közötti ellentmondás.
2. A felhalmozódott ismeretanyag túlméretezettsége (általános) — és a relatíve kevés „produktív”, hasznosítható (különös) közötti ellentmondás.
3. A tudományos írásművek számának exponenciális növekedése — és a bennük foglalt ismeretek exponenciális „erkölcsi kopása” közötti ellentmondás.
4. A szakirodalom differenciálódási — és integrálódási folyamata közötti ellentmondás.
5. A munka általános tudományosabb igénye — és a tudomány egyre bonyolultabbá válása és világirodalmi jellege közötti ellentmondás.
6. A tudományos tájékoztatási apparátus növekedési tendenciája — és használatának relatív csökkenő tendenciája közötti ellentmondás.
7. A tudományos tájékoztatás transzmissziós jellege (a kutatás és a szakirodalom között) — és mint a szakirodalom „elidegenedésének” eszköze közötti ellentmondás.
8. Az egyetemes tudományrendszerezés hiánya — és a dokumentációs osztályozás igénylése közötti ellentmondás.
9. A kutatóközpontok — és a tudományos tájékoztatási központok szervezeti különállása közötti ellentmondás (szervezeti tényező).
10. A kutatás vonzása — és a tájékoztatási szakemberszükséglet közötti ellentmondás (a tájékoztatási szakember dilemmája, szubjektív tényező).
11. A növekvő tudományos tájékoztatási gyakorlat — és viszonylagos elméleti elmaradottsága közötti ellentmondás.

Mindezen ellentmondások a tudományos tájékoztatási gyakorlat tapasztalatainak elméleti általánosítása, a tudományok rendszerezésének kidolgozása és a tudomány közvetlen termelőerővé válási folyamatának komplex kutatásai által kerülnek közelebb a fokozatos feloldódáshoz.

A cikk egy rövidített fejezet a szerzőnek az Akadémiai Kiadónál megjelenésre váró munkájából.

KÖZLEMÉNYEK

Aristoteles, Vergilius és társai. (Régi könyvek címlapjainak klasszikus ábrázolásaihoz.) Az *antikvitás XVI. századi képe* című könyvünkben részletesen foglalkoztunk ARISTOTELES utókorának a XIII. századtól kezdve kimutatható „gazdagodásával”, a nagy filozófus „lővátételének” számtalan változatban megírt és ábrázolt történetével. Ez a kép bizony nehezen fér össze a Stagirita nagyságával, de azzal az istenes környezettel sem, ahol képzőművészeti ábrázolásai sóbálvánnyá mereszthetik a gyanútlanul ájtatoskodó szemlélőt. Nem is igen lehet eldönteni, hogy szerepelhet a „legbölcsebb pogány” ennyire minden méltóságából kiforgatva, a női csábítás sajnálatra és nevetségre méltó áldozataként, elrettentő példa gyanánt, a jó keresztények okulására: a középkori egyház moralizáló hajlandósága folytán-e vagy a kényszerű moralizálás takarója alól előmerészkedő szabadabb szellem megnyilatkozásaként?¹

Ugyanitt nyomon követtük azokat a szálakat is, amelyek a nagy görög bölcset a csúfondáros kedvű utókor képzeletében egy nem kevésbé bölcsnek, sőt szinte prófétának tisztelt római költővel: VERGILIUSSzal kötik össze. Az antikvitás „két abszolút nagysága” (L. FRIEDLÄNDER) így élt együtt századokon keresztül az emberek tudatában: ARISTOTELESből — a monda leggyakoribb változata szerint — tanítványának, NAGY SÁNDORnak fiatal felesége üzött csúfot, amikor az önmegtartóztatás öreg prédikálóját bosszúból elbolondította, és hátsólónak használva nyilvánosan megszégyenítette, a „szűzi” VERGILIUS pedig ugyancsak udvarlás közben járt pórul, mert a római királykisasszony felhúzta ugyan egy kosárban, de nem egészen az ablakáig, és a szegény költő ország-világ csúfjára szégyenkezhetett ég és föld között. De VERGILIUST sem hiába ruházta fel az utókor képzelete varázstudománnyal: a városban egyszerre csak kialudt minden tűz, és most meg a büszke királylánynak kellett szégyenszemre kiülnie a piacra, hogy a rómaiak az ő tüzet árasztó testrészén lobbantsák lángra fáklyájukat.

Senkinek nem lehet célja, hogy ennek a pajzán hagyománynak a corpusát összehordja. Alkalomadtán azonban érdemesnek látszik visszatérni hozzá, ha ezzel valamit megvilágíthatunk. Az alkalmat az Egyetemi Könyvtár Vet. 25/22. jelzetű könyvritkasága szolgáltatta. Jacobus FABER STAPULENSISnek ARISTOTELES logikai műveihez írott parafrázisairól, ill. az 1525-i kiadás (*Parisiis, typis ac characteribus Petri Vidovei, impensis autem honesti viri Francisci Regnault*) címlapábrázolásairól van szó. Ritka könyv, esetleg unikum; nem szerepel sem a British Museum, sem a Bibliothèque Nationale katalógusában, de még a mértékadó bibliográfiákban sem.² Az Egyetemi Könyvtárba az Országos Könyvtári Központ begyűjtött anyagából került át; a XVIII. századi possessor-bejegyzés szerint valamikor a bécsi karmelitáké volt („*Con. Vien. Car. Discal.*”, a címlap belső oldalán XIX. századi bélyegző: „*Bibliotheca Conv. Carm. Disc. Viennensis*”; a címlap

¹ BORZSÁK István: *Az antikvitás XVI. sz. képe*. Bp. 1960. 272—284. l.

² A legteljesebb felsorolás E. AMANN cikkében: *Dict. Theol. Cath.* IX. köt. (Paris, 1926. 157. l.) (A mű első kiadása 1503-ban jelent meg.)

felső szegélyén: „*Ex bibliotheca Martini Sebaldi Parochi ad S. Michaelen An. 1626*”, alul — áthúzva — „*Joannes Joinus [?] Pannonius*”; a pergamenkötés belső oldalán és a könyv utolsó lapján olvasható bejegyzések bizonyossága szerint a XVI. században olasz kézben forgott).

A könyv szerzőjét, az étaples-i születésű Jacques LE FÈVRE-et (1455 k. — 1536), akinek a francia irodalom az első teljes bibliafordítást köszönheti („selon la pure et entière traduction de S. Hierosme”: 1530), KÁLVIN előfutáraként tartják számon. (Inkább francia MELANCHTHONnak mondhatnók, ha KÁLVIN ilyet megtűrt volna maga mellett.)³ Ezzel a művével a *tiszta aristotelesi forráshoz* akarta visszavezetni a tanulóifjúságot: „Nunc ergo iuvenes ex Aristotelico opere ceu ex proprio fonte purissimas haurite delibateque aquas, peregrinas autem tanquam viles lacunas insalubresque Trinacriae lacus devitate”, — MELANCHTHON programjához hasonlóan, aki wittenbergi székfoglalójában (*De corrigendis adolescentiae studiis*, 1518) azt javasolja, hogy a hiányos és zavaros fordítások helyett vissza kell térni a forrásokhoz, a filozófiát az „igazi, hamisítatlan Aristotelesből” kell meríteni.⁴

De itt most nem LE FÈVRE filozófiai vagy teológiai munkásságát, nem is a szóban forgó könyv tartalmi jelentőségét óhajtjuk méltatni,^{4a} hanem a címlap ábrázolásait próbáljuk értelmezni. A jobb alsó sarokban látható jellegzetes monogram bizonyossága szerint a kalandos életű Urs GRAF (kb. 1485—1527) a címlap mestere. Ugyancsak jobboldalt (feljebb) az 1519-es évszámot találjuk. Tudjuk,⁵ hogy GRAF 1509-től — amikor éppen nem katonáskodott hol Olaszországban, hol Burgundiában, vagy amikor „umb allerley misstat und verspottung willen” éppen nem ült — főleg baseli nyomdászoknak (Adam PETRI, AMERBACH) dolgozott. Címlapunk a marignanói (1515) és milánói (1521) vitézkedés közti periódus egyik — tudomásunk szerint eddig ismeretlen — terméke.

Tudunk egy ugyanebből az évből való ARISTOTELES-ábrázolásáról,⁶ és nem vitás, hogy a művész jól ismerte *ennek* az ARISTOTELESnek közkeletű párpait: VERGILIUS felsülését és bosszúját, HERCULES és OMPHALE, SÁMSON és DELILA, SALAMON és a szerezsen asszony, DÁVID és BETHSABE történetét stb. is. Más kérdés az, hogy az aristotelesi *Organon* élére illőnek érezzük-e az efféle ábrázolásokat: egészen biztos, hogy az Urs GRAF-féle címlapkeret annak a baseli kiadványnak a tartalmával sem állott belső összhangban, amelynek díszítésére eredetileg — 1519-ben — készült. Amint látni fogjuk, a kompozíció megtervezésében tisztára külsőleges motívumok játszhattak közre, külsőségek, még akkor is, ha az eredeti kiadvány is történetesen ARISTOTELES volt.

Mert — ha a pusztá díszítés szándékán túl kereskedünk — ARISTOTELES említése csak külsőségekre támaszkodó gondolatársítás révén idézhette fel igen sok akkori olvasó előtt VERGILIUSnak és társainak a történetét. Érthető tehát, hogy a drasztikus mozzanato-

³ Vö. GRAF, Ch.-H.: *Essai sur la vie et les écrits de J. Lefèvre à Étapes*, Thèse. Strasbourg, 1842. Ugyanez átdolgozva: *Faber Stapulensis, ein Beitrag zur Geschichte der Reformation in Frankreich*. Zeitschrift Hist. Theol. 22 (1852) 3—86, és 167—237. I. DOUMERGUE, E.: *Jean Calvin. Les Hommes et les choses de son temps*. I. (Lausanne, 1899) 78. skk. I. Az újabb irodalomból: RENAUDET, A.: *Préforme et humanisme à Paris etc.* 2. éd. Paris, 1953. (bibliográfia az LIII. lapon); az *Organon* kiadásairól: 414. skk. lapokon). Uő.: *La pensée religieuse de Lefèvre d'Étapes. A Mediocredito e Rinascimento* c. gyűjteményben (Studi in onore di B. Nardi, II. [Firenze, 1955] 623—650. I. I. d. még DAGENS, J.: *Humanisme et évangélisme à la fin du XVe et au début du XVIe s.* Paris, 1959. WOOLMAN BRUSH, J.: *Lefèvre d'Étapes: three phases of his life and work*. Reformation studies. Essays in honor of R. H. Bainton. Richmond, Virg., 1962, 117—128. I., irodalom a 267. sk. lapon.

⁴ *Corpus reformatorum*. XI. 22: „Vobis adolescentibus vestram gratulor felicitatem, quibus... contigit longe saluberrimis erudiri: fontes ipsos artium ex optimis authoribus hauri is. Hic nativum ac sincerum Aristotelem... doce” etc. Vö. CR II. 537. I. d. még BALÁZS János: *Sylvester János és kora*. Bp. 1958, 102. l. A címlapcn olvasható felszólítás a szirakúzi Ortygia-szigeten előtűző Arethusa forrásnak a monda szerint *Görögországból eredő* és a sós tengerrel hosszú földalatti útján sem keveredő, *tiszta vizére* utal. Vö. VERGILIUS: *Ecl.* X 4—5; *Aen.* III. 694—8; OVIDIUS: *Mel.* V 572—641.

^{4a} Az *Organon* utókorára vonatkozólag ld. SZALAI Sándor történeti áttekintését a magyar *Organon*-kiadás (Bp. 1961.) XCV—XCIX. lapján.

⁵ Vö. L. STUMM cikkének utalásaival, a THIEME—BECKER-féle lexikon XIV. kötetében (Leipzig, 1921) 486—488. l.

⁶ PASSAVANT, J.-D.: *Le peintre-graveur*. III. (Leipzig, 1862) 426/7. sz.: *Le vieillard subjugué*.

kat mindig oly szívesen megjelenítő GRAF ARISTOTELESSzel kapcsolatban (vagy a nélkül is) a keret bal felső sarkában a kosárban lógó és kétségbeesetten tekintető VERGILIUST, jobboldalt pedig a királykisasszony (a Landsknecht-mester dévaj ábrázolásában persze inkább tábori markotányosnő) megszegyenülését, a bábész tömeg jelenlétében végbemenő fáklagyújtást örökítette meg. Jobboldalt középen DÁVIDOT látjuk (éppen csak nem szerelemtől epedő, lantpengető királyként, hanem tömzsi gyerkőcként, aki parittyáját forgatva néz fel óriási ellenfelére, és akinek leendő királyi mivoltát csak a fején ékeskedő korona érzékelteti), alul pedig további, megint csak nem éppen ide kívánczó jeleneteket: PARIS ítéletét (jobbra), ill. PYRAMUS és THISBE tragédiáját (balra). A két alsó csoportot elválasztó fatörzs mögül a *bekötött szemű Amor lődözi nyilait*, mintegy magyarázatul a címlap valamennyi ábrázolásához.^{6a}

A keret alsó szegélyének közepén elhelyezett fa nemcsak az Ida-hegy rekvizituma, melynek árnyékában PARIS — elvakultságában — VENUSnak ítélte a „legszebbnek” járó almát, és ezzel elmondhatatlanul sok szenvedést zúdított hazájára és a görögökre, hanem — ugyanannyi erővel — annak az eperfának is gondolhatjuk, amelynek tövében PYRAMUSnak és THISBÉnek szintén elvakultságból eredő szerelmi tragédiája lezajlott. Tudjuk, hogy GRAF más alkalommal is feldolgozta az OVIDIUSBÓL (Met. IV 55—166) ismeretes történetet.⁷ Az ovidiusi előadásban szereplő „közeli forrást” (89: *arbor ibi niveis uberrima pomis ardua morus erat, gelido contermina fonti*; 98: *vicini fontis in unda*) itt egy renaissance-módra kiképzett *fontana* helyettesíti. Ennek vízköpő fejekkel és illetlen puttókkal díszített törzse nyúlik fel a keret bal oldalán, majd a tetejéből kiemelkedő ágas-bogas fatörzset újabb medence koronázza: ezen térdel a királylány és lógatja ég és föld között a nagy kosarat, amelyből megszeppenve pislog a csuhás VERGILIUS. A két királylány-ábrázolás között (a címlapkeret közepén, felül) elhelyezett kagylódísz-szerű ívre jobbról-balról szárnyas puttók kapaszkodnak.

Az egész kompozícióból csak a kosár kötelének szabályos tekervényei (Bandrollen)⁸ emlékeztetnek a művész korai periódusának gótikus elemeire, egyébként mindenütt a renaissance szokványos kellékeit, valamint GRAF zsoldosletének rekvizitumait találjuk. A Landsknecht-tör nemcsak a közismert monogramban szerepel állandóan,⁹ hanem ott lóg akár a fáklagyújtó férfi, akár a kis DÁVID és a nagy GÓLIÁT oldalán, de ilyenekkel még magát THISBE, és a PARIS-jelenetben ilyet tart kezében a nem éppen megszokott módon meztelennek ábrázolt PALLAS is. „Mesterségének” ezzel a számszámával látta el GRAF egyéb címlapábrázolásainak meztelen férfialakjait is, például a baseli ADAM PETRI *Morale reduciorium super totam bibliam* című, 1517-i kiadványán,¹⁰ és ugyanez az ábrázolás látható az Egyetemi Könyvtár Vet. 17/59. jelzetű darabján, SIMON DE CASSIA (sic!) *De religione Christiana* c. művének 1516-os évszámmal ellátott címlapján is, amely a met-szetkatalógusokban szintén nem szerepel.

Észrevételeink egyrészt a bevezetőben vázolt témakör képzőművészeti ábrázolásainak eszmei összefüggéseire vethetnek némi fényt, másrészt Urs GRAF oeuvre-jének ismertetést egészítik ki, ugyanakkor közkönyvtáraink régi kincseinek gondozóit szeretnék fokozott figyelemre inteni, az antikvitás utókorának kutatóit pedig egy nálunk elhanyagolt területre emlékeztetik.

BORZSÁK ISTVÁN

^{6a} A DÁVID-ábrázoláshoz is! H. BRÖSAERnek az 1553. évi LUTHER-katekizmust díszítő és a VI. parancsolatot illusztráló metszetén (ld. id. könyvünk 75. lapján) a kis AMOR a lanttal udvarló DÁVID királyt célozza meg nyíllal. De a Landsknecht-mester inkább a Landsknecht-Góliátot örökítette meg.

⁷ PASSAVANT: *I. m. III. 429/115. sz.*

⁸ Vö. STUMM: *I. h.*

⁹ Vö. PASSAVANT: *I. m. I. 78. I.; III. 425., 97. j.*

¹⁰ PASSAVANT: *I. m. III. 432/140 sz.*

Un recueil rhéto-roman du XVIIe siècle à la Bibliothèque Nationale Széchényi. Nous avons sous les yeux un recueil factice contenant des pièces datées de 1666 à 1706. La plupart de ces pièces sont en rhéto-roman, d'autres en italien et en allemand, et furent réunies au commencement du XVIIIe siècle sur l'ordre d'un pasteur protestant vivant dans l'Engadine supérieure.

Le recueil a été procuré par la Bibliothèque Nationale Széchényi de Budapest (Quart. Rhéto-rom. 1.) qui l'a trouvé chez un antiquaire de la capitale. On en ignore la provenance: selon l'affirmation de M. Reto R. BEZZOLA, professeur de Lausanne, on connaît une émigration de Rhéto-Romans en direction de la Hongrie au cours du XVIIIe siècle.

Comme les anciennes productions littéraires rhéto-romanes sont assez rares — surtout en Hongrie ce recueil serait même unique —, et comme le recueil contient aussi des pièces manuscrites, nous allons en donner une description sommaire.

Il s'agit d'un petit in-quarto, comprenant douze imprimés ou manuscrits dont quelques-uns présentent certaines lacunes:

1. Christiauna | PREIDGIA FUNERAELA | DAVART LA CUORTEZZA ET BREVITAET | sco eir davart las misergias et molesti- | as, cun las quaelas chia quasta noassa vita humauna ais | acumpagnaeda. | *Our dal cudasch dal Soeinck | & patzcha-int | Job Cap, 14. v. 1. 2. | Hagida. | TRAES JANOHA ALESCHIN | la Honorata Baselgia da Zi- | nuoskel. | Zieva la Christiauna Sepultüra dal Ho | norat Prudaint hom Sr. CLO | ZACHAEUS BARTH. Anno. | 1673. die V. 12 Maji.*

L'auteur de cet éloge funèbre comprenant 21 pages, me paraît identique avec celui de la troisième pièce écrite en 1701, où il se nomme en latin.

2. Oratiun Comoena | Chi soul gnir fatta la Dumengia zieva la 2da predgia
Cette oraison continue sur deux pages manuscrites.

3. Cette pièce manque de page de titre. En page 3. on lit: FORMA DA DRUER AUNS PREDGIA | La gratia da nos segner Iesu Christi. | La chiaritaet da Dieu. | La comunion dal s. Spiert, saia | cun nos pouver pchiadours, saim- | per & saimper. Amen

La pièce comprend 43 pages. Après p. 16 on trouve insérées deux pages avec les textes suivants: Uschea cla- | manls 10 Comandamainos della Ledscha da Diau. — Confessiun.

L'auteur de ce cahier doit être le même Jean ALEXIN qui figure sur le titre de la première pièce; son nom devait être imprimé sur la page de titre qui manque ici. Mais il est mentionné dans la pièce manuscrite qui s'ajoute aux précédentes. En effet, après le v^o vide de p. 45 on lit sur le titre du cahier manuscrit inséré:

4. Oratiun Comoena. Ô Segner, ô gratius Dieu . . .

Suit une prière qui s'étend sur 13 pages. Et à la fin: Concepta et habita à me Johanne Alexio, mro, cum à magistratu, singulis diebus, horis matutinis jussi fuerint Ministri Comunitatis nostrae, habere Orationem publicam, Anno 1701. die 1. Martii.

5. LA CONVERSATIONE. | ò cittedinanza del cielo. | OVERO | DISCORSO FUNERALE SOPRA le parole di Paolo Apostolo nella | sua Epistola à Filippesi | Cap : 3v: 2c, 21. | Fatto all'Essequie dell'Illustre & Generoso Sigr. | Cap^{no} e Dottore d'ambe le Leggi | VLDERICO ALBERTINO, | SEPOLTO IN CASTASEGNA | l'anno 1680. a i 19. di Febraro. | Dall Mlt^o Revo^{do} è Doct^o Sig^r DANIEL PARAVICINO, Parocho in Castasegna. Stampato in Ingadina Bassa, a CELINO, nella Stamparia nuova, | Da Ludovico Nicolo Ianetto. Anno 1680.

Ce fascicule contient 14 feuilles non paginées.

6. BEATAE MEMORIAE SACRA. | EPICEDIA, | IN DECESSUM LUCTUOSISSIMUM, Nobiliss. Excellentissimique Viri-Juvenis, Dn. Capit : HVLDRICI ALBERTINI,

Oengad. Rhaeti J. U. D. Consultib. Excelsae Rei-publ. Rhæt. ad Celliff. Caef. Oenipont. Curiam Le-|gati Extraord. primùm: poftea Proprietoris Cla-|vennensis, & c. ubi beatè, in Domino, obdor-|mivit; die Februarij | *In favstâ, tetrâ, pestiferâ, atqVe graVI. | Anno reparate Salutis | Annos ter senos natVs, LVnâsqVe MICantes | Septenas, en! abIt, bJs noVIésqVe Dies. | Ex Lacrymis | Petri Bysini Oengadino-Rhaeti, Sylvaplanesi | patria, p. t. V. D. M.*

Lectori benevolo sal.Si quae, in his Carminib's, Vo-|ces occurrant, quae Ethnicismum sapere videntur; | ut, Fatum, Fortuna, Parca, & c. scito, me illas sanè & | Christianè; nimirum pro causis secundis, | Provid. Divinae subordinatis, S. S. Scrip- | turae congruenter; intelligere.

Suivent 24 pages de vers latins et une page pour les épitaphes. Ensuite 2 pages et demie sont occupées par un poème rhéto-roman en alexandrins à rimes plates. Le titre en est *Mess Confortus*. Voici la première strophe:

«Vvlais per me Beò, ò chaera Mama mia,
Vus render tuott'elg Plaunt, Dolur e Fantasia?
V vulais vus, da contin, cridaer, efuspirar,
Culg flüm da larmas vus bagnar, e vi'alguar?»

7. J^{smo} Vs et AMPLISSIMO VIRO, | Dn. Jacobo. V. Albertino J. V. D. EXCELENTISSIMO FAVORI pl. ob^{do}. | Ad Pontem.

Épitaphe et panégyriques latines sur Jacobus ALBERTINUS mort en 1614, et Ulde-ricus Albertus FORTUNATUS à Iuvalta, préfet, mort le 14 février 1650.

Les auteurs des textes latins sont Hermann KIRCHNER, professeur de Marbourg (1615), Raphael Eglins ICONIUS, professeur de Marbourg (1615), FORTUNATUS à Iuvaltis, «praetor Fürstenoviensis» (1624 et 1650).

8. Oratiun Christiauna la quela, po gnir lëtta in tuottas Basel | gias Evangelicas, da com'œnes 3. Lias | J'ün lg Di jejun: ar'œglentsche, oratiun et ingrätzchiamaint proclamo als 6. | Novembris, dell Ann 1701. pasalm. 62. | Ô Dieu Sajast à nus gratius et ns benedescha!

Fascicule manuscrit de 8 pages, inséré dans le recueil, de petit format, contenant une prière rhéto-romane.

9. CHRISTIAUNA ORATIUN CUMOENA | la quaela | na solum sün l'di da | JEJUN POENITENTIA et ORATIUN | *dels Illustrissims Signurs Signurs Chios' et Meff dels Hondros Cumoens Evangelics del | las Excelsas frais Lias, d'urand l'ultima | Dietta in Cuoirâ congregaeda fun ls 7 Novembris da quist 1706. | Ann ordino.*

Mo eir uschilgoe iminchia di u' à l'main | üna vuota l'uivna, per üna oratiun Commoena po gnir ufitaeda inua chia's vout | et ch'ella vain tgnida per bsü-gn | usa et nuzavla. | Componida traes IAN C. LINARD, da quist temp Minifter del- | la Honorata Baselia Evangelica in Trimis. | Stampada in Cuoirâ, Tiers Ioh. Iacob Schmid.

L'imprimé comprend 16 pages.

10. Püntnerischer | Treu- und wohlgementer | Theologischer Auffwecker | oder: | Einfältige Erklärung und nützliche Zueignung | der Worten II. Chron. XIX. 6. | Sehet zu was ihr thut. | Gestelt / und auff den / den 15. Augusti, dises lauffenden 1689. Jahrs, / Gehaltenen Fast- Bet- und Buß-Tag in Drey Predigten vorgetragen. | Und | Hernacher in gewissen Puncten. / durch vorkommenen Anlaß / weitläuffiger außgeführt / Jetzunder aber | Dem Aller-Höchsten zu Ehren | dem Vatterland zu dienen / einem jeden zu Nutzen / niemanden zu Schaden / durch / der Hertzhaften und von Gott begnadeten | Wolmeinenden Authorem | an das Liecht gegeben. 1689.

32 pages dont l'auteur se réfugie sous l'anonymat par ce temps orageux.

11. Graufamfte Graufamkeiten / oder unerhörter | Abfahlszwang. | Das ist / Kurzer Außzug der allerunchristenlichisten ja un- | menschlichisten | Verfolgungen mit welchen die Feinde Gottes | und seiner Kirch / suchen die Glider | Bekenner und Bekennerinnen | Jesu Christi: insonderheit jetz bey 3. Jahren: in Frankreich / und Piedmont | zu verläugnung der Warheit zuzwingen / und von Gott zu den Götzen / zuführen. |

Auß unterschiedenlichen Tractátlein / welche hiervon handlen / und nicht einem zuhänden kommen / gezogen / und der | ganzen Welt zubetrachten vorgestellt. Samt | Einem täglichen Morgen- und Abendgebet (aus | dem fürtrefflichen Bächlein Schild wider die Pfeile der Ver- | folgungen genant) bey disem höchstbetrübten und gefährlichisten | Zeiten / von Jungen und Alten eiferigst zusprechen. | 1687.

Imprimé en gothique comprenant 20 pages détaillant les horreurs des dragonnades.

12. CHRISTIAUN SERMON FUNERAE L Davart I L GLORIUS ET BIO STAE- | DI DELLAS BI | AEDAS & ELETTAS | ormas in vitta aterna: | *Sco eir davart* La via tiers quell staedi da rivaer. *Our della visiun del S. Evangelist & Apo- | stel St. Ian. Apoc. 7. v. 14.* infina la fin. *HAGIEU IN ZUOZ. diè 24. | Martij. Anno 1666.* | *Zieva la Christiauna Sepultiura della | Dret & vaira maing* | Nöbla et virtuusa Matrona | Dna. MAGRETA WIEZEL, nata TRAVERSA, mugler | Del Mr Ill^{re} Sig^{or} Landt: & Cap^{neo} | Goerijn Wiezel. | Stampò in SCVUOL. Anno 1666.

Après les 18 premières pages manque la suite jusqu'à p. 23, seule conservée. La préface est signée par Janet Jac: SCIUCAN, ministre de Pontresina.

Au recto postérieur de la reliure sont relevées, écrites avec une main très exercée, des dates de naissance; au verso antérieur de la reliure se trouve indiqué, avec une écriture de femme, le nom d'une propriétaire du livre, d'ailleurs ultérieurement biffé. Seule l'oraison finale de celle-ci reste intacte mais incomplète: [*quaist cudas part ami ursina bek*] *chia dieu viiglia per* ... Ce dernier mot voulait sans doute être *perduner*. Parmi les dates de naissance on relève: Vrsina A^o 43. d. 06 8 bris.

Bien que la littérature rhéto-romane fût assez développée à la date de notre recueil, ce recueil mérite notre curiosité, puisqu'il s'agit d'une collection à usage ecclésiastique, contenant des imprimés rares et des manuscrits inédits. La présence des imprimés allemands témoigne d'une époque mouvementée et l'on comprend combien les ministres de l'Engadine étaient émus de ce qui se passait au-delà des frontières.

ECKHARDT SÁNDOR

Apáczai könyvtárának további nyomai. I. KONCZ Józsefnek a marosvásárhelyi református kollégiumról írott közléséből tudjuk, hogy 1689-ben az iskola saját költségén szereztetett be: „Virgilius minden költeménye; Ovidius metamorphosisa; Horatius, Virgilius Georgiconja, fordítás Apáczai Jánostól, kéziratban; Ramus Péter arithmetica és grammatica; Cicero kötelességekről írt művének magyarázatja, magyarul Apáczaitól, Ramussal egybekötve.”¹ KONCZ ezt a könyvsorozatot a CSULAI György püspök által adományozott iskolai anyakönyvből idézi. KIS-ÉRI György rektor azonban 1707-ben már azt jegyezte meg, hogy a könyvtárnak az ő idejéig leltározott kötetei közül „igen sok elveszett ... részint azok hanyagsága miatt, kiknek az iskola törvényei értelmében gondoskodniuk kellett volna azokról; részint a mostoha idők miatt.” KONCZ ezek után megjegyzi, hogy 1884-ben „a régi iskola könyvei közül (már csak) 50 van jelenleg a tanoda könyvtárában, melyeknek azonosságát határozottan ki lehet mutatni; a többi vagy kicseréltetett, illetőleg eladatott, vagy elszakadott és elveszett.”² Így történhetett a fenti idézetben APÁCZAI nevével megjelölt művekkel is.

¹ KONCZ József: *A marosvásárhelyi ev. ref. régi iskola ismertetése 1557—1718-ig.* Marosvásárhely, 1884. 107. l.
² *I. b.* 107—108. l.

A CSULAI-féle anyakönyv sorai határozottan nem utalnak reá, hogy VERGILIUS és OVIDIUS művei vajon APÁCZAI tulajdonai voltak-e? Mégis lehetséges, hogy csakugyan az ő könyvtárából szóródtak szét, bárha KONCZ közleményében a központosítás pontosságot tesz az első és a második könyv után; erre azonban mégsem lehetünk különös tekintettel, mivel BÁN Imre nagy alaposággal megírt munkájában kiemelten hangsúlyozza, hogy APÁCZAI OVIDIUS és VERGILIUS műveiből sokszor idéz, sőt hivatkozik SEIVERTRE is, mint aki „határozottan állítja, hogy logikát, retorikát, görög és héber nyelvet tanított s Vergilius Georgicáját, valamint Cicero De officiis-ét magyarázta az ifjúságnak.”³

Tehát KONCZ idézetéből kihámozva, feltételezhetőleg APÁCZAI könyvtárának kötetei voltak:

- a) VERGILIUS minden költeménye (?).
- b) OVIDIUS: *Metamorphoseon libri XV* (?).
- c) VERGILIUS: *Georgicájának* APÁCZAITól magától való magyar fordítása. (Kéziratban.) — Ez és a következő művek már egészen bizonyosan az ő tulajdonai voltak.
- d) CICERO: *De officiis*ének ugyancsak APÁCZAITól készített magyarázata. (Kéziratban.)⁴ Ehhez hozzá volt kötvé:
- e) az ARISTOTELES ellenes vértanú RAMUS Péter arithmeticájának és
- f) grammaticájának bizonyosan nyomtatott példánya.

II. JAKÓ Zsigmond professzor szíves közléséből tudom, hogy KELEMEN Lajos főigazgató a kolozsvári unitárius kollégium könyvtárában is talált APÁCZAI tulajdonából eredő könyvet, mégpedig:

a) DÁVID Ferencnek 1567-ben Gyulafehérvárott nyomtatott *De Falsa Et Vera Vnivs Dei Patris, Filii, Et Spiritus Sancti Cognitione. Libri Dvo.*⁵ Ennek címlapjára írott tulajdonosmegjelölés-töredék: „Andr . . .” Porcsalmai lektor nevét bizonyítja.⁶ Középen saját kezű bejegyzéssel: „Sum Johannis Chierj Apacii Ex donatione Clarissimi Andreae Portsalmi Collegae ejus verecundi Ao. 1657 Jul. 21.” A címlap alján XVII. századbeli kéz nevezi meg: „Stephanus Erdeödy mpra”-t, aki hihetőleg azonos azzal az ERDŐDI V. István enyedi kollégiumi diákkal, akit 1703-ban vittek a marosvásárhelyi schola rektorának, onnan pedig Szeredaszentannára lelkipásztornak. Ugyancsak a címlapon olvassuk: „Sigismundus Sz. Mártoni, possidet ab A. 1713. Constat den. 38. mpra.”, végül XIX. századbeli bélyegző nevezi meg a tudós „Nagy Ajtai Kovács István”-t.

E könyvet APÁCZAI Kolozsvárra jövetele után egy esztendővel kapta ajándékba.

b) Az előbbivel azonos helyen őrzik WERBŐCZINEK 1632-ben Bártfán deák és magyar nyelven nyomtatott *Decretum Latino-Hungaricum, sive Tripartitum*⁷ című művét. Ennek címlapján APÁCZAI öccsének ismert kezeírásával található: „Est Thome Apaczaj”; ezután XIX. század elejei kézzel „Francisci Ged”.

Ez a könyv tulajdonképpen nem tartozik e sorozathoz, mivel erre APÁCZAI professzornak nem volt szüksége, hanem csakis TAMÁS nevű öccse szerezhette, minthogy ő világi (jogász) pályát töltött be.

III. A debreceni református kollégium nagykönyvtárában is találtam egynehány olyan munkát, amely valamikor APÁCZAINAK kétségtelen tulajdona volt.

a) E nagyszerű gyűjtemény egyik kötetének kézzel írott bejegyzése bárha a bejegyző nevét nem örököltte meg, de benne azonnal felismerhető APÁCZAINAK jól olvasható, szép betűket rovó kezevonása. Jóllehet már negyedszázada is elmúlt, hogy utoljára

³ BÁN Imre: *Apáczai Csere János*. Bp. 1958. 287—89., 420., 532. l.

⁴ E munkákat i. h. BÁN Imre is felsorolja.

⁵ RMK II. 106.

⁶ A név többi részét a könyv javítása közben leragasztották.

⁷ RMK. I. 605. A fenti két könyv adatait Jakó professzor szíveskedett velem közölni és rendelkezésemre bocsátani.

láttam saját kezeírását, megelőzőleg azonban sok éven át gyűjtöttem az APÁCZAIVAL kapcsolatos emlékeket, ennek következtében tehát fenti megállapításomhoz kétség sem férhet, amit különben a kiváló APÁCZAI-kutató BÁN Imre is megerősített. Állításomat támogatja még az a körülmény is, hogy a címlap aljára a következő könyvtulajdonos neve van feljegyezve: „Ex Libris Georgii Martonfalvi ab A. 1664.”⁸

Ez, az egykorú pergament-kötésbe kötött gyűjteményes kötet az alábbi három művet tartalmazza:

1. BRANDMYLLERUS, Jacobus: *Analysis typica omnium. N. T. Epistolarum apostolicarum*. Basileae, 1622.

2. BRANDMYLLERUS, Jacobus: *Analysis methodica typica evangeliorum dominicalium et festalium*. Basileae, 1620.

3. *Series locorum communium theologicorum*. Basileae, 1620. (1. és 2. rész.)⁹

b) Ugyancsak egykorú pergament kötésbe kötve találtam másik két művet is. E könyv előlő borítólapján az egykori tulajdonos feljegyezte: „Johannis Tsere Apatzaini Ao. 1650 Ap. 18. Trajecti”, míg nem a hátulsó második őrlapon héber betűkkel Lugdunum Batavorumban: „Jochanan Cseri Apacai mittransilvaniya” nevét örököltette meg.¹⁰ E művek tehát:

1. *Dictionarium Latino-Arabicum Davidis Regis*... Labore et diligentia Joannis Baptistae DVVAL regii linguarum orientalium interpretis. Parisi, 1632.

2. *Liber psalmorum Davidis regis, et prophetarum ex Arabico idiomate in Latinum translatus*... A Gabriele SIONITA Edeniensi, et Victorio SCIALAE Accurensi Maronitis Monte Libano, philosophiae, et sacrae theologiae professoribus. Romae, 1614.¹¹

c) Ugyane könyvtárban maradt meg egy másik, pergament-kötésű könyve:

Psalmi Davidis regis et prophetarum lingua Syriaca... a... Thoma ERPENIO... Lugduni Batavorum, 1625.¹²

E kötet hátsó őrlapjára tintával írott feljegyzés örököltette meg, hogy „Const. tal. 2. st. 10.”, ez alatt „Joh. Tsere Apatz [!] — Trajecti Ao 1650. — Martii 21.”

APÁCZAI gazdag könyvtárának e szétszóródása arra figyelmeztet, hogy más gyűjteményekben sem lenne hiábavaló tovább folytatni a kutatást.

HEREPEI JÁNOS

A diplomáciai titkosírás XVII. századi használatához. A XVII. század első évtizedeinek császári diplomatái között a nevezetesebbek közé számítják Johann Ludwig KUEFSTEINT. Hivatali működésének emlékei — nagy gonddal összegyűjtve — szinte hiánytalanul maradtak ránk, és a budapesti Egyetemi Könyvtár kéziratárának újkori anyagában a legérdekesebb történeti forrásanyagok közé tartoznak. Forrásértékük ellenére azonban még kevés méltatásra találtak. ANGYAL Dávid Erdély történetének búvárlása közben felhasználta azokat az aktákat, helyesebben azoknak egy kis részét amelyek KUEFSTEIN és rokona, MOLARTH báró konstantinápolyi követi működésével kapcsolatban az erdélyi ügyekre vonatkoznak.¹ E tekintélyes iratanyagnak² ismertetésére nehéz vállalkozni, és ezúttal csupán egy az újkori állami irásbeliség gyakorlatának egy

⁸ Lásd Apáczai Csere János kézírása és feltételezett munkáskája című cikkemet.

⁹ Könyvtári jelzete: B. 56.

¹⁰ A héber szöveget MÓDIS László kollégiumi és könyvtári főigazgató szíveskedett kiolvasni és lefordítani. E könyv leírását lásd Apáczai Csere János ismeretlen kis művének nyomai című cikkemben.

¹¹ Könyvtári jelzete: E. 202.

¹² Könyvtári jelzete: E. 201.

¹ ANGYAL Dávid: *Magyarország története II. Mátyástól III. Ferdinánd haláláig*. Bp. 1898. 250., 298. l. (A magyar nemzet története 6.)

² Egyetemi Könyvtár. Kézirattár. G. 4. Fol. Tom. I—XIV. A titkosírási anyag: Tom. V. 469—472; 495—496; 535; 559—560; 615—616; 685; 747—748; 755—762; 821—826; 829—836; 855—858; 957—958; 1069—1073; 1461. l.

ágára, a diplomáciai titkosírás használatára vonatkozó és főként KUEFSTEIN konstantinápolyi levelezésében található adatra szeretném a figyelmet felhívni.

Mindenekelőtt szükséges, hogy röviden tájékozódjunk a követjelentések szerzőjéről és pályafutásáról.

Johann Ludwig KUEFSTEIN született 1587. június 11-én. Atyja Georg KUEFSTEIN báró. Tübingenben és Strassburgban tanult. 1614-ben és 1616-ban a lutheránus rendek követe volt Alsó-Ausztriában, 1620-ban azonban áttért a katolikus vallásra. 1627-ben mint császári követ Konstantinápolyba került. Visszatérte után Felső-Ausztria tartományi tanácsosa, 1634-ben birodalmi gróf és titkos tanácsos lett. Családjának vagyonát tevékenyen gyarapította, és mint Felső-Ausztria tartományi kormányzója az 1640-es években egymást érő paraszt-felkelések leverésében rendkívül kegyetlenül járt el. 1657. szeptember 26-án halt meg Linzben.³

A titkosírás használata nyilvánvalóan szinte egyidős magának az írásnak nagyobbarányú társadalmi használatával. A célja az volt, hogy az általánosabban ismert írásjegyek megváltoztatásával vagy az általános olvashatóságot biztosító konvencionális használattól való eltéréssel a gondolatok közlését csak a hivatalosan érdekelték és a közlés tekintetében megbízhatók szűk körére szorítsák. Bizonyos az, hogy már a görögök és a rómaiak is ismertek különféle titkosírási rendszereket.⁴ A feudális monarchia szervezése során ez a titkosíráshasználat még a karoling államvezetés írásgyakorlatának része volt.⁵ Mint a római császárkor végén, ekkor is használták még a rövidítéseket, amelyek ellen különben a császárkori szenátusi határozatok is hiába küzdöttek.⁶ De a karoling írástudók előtt nem voltak ismeretlenek a római *gyorsírás* jegyei sem, amelyeknek rendkívül szűk körű ismerete valóban csak a császári kancellária fontosabb tisztségeit betöltőkre szorított, s így valóban titkosírásként volt felhasználható.⁷ Ugyanebben a korban már feltűnnek a középkor további századaiban és az újkor elején használatos titkos írásrendszerek alapformái. Ezek között az első az úgynevezett vokális szisztéma,⁸ amelynek a lényege az, hogy a magánhangzókat a használók megegyezése szerinti mássalhangzókkal helyettesítették. Például: a = b; e = f; i = k; o = p; u = x. A magánhangzók másfajta jelölései is gyakorlatba kerülnek ekkor, vagy úgy, hogy az öt magánhangzót különböző számú pontokkal jelölték: a = egy pont, e = két pont stb. Ugyanebből a célból öt különböző jelet is felhasználhattak az öt hang jelölésére; pl.

a	e	i	o	u
\	/	^	~	^

Volt olyan megoldás is, amely szerint ugyanezen magánhangzókat 1–5 x-szel jelezték. Voltak ezeken kívül természetesen más titkosírásszisztemek, amelyek a latin ábécé

³ WURZBACH, Constant: *Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich*. Wien, 1865. 13. Teil. 316. l. *Allgemeine deutsche Biographie*. Leipzig, 1883. 17. Bd. 304–305. l.

⁴ MEISTER, Aloys: *Die Anfänge der modernen diplomatischen Geheimschrift*. Paderborn, 1902. 2–4. l. Még részletesebben foglalkozik a pápai kúria titkosírási gyakorlatával *Die Geheimschrift im Dienste der päpstlichen Kurie von ihren Anfängen bis zum Ende des XVI. Jahrhunderts*. Paderborn, 1906. (Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte 11.) A mi témánkhoz azonban segítséget ez utóbbi munkája nem nyújt. Ugyancsak a teljesség kedvéért említjük meg azokat a titkosírási diplomáciai gyakorlatára vonatkozó közleményeket, amelyek jelenlegi témánkhöz közvetlen adatot nem szolgáltatottak, de a téma érdekességét szintén bizonyítják: SICKEL, Th.: *Geheimschrift*. Mittheilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 15 (1894). 372–373. l. SUSTA, J.: *Eine päpstliche Geheimschrift aus dem 16. Jahrhundert*. Uo. 18 (1897) 367–371. l. KOVÁČ, K.: *Die diplomatische Geheimschrift der Republik Ragusa*. Uo. 34. (1913) 125–134. l. Egy Corvinában található Este-Modena-i típusú titkosírással bejegyzést ismertelt VERTESY Miklós: *Titkos írás egy Corvinában*. Magy. Könyvszle. 1961. 77. évf. 2. sz. 167–169. l.

⁵ MEISTER: *I. m.* 4–5. l.

⁶ MEZEY László: *Paleográfia*. Egyetemi jegyzet. Bp. 1962. 88. l.

⁷ GANSHOFF, François L.: *Charlemagne et l'usage des écrits en matière administrative de moyen âge*. 57 (1951).

1. 26 l.

⁸ MEISTER: *I. m.* 8–9. l.

betűjeleinek a felhasználásával készültek oly módon, hogy a betűk *a*-tól elkezdve a *w*-ig a helyüket megváltoztatták, azaz az *a* helyet cserélhetett a *b* betűvel, majd a *c*-vel és így tovább. Így annyi ábécé keletkeztetett, ahány betűje a latin alfabétumnak van. Ha a helycsere az *a* betűvel kezdődött, akkor *transpositio recta*-nak nevezték, ha az utolsó betűvel, *transpositio aversa* volt a neve. Ha viszont a betűk cseréjében nem az ábécé sorrendjében jártak el, hanem önkényesen állítottak össze egy titkos betűsort, amelyhez illesztették azután a rendes ábécét: $abcd = wzog$, ezt a megoldást nevezték orchémának. Ha a betűket számokkal helyettesítették, az előbbieket neve *litterae numerales*.⁹

Az ábécé betűinek nem sorrendszerű, hanem önkényes felcseréléséből fejlődött ki a titkosírási jelek megállapodás szerinti kialakítása. Ennek megint sok formája lehetett. A XIV—XV. századig a kevésbé ismert görög és héber ábécé egyes betűit használhatták fel¹⁰ bizonyos latin betűk helyettesítésére, és ezzel az írás máris érthetatlenné vált a be nem avatottak számára. De már a XIII. századtól az idegen ábécéktől függetlenül is alakítottak ki¹¹ a betűk helyettesítésére szolgáló jeleket, mint például HABSURG Rudolf kancelláriájában az ábécé első hat betűjének (*a*—*f*) jelölése így alakult:

<i>a</i>	<i>b</i>	<i>c</i>	<i>d</i>	<i>e</i>	<i>f</i>
x	b	R	f	†	h

A középkor végétől az önkényesen választott jelek használata tekinthető általánosabbnak. E fejlődés figyelembevételével kell tehát KUEFSTEIN chiffre-jének a mintáját, vagy ha ez nem lehetséges, a hozzá legközelebb álló titkosírás-típust vagy típusokat megállapítani.

Ez a titkos ábécé számunkra már nem titkos, mert hiszen egyes helyeken a szavak átírását megtaláljuk. Így könnyű megállapítani, hogy a német—olasz—latin nyelvű szavak chiffrírozása milyen jelek segítségével történik.

<i>a</i> = 5; m	<i>f</i> = o—o	<i>l</i> = 2	<i>q</i> = Δ	<i>v</i> = vv
<i>b</i> = 7; b	<i>g</i> = ^	<i>m</i> = d	<i>r</i> = π	<i>w</i> = †
<i>c</i> = ω	<i>h</i> = v	<i>n</i> = o	<i>s</i> = 4	<i>x</i> = □
<i>d</i> = q	<i>i</i> = o; 8	<i>o</i> = 10; †; b	<i>t</i> = x	<i>y</i> = 4
<i>e</i> = 3; π	<i>k</i> = p	<i>p</i> = +o	<i>u</i> = 7; 11	<i>z</i> = o

Amint látjuk, a császári diplomácia chiffre-je alig használt a latin vagy a görög abc-ből származó betűket vagy számjegyeket:

(ω; π; 2; 4; 5; 8)

Aloys MEISTER szerint a titkosírás használata az itáliai városköztársaságokban, majd később fejedelemségekben virágzott,¹² a legváltozatosabban Velencében már 1145

⁹ TRITHEMIUS Johannes: *Polygraphiae libre sex*. . . Francofurti, 1550. d II-f. Bonyolultabb titkosírási rendszereket ismertet még Gian Battista della PORTA *De occultis litterarum notis* (Argentorati, 1606) című munkájában.

¹⁰ MEISTER: I. m. 10—12. l.

¹¹ Uo. 11. l.

¹² Uo. 14—16. l.

körül. Itt használták a fentebb említett vokális szisztémát,¹³ mind a pontok, mind az x-ek formájában, a XIII. században e kettőt együttesen is. A XV. század közepén a korábban használt görög és héber betűk eltűnnek, és helyettük a latin betűket arab számokkal, kis vonásokkal, pontokkal és más önkényes figurákkal helyettesítik. A későbbi fejlődés folyamán nemcsak betűket, hanem egyes szavakat is sajátos jegyekkel jelölnek. A XVI—XVII. század fordulóján — ez a kor érdekel bennünket — a velencei titkosírás latin betűk megváltoztatott sorrendjén alapul, a betűk fölött egyezményes sorrendű számkitevőkkel. A mi titkos ábécénk szempontjából érdektelen firenzei és sienai¹⁴ gyakorlattól eltekintve még a milánói titkosírás sajátosságait kell megemlíteni.¹⁵ A SFORZÁK kancelláriájának titkosírás gyakorlata Siccó SIMONETTA személyében még teoretikusra is talált. A milánói chiffre ábécében a mi jegyeink közül többet megtalálunk, de legtöbbször más alkalmazásban. Az összehasonlítás a következő betűknél volt lehetséges:¹⁶

Wien Milánó

$$\omega = c = s$$

$$\pi = e = h$$

$$\bigcirc - \bigcirc = f = n \text{ vagy } t$$

$$\wedge = g = c$$

$$\vee = h = h$$

$$\gamma = i = b \text{ vagy } et$$

$$\bigcirc - = n = b \text{ vagy } g$$

$$4 = s = i$$

A milánói és a többi észak-olaszországi (velencei, genovai stb.) titkosírások nemcsak a betűk megváltoztatására törekedtek, hanem bizonyos, gyakran visszatérő szavak és kifejezések önálló titkos jelölését is megoldották, és azonkívül az olvasást nehezebbé tevő, hangértékkel nem rendelkező jegyek közbeszúrásával is éltek, például Milano 1483: $\pi\pi$ Ugyancsak a milánói titkosírásban például a XV. század legvégén $\omega 22$ a magyar királyné titkos jelölésére szolgál, és nyilván BEATRIX-re vonatkozott. Ugyanílyen jelekkel találkozunk KUEFSTEIN leveleiben:

$$\tau \text{ } \text{A}^\circ \text{ } g = \text{Eure Maiestät}$$

$$\text{A}^\circ \text{ } \text{is} \text{ } \text{H} = \text{Eure Kaiserliche Maiestät}$$

$$\text{H} \text{ } \text{A}^\circ = \text{Eure Kaiserliche Maiestät}$$

$$\bigcirc \times \bigcirc = \text{Szultán}$$

¹³ Uo. 16—25. l.

¹⁴ Uo. 42—53. l. Meg kell jegyezni, hogy Firenzében hangjegyeket is használtak titkosírási jegyekként.

¹⁵ Uo. 25—29. l.

¹⁶ Uo. 30—33. l.

Az eddigi összehasonlításoknál több eredménnyel járt az Esték fejedelemségének, Modenának titkosírásával való egybevetés. MEISTER szerint a modenai chiffre a nagyműveltségű ESTE család uralkodása idején különösen kifejlődött. Az udvari chiffre-titkárok használatára készült kézikönyvekből kilenc maradt ránk. A módszer alapját Uguccio dell'ABBAZIA hercegi titkár vetette meg. A modenai chiffre ábécéje a következő:¹⁷

a b c d e f g h i l m n o p q r s t u x z
 9 h 9 8 9 g o k ll 4 9 n q a A 8 # π v u v
 m g n τ h u 8 t 8 Δ 8 ∞ ∞ a b c 8 7 H i m
 a \ o 1 9 ^ L I ∞ H q o + ∞ 2 cc β 8 η γ f
 4 ^ 8 p

Nihil importantes :

4; o; 4; ∞; h; 4; o; stü.

Az összehasonlítások megengedik azt a következtetést, hogy a császári diplomaták titkosírása jórészt a renaissance-korban olaszországi köztársaságok és fejedelemségek egyes jeleinek felhasználásával alakult ki, és esetleg KUEFSTEIN által nem használt változatait is e jelek kombinációjának tekinthetjük. A chiffre gyakorlati használatának szemléltetésére néhány példát közlünk.

Német : KUEFSTEIN jelentése a császárhoz, 1628. október 5. 615. l.

4 7 ω v 9 d 7 ‡ 8 2 2 3 o 4 8 π q π o
 s i c h u m b w i l l e n s i e d e n
 ‡ π π x v + o π 3 4 3 o x 3 o o o 9 π q 3 o
 w e r t h p r e s e n t e n f ü r d e n
 (der)
 3 π o o 5 v π 3 o 9 o q 3 π
 S u l t a n e r f a h r e n ; u n d e r
 4 7 3 9 9 ‡ π o 8 ^ ^ 3 q π 9 ω v x
 s i e z u w e n i g g e d e u c h t ;

Olasz : Nicolo Rossi levele EGGENBERG herceghez. Velence, 1629. március 31. 1069. l.

¹⁷ Uo. 35—38. l.

+o + ω 6 q + +o 6 o-o 7 6 π 8 q 8 +o π +
 p o c o d o p o f u o r i d i p r o -

+o 6 4 8 x + 3 o-x π + m q 8 π π 8 2
 p o s i t o e n t r o à d i r e i l

o-o 5 v π 3 o-4 7 5 ω v ω v π ^ 2 8
 F a h r e n s b a c h c h' e g l i

5 o- q m 7 5 5 2 3 7 5 π 3 o-o π 5
 a n d a u a à l e u a r e $\frac{m}{100}$ f r a

x 7 π ω v 8 x 5 π x m π 8 3 v 7 4 5 π 8
 t u r c h i t a r t a r i e h u s a r i

q 5 4 7 5 2 8 4 5 π 3 7 7 3 4 x 5 x 6
 d a q u a l i s a r e b b e s t a t o

ω 5 +o 6 π ω v 3 ω 6 o- π 4 4 x 4 5 π π 7
 c a p o e c h e c o n e s s i s a r e b -

7 π 5 o- q 5 x 6 o-3 2 2 5 7 + v 3 q 8 5
 b e a n d a t o n e l l a B o h e m i a

q 3 +o π 3 q 5 o- q 6 π 6 7 7 5 3 v + o- 6 π 3
 d e p r e d a n d o r o b b a e h o n o r e...

Latin : KUEFSTEIN levele egy főpaphoz latin nyelvű bevezető sorokkal, amelyekben a levél címzettjét arra kéri, hogy a következő titkosírású szöveghez az ábécét a haditanácstól kérje el (ad quorum lectionem R-ma V. D. alphabetum a consilio Bellico petere uel ibidem describendum curare poterit). Konstantinápoly, 1628. december 23. 755. l.

8 o- o-3 ^ + x 7 6 +o m x π 7 5 π ω v m 3
 l n n e g o t i o p a t r i a r c h a e

v 5 ω x 3 o-7 4 o-8 v 7 2 m ^ π π 3
 h a c t e n u s n i h i l a g e r e

+ o 1 x 7 8 Δ 7 8 m o 3 Δ 7 π 5 π ω v 8 π
 p o t u i q u i a n e q u e a r c h i e -
 + o 7 4 ω 6 + o III 4 7 2 2 π ^ π 5 3 ω 7 4
 p i s c o p u s i l l e g r a e c u s

 Δ 7 8 v 1 ω 1 + o III 4 4 6 2 2 7 ω 8 x 5 7 5 x
 q u h o c o p u s s o l l i c i t a b a t
 o π Δ III π 7 2 2 m v 5 ω x 3 o III 4 7 3 o 7 x
 n e q u e u l l a h a c t e n u s u e n i t
 + o 3 ω III o 8 m v III 8 7 4 III 3 8 o 3 π 7 7 4
 p e c u n i a h u i u s r e i n e r u u s
 4 6 2 7 4
 s o l u s .

DONÁTH REGINA

Egy értékes hungarica: Batsányi János 1810-es, mostanáig lappangó műve a Schaffhauseni Városi Könyvtárban. BATSÁNYI János születésének 200 éves jubileuma alkalmából a magyar irodalomtörténet fokozott érdeklődéssel fordul a forradalmár költő személye és munkássága felé. Annál örvedetesebb esemény tehát, hogy nemrég BATSÁNYI nyolc, eddig ismeretlen levele került elő a schaffhauseni Stadtbibliothek-ból. A költő a leveleket Johann Georg MÜLLER (1759—1819) schaffhauseni professzornak írta Párizsból 1810 és 1812 között.¹ Ezeknek a leveleknek a révén vált lehetővé BATSÁNYI német nyelven írt, névtelenül kiadott, jórészt politikai tárgyú művének megtalálása. A műről eddig csak KAZINCZY Ferenc egy megjegyzéséből tudtunk, és mindössze egyes részei voltak ismertek.

A könyv címe: *Der Kampf*. Ein lyrisches Gedicht. Nebst einem Anhang über das Feodalwesen und das neue Europäische Staatensystem oder die republikanisch konstitutionelle Monarchie, vom Herausgeber. Mit einem Kupfer. Deutschland, 1810.

A mű, mint címe is mutatja, két főrészből áll: a *Kampf* című jambikus, kisebb részben pedig alkaioi versformában írt lírai költeményből és a politikai tárgyú *Függelék*-ből. A könyv nyolcadrét nagyságú (22 × 13,2 cm), egyszerű papiros borítólappal, terjedelme 175 lap. A bevezető rész I—XVI lapból, a *Kampf* csak 56, a *Függelék* viszont 119 lapból áll (57—175.). A címlapon említett rézmetszet sajnos hiányzik az itt ismertett példányból, utólag kivágták; talán valami szimbolikus tárgyú kép volt, de a könyv tartalma alapján az sem lehetetlen, hogy NAPÓLEON császárt ábrázolta.

¹ ZSINDELY Endre: *Batsányi János párizsi levelei Johann Georg Müllerhez*. (Irod. tört. Közl. Sajtó alatt.) — BATSÁNYI MÜLLERrel bátyja, Johannes von MÜLLER (1752—1809), a híres svájci történetíró, publicista és politikus révén ismerkedett meg, aki egy ideig Bécsben működött. Bizalmas barátja volt BATSÁNYINAK, aki a hozzá írt üdvözlőversben (*Der Kampf*. XV. l.) azt mondja, hogy a sors szeszélye úgy hozta össze őket az idegen nagyvárosban, „mint két eltévedt vándort.” Ez a kifejezés később visszatér BATSÁNYI Johann Georg MÜLLERhez írt leveleiben is, mikor a közben elhunyt Johannes von MÜLLER-ről emlékezik meg.

A könyv elején álló pár szavas francia nyelvű bevezetés után következik a „kiadó előszava” (*Vorbericht des Herausgebers*. VII—X. l.). Ebben BATSÁNYI elmondja, hogy a mű ez alkalommal jelenik meg először, bár egy töredéke már napvilágot látott HERDER *Adrasteájában*,² és hogy a szerző továbbra is titokban kívánja tartani nevét. Az ezt követő *Zuschrift. Bey Uebersendung des 1-sten und 2-ten Theils* (XI—XVI. l.) kétségtelenül egy Johannes von MÜLLERhez írt költemény, bár a címzettet nem nevezi meg. A versből megtudjuk, hogy a *Kampf* első két része már 1799-ben készen volt, s azokat BATSÁNYI átadta megőrzésre Johannes von MÜLLERnek, akiről mély tisztelettel és nagyrabecsülés-sel emlékezik meg, mint önzetlen jóbarátról.

A *Kampf* első része a *Situationen* címet viseli. Hangulata borús, sötét: „Die Bahn des Lebens wird immer dunkler” — hangzik a vers első sora. (3. l.) A *Kampf* szó az ember örök küzdelmét fejezi ki a fenyegető balsors ellen. A Kufstein utáni évek komor hangulatát érezzük itt, a költő veszélyek és mélységek között tántorog: „Hierin und dorthin — überall Gefahr! Nur Abgrund überall!” (7. l.) Romantikus képek váltakoznak, a költő most „géníuszához” fordul: vezesse őt a sötét mélységek és szakadékok között, mert különben végképp elbukik. (9. l.) Heves szavakkal fakad ki az emberi aljasság, kegyetlenség és gonoszság ellen: „Ha! falsch ist der Mensch, und grausam und schlecht!” (10. l.) A *Situationen* hangulata így végülis a teljes kiábrándultságba vezet, s a költő még az erényt és ifjúkori eszményeit is csak keserű gúnyról illeti. (13—14. l.)

Még sötétebb színezésű, még kiábrándultabb a *Kampf* második része, az *Ode*. Az összetört, magábaroskadt költő az éjszaka csendjében a múzsával társalog, aki vigasztalja, dorgálja és inti, hogy viselje sorsát férfihoz illően, mint ahogy azt régebben tette. Válaszában a kétségbeesett költő már azt is bánja, hogy erre a világra született: „Wär' ich Unglücklicher nie geboren!” (27. l.) Szemrehányást tesz a múzsának, hogy miért emlékezteti régmúlt, boldog időkre; végülis a múzsa könnyekig meghatottan távozik.³

A harmadik rész négy énekből áll. BATSÁNYI 1801-ben írta, vagyis két évvel később, mint az első és a második részt. Az első énekben arról értesít, hogy a költő elbukott; de ugyanakkor hangsúlyozza azt a meggyőződését is, hogy az, aki „becsületes lélekkel” harcol, sohasem bukhat el teljesen (33—34. l.), a gúnyolódóknak pedig azt feleli, hogy azok hasonló megpróbáltatások között még hamarabb adták volna fel a küzdelmet. (35—38. l.) A második énekben egy ifjú olvasóhoz fordul és buzdítja, hogy ne csüggedszen el a költő sorsa, mert az igazság és az erény hívei sokan vannak, s amit ők vetettek az idők folyamán, az egykor mégis csak gazdag gyümölcsöt terem majd. Az ilyenek a természet munkáját viszik előre, ezt tudják is, s ez az istenekhez hasonlóná teszi őket. (42—43. l.)⁴ Ez az optimista hang, ami teljes ellentétben áll a költemény előző részeivel, egyre erősebben jut kifejezésre a harmadik és negyedik énekben. Oka kétségtelenül az időközben végbement politikai változásokban keresendő. A harmadik ének az ember erejét és tehetségét dicsőíti, ami őt jóra és rosszra egyaránt képessé teszi, és még az uralkodói hatalom magasságába is felemelheti: „So kann der Hütte Sohn ein Herrscher dann, ... Der Schrecken oder Stolz der Völker seyn ...” (45. l.) Ezt követően utal NAPÓLEON fényes pályafutására — anélkül, hogy név szerint említene — és példaként mutat rá: mi mindenre képes az ember, ha akarni tud. Büszkén sorolja fel tetteit, hogy trónokat dönt meg vagy adományoz „böles erőszakkal”, és hogy a leigázott népeket újra felemeli (45—49. l.); mindezt halhatatlanságot ígér neki, és lelkes üdvözlőversben dicsőíti két lapon keresztül. (50—51. l.). A negyedik éneket nevezhetnénk az emberi szabadság himnuszának; az ember, mondja BATSÁNYI mindjárt az első sorokban, maga teszi magát

² BATSÁNYI János *Összes művei*. Sajtó alá rendezte KERESZTURY Dezső és TARNAI Andor. I. köt. Bp. 1952. 162—173. és 517—519. l.

³ Ez a rész közlve: *uo.* I. köt. 168—173. l.

⁴ A 3. résznek ez az első két éneke közlve *uo.* 168 — 173 l. A költemény további része eddig ismeretlen volt.

azzá, ami — égi és földi hatalmasságoktól függetlenül: „Selbstständig sollst du seyn und frey, o Mensch!” (52. l.) Megvetéssel szól azokról, akik vakbuzgósággal, szolgalelkűséggel és képmutatással magát a vallást is megszenteltelenítik. (55. l.) A költemény néhány heves, BATSÁNYINál gyakori antiklerikális kifakadással zárul.

A *Kampf* egyes fejezetei, mint láttuk, tartalmi szempontból jórészt függetlenek egymástól. Ami azonban közös bennük, az a szenvedélyes szabadságszeretet és az emberi méltóság nagyrabecsülése. Az embernek csak akarnia kell, számára minden lehetséges és elérhető — ez a gondolat még a költemény legpezzszimistább részében is megtalálható (5. l.), és ezzel a büszke felhívással fordul az emberiséghez a költemény utolsó fejezete is.

A *Függelék* teljesen új mű, s keletkezése szerint mintegy tíz évvel későbbi a költeménynél: BATSÁNYI 1809 augusztusában fejezte be, vagyis Bécs francia megszállása idején, ami nyilvánvalóan nagy hatással volt a költőre és magára a műre is. Terjedelmes politikai, társadalomtudományi és állambölcseleti tanulmány, aminek közvetlen célja a feudális maradványok elleni küzdelem és a napóleoni Európa-koncepció lelkes támogatása. A *Függelék* azzal kapcsolódik a *Kampf*hoz, hogy BATSÁNYI a költeménynek azokat a sorait helyezi a tanulmány élére vezérgondolatul, amiben arról írt, hogy az új Európában már az alacsony származású ember előtt is megnyílt a korlátlan érvényesülés útja. (45., ill. 59. l.) A Rousseau-i *Társadalmi szerződés* gondolatából kiindulva rámutat az uralkodói és egyéb előjogok örökössé válására és elfajulására, ami a kor nagy társadalmi erjedéséhez és végül a francia forradalom kirobbanásához vezetett. A forradalom előzményeit a polgárság megerősödésében, a felvilágosodás irodalmában és az amerikai szabadságharcban látja. (82. sk. l.) A mű alap gondolata az, hogy a teljes demokrácia, pl. a svájci, csak távoli, végső cél és vágyalom, nagyobb államok esetében egyelőre még nem valósítható meg; BATSÁNYI ezért az alkotmányos monarchia államformáját tartja reális célnak és lehetőségeknek. (94—97. és 154—155. l.) Az angol alkotmányról nagy megbecsüléssel ír, bár elfajulását minduntalan hangsúlyozza, és fejtegetéseibe gyakran sző bele angolelleses kifakadásokat a napi politika kapcsán. (Pl. 102. és 126. l.) Elismeréssel szól II. FRIGYESRŐL és II. JÓZSEFRŐL (156. l.), NAPÓLEONNAK pedig mint a sors küldöttének és az új európai rend támaszának feltétlen hódolattal adózik számos alkalommal. Az alkotmányos uralkodóról s az ilyen államformáról ideális képet fest (108—113. l.), és ezt az új, francia befolyás alatt álló rendszert védelmezi gúnyos megjegyzésekkel a német nacionalista vádakkal szemben. (114. l.) Befejezésül egy alkotmányos uralom alatt élő, szabad polgár képét hasonlítja össze a feudális állam elnyomott alattvalójáéval (129—135. l.), és felteszi a szónoki kérdést: lehet-e a feudalizmus maradványait tovább túrni akkor, amikor egy NAPÓLEON áll Európa élén, s harcol az emberi szabadságért és méltóságért? Az utószóban BATSÁNYI elmondja, mi indította műve megírására: nem hízeleg magának azzal, hogy sok újat mondott, de jó, ha az igazságot minél gyakrabban kimondják és az emberek emlékezetébe idézik. (136. l.)

A *Függelék* komoly tudományos igénnyel íródott. BATSÁNYI sűrűn idézi HERBERT, SCHILLERT, HOBBEST, MONTESQUIEU-t és főleg barátját, Johannes von MÜLLERT, aki — mint fent említett leveleiben írja a költő — különösen nagy hatással volt rá. MÜLLERT azonban a könyvben sehol sem nevezi meg, bizonyára azért, hogy saját szerzőségét minél tökéletesebben eltitkolja. Érdemes még megemlíteni a francia forradalom és a koalíciós háborúk értékelését, amit a *Függelék*ben olvashatunk. (121. sk. l.) Magyar szempontból igen érdekes BATSÁNYINAK az a megjegyzése is, hogy a nemesi alkotmányt — bár egyébként a leghevesebben ellenzi — mégis szükségesnek tartja ott, ahol „az ország rendjeinek fennmaradásától és erejétől függ a nép egész nemzeti léte és függetlensége is.” (159. l.) Egyébként jellemző, hogy ebben a művében BATSÁNYI óvatosságból sem Magyarországot, sem Ausztriát nem említi név szerint.

A Johann Georg MÜLLERhez írt levelekből kiderül, hogy a könyvet, aminek kéziratát — vagy legalábbis a nagyobbik részét, a *Függelék*et — BATSÁNYI bizonyára Bécsből való szökecskor vitte magával 1809 őszén, a híres tübingai és stuttgarti könyvkereskedő és kiadó, Johann Friedrich COTTA (1764—1832) jelentette meg 1810 május végén vagy június első felében. BATSÁNYI május 10-i levelében még panaszkodik, hogy műve már több, mint öt hónapja a nyomdában van, június 23-án viszont örömmel újságolja MÜLLERnek, hogy a könyv végre megjelent, sőt néhány nyomdahibára is felhívja a figyelmét levelében; MÜLLER saját példányát valóban át is javította ennek alapján. BATSÁNYI egyik későbbi leveléből (1812. ápr. 30) tudjuk meg azt is, hogy a költemény harmadik részét 1801-ben írta, és hogy „az évszám a szedő hanyagsága folytán kimaradt a nyomtatásból”. A könyvet BATSÁNYI COTTA révén küldte el ajándékba MÜLLERnek. MÜLLER bele is jegyezte a borítólap belső oldalára fent: „Geschenk des Verfassers”. Ez a példány Johann Georg MÜLLER könyvtárával és irataival együtt került a schaffhauseni városi könyvtár tulajdonába, és ma is ott található. Jelenleg ez BATSÁNYI művének egyetlen ismert példánya.

A levelek néhány érdekes adattal szolgálnak BATSÁNYI-nak kiadójához, COTTÁHOZ való viszonyáról is. Megtudjuk, hogy a költő a könyvéért járó honoráriumot Párizsban vette fel, ahol igen szűkösen élt 1810 és 1815 között, hogy COTTÁVAL nem kötött formális szerződést, és hogy kapcsolatuk teljes szakítással végződött 1811-ben. BATSÁNYI 1812. január 15-én már arról ír MÜLLERnek, hogy COTTA becsapta őt, és későbbi leveleiben is ravasz, pénzszóvár spekulánsnak nevezi a híres kiadót, aki még a honorárium egy részét is vissza akarta tőle követelni — talán azért, mert BATSÁNYI NAPÓLEON-párti könyvének nem volt olyan sikere Németországban, mint ahogy a költő (és bizonyára a kiadó is) remélte. Ez az erős politikai jelleg lehetett az oka annak is, hogy a könyv legtöbb példánya később elveszett vagy megsemmisült. A mi szemünkben viszont a mű legnagyobb értéke éppen az, hogy benne BATSÁNYI szabadon, őszintén, a bécsi cenzúrától való félelem nélkül mondja el véleményét kora legégetőbb kérdéseiről. Eközben olyan széles körű politikai műveltségről és tájékozottságról tesz tanúságot, ami egyedülálló a korabeli magyar irodalom képviselői közt.

ZSINDELY ENDRE

Arany János kiadatlan önéletrajza. ARANY részletes *Önéletrajzát* 1855. jún. 7-én állította össze GYULAI Pál felkérésére, aki akkoriban kezdett ARANYRÓL nagyobb mű írásába. ARANY munkásságának következő korszakát is összefoglalta *Összes költeményeinek* 1867-i kiadásában, az *Elegyes darabok* előszavában (1867. márc. 1.). 1948-ban az *Irodalomtörténeti Közlemények*ben sajtókészen állt, de nem jelent meg SZINNYEI Ferenc hagyatékából ARANYNAK SZINNYEI Józsefhez, a bibliográfushoz intézett kiadatlan önéletrajzi levele. SZINNYEI Ferenc szerint: „Édesatyám, id. Szinnyi József iratai közt találtam Arany Jánosnak ezt az eddig ismeretlen levelét 1867-ből. Atyám már akkor gyűjtögette az adatokat nagy írói lexikona számára, s Aranyt is felszólította életrajzának beküldésére. Erre válasz az alábbi levél, mely ez idő szerint a birtokomban van”.

TISZTELT URAM!

Pest, sept. 18. 1867.

Becses megkeresése folytán csak rövidre szabhatom válaszomat.

Nekem magamnak is volt volna alkalmam néhányszor, külföldi felszólításra, életrajzi adatokat küldeni, de csekény fontosságot látván abban, hogy ilyes adatok, az író bővebb ismertetése nélkül, lexikoni összeállításban, világ-szerte összegyűjtenek, mindennyiszor elmellőztem a felhívásnak megfelelni, oly reményben, hogy így nevem, a nagyobb részt speculációra, és csak is arra, számított gyűjték halmazból kimarad. De miután, az Ön közleményéből is látom, hogy ez urak nem áttalják ott ahol nincs, adatokat pusztá gondolomra is fölvenni, miután *főleg* az Ön szíves felszólítá-

sát hallgatva mellőzni nem kívánom: tehát álljon itt, hogy én születtem 1817. márcz. 2-án, fiam Arany László született 1844. márcz. 22-én. Ő juris doctor, hites ügyvéd, s a magyar földhitelintézet igazgató tanácsának jegyzője, a Kisfaludy-Társaság tagja. Az én biographiám elég bőven s eléggé szabatosan megolvasható Toldy Ferencnél: „A Magyar Költészet Kézikönyve. II. kötet. Pest. 1857”.

Maradván

tisztelője
Arany János

A kéziratot jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrzi.

IFJ. KOZCSA SÁNDOR

Adatok id. Szinnyei József életéhez (1830–1913). Születése óta majdnem másfél, halála óta kerek félszázad múlt el. A magyar bibliográfia kiváló képviselője kéziratban levő önéletrajzi leveleinek és naplójának bizonyossága szerint már kora ifjúságában vonzalmat érzett a könyv és a könyvvel kapcsolatos tudományok iránt. A róla szóló baráti megemlékezések vagy a későbbi kortárs-visszaemlékezések egyöntetűen kiemelik az irodalom iránti vonzalmát, sőt odáig mennek, hogy a róla szóló akadémiai emlékbeszéd szerzője alakját mintegy a könyv-ember szerepében mintázta meg.

Fiatalon résztvett a szabadságharcban, s emlékeit a hősi küzdelemről írt egyik sikerült memoárjában örökítette meg. Megírta szülővárosa, Komárom magyar színészet-történetének monográfiáját. Kortörténeti jelentőségűek naplójegyzetei, amelyeket a *Timár ház* és a *Bach korszak* címen állított össze. Munkásságának azonban a legfontosabb területe a bibliográfia. Évtizedekig gyűjtötte és rendszerezte a magyar szellemi élet munkásainak életére és működésére vonatkozó adatokat. Megalapítja a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának Hirlaptárát, amelyet nemcsak nagy gonddal gyűjtött össze, de egyúttal a feldolgozás és a rendszerezés alapjait is megvetette. E páratlanul gazdag hírlap- és folyóiratállomány nélkül SZINNYEI bibliográfiai munkássága elképzelhetetlen lett volna. Könyvészeti gyűjtésének ez volt a kútforrása, amelyet már egész fiatalon kezdett, s ez a gyűjtési hajlam volt hatalmas bibliográfiai anyagának s egyszersmind apparátusának alapja. Kezdetben színlapokat halmozott fel, majd a gyászjelentésekre specializálta magát, később olvasási szenvedély fejlődött ki benne, ugyanynyira, hogy még a szabadságharcban, 1849. szept. 29-én a komáromi táborban is feljegyzi: „Reggel, midőn felkeltem, egy keveset olvastam Stifter Studien-jét. Novellák, de oly szép, szelid és egyszerű leírások, hogy örömmel olvashatni.”¹

Olvasmányait 1846-tól kis füzetekbe jegyezte, s ezek a korai címrögzítések váltak bibliográfiai érdeklődésének alapjává.² „Ebből is megítélhető — írja naplójában — milyen korán kezdtem az adatok gyűjtését (bár kezdetben rendszertelenül és mily sokat írtam céltalanul is); úgy hogy méltán nevezhetnek majd el „sokat író”-nak, de legyenek bár szerénytelen, annak is, aki mindig dolgozott!”³

Kiadatlan levelezése és naplója alapján végigkísérhetjük szellemi fejlődését annak kibontakozásától élete végéig. Például 1850. április 26-án arról számol be, hogy: „'Holmi' 1° kötetét hazavittem és adatokat kiírtam belőle” vagy május 6-án: „1821 Tud[ományos] Gy[űjtemény]t hazavittem. Adatokat kiírtam belőle.” A látszólag száraz felsorolásos napokat színesebb irodalmi élmények is tarkítják: „Háziasszonyunk — Csokonai Lillája — Vajda Julianna nálunk.” (1850. május 7.)

1852. július 1-től 1861. január 1-ig a naplóírásban hézag van. Közben a 22 éves ifjú 30 éves férfivá érett, és megtalálta hivatását. Erről tanúskodik 1861. március 13-i bejegyzése: „könyvészetet írni kezdtem”, és ettől kezdve rendszeresen készíti. Néhány nappal később naplója már büszkén említi, hogy cikke jelent meg a *Vasárnapi Ujságban*.

¹ Családi napló, 2. köt. Kéziratban. Rövidítve megjelent: *Komárom 1848—49-ben.* (Naplójegyzetek.) Bp. 1887.

² Id. SZINNYEI József: *Timár ház. Naplójegyzetek 1835—1848.* Komárom, [1897]. I. 303. l.

³ Id. h. 304. l.

Júniusban új bibliográfiai jellegű munkába kezd: „magyar írók nekrológját kezdem írni”.

1862. június 1-én számot ad a sajtótörténet iránt feléledő érdeklődéséről: „Hírlapirodalmunk a 18^{ik} században” cikket írni kezdem”, majd nagyobb örömmel ad hírt naplójában arról, hogy „Hírlapirodalmunk a 18^{ik} száz[adban], 1^ő fele megjelent a mai Vasárnapi Ujságban”.

1864. március 17-i naplóbejegyzése bizonyítja azt, hogy a nagy repertórium gondolata felmerült benne, sőt már a *Magyar írók* terve is megfogant agyában: „gyűjt[eményes] munkák tartal[mi] kijegyzéséből cikksorozat nőheti ki magát: egyes írók időszerinti munkálatai, azokról bírálatok (megjelen[ési] helyeikkel), életrajzi adatok és arckép”. Keresi a kapcsolatot a korszak bibliográfusaival (egyelőre levélben), így 1864. augusztus 5-én „Kertbenynek levelet terveztem”, majd 15-én „Kertbenynek levelet írtam”, és amikor 22-én megérkezett az óhajtvá várt válasz, kitörő örömmel jegyzi fel: „Kertbeny 1^ő levele (Brüsszel szept. 18.) phot. arcképe és mosaïque (72 nevez[etes] író s lencse) ajánd[ékban], nagy öröm!” További levelezésük során KERTBENY munkatársnak is meghívja: „Kertbeny levele: felhív munkatársnak a 'Könyvészethez' honorárium mellett?! (így társ leszek!)” (1864. december 4.) Később „Szabó Károlynak levelet írtam” (1865. szeptember 11.), másnap pedig AIGNERnek ír levelet.

1865. november 18-án fontos eseményről számol be: „repertoriumot (Posner 'Leltár' könyve szerint) tervezek”, majd: „Megkezdem az írók munkálatait külön 8^r lapokon írkalni.” (1866. október 11.) Közben meghozatja, majd olvassa a „Bibliographie de la Presse period. François Hatin-tól Paris 776 lap 50 ív 10 f. 80 Kr.”-t (1866. november 3).

1867-ben ismerkedik meg — levelezés útján — EÖTVÖS Lajossal, akivel hamarosan intenzív irodalmi kapcsolatokat épít ki: hozzá írt egyik levele szerint „minden értekezést, mely irodalmunk múltja, s jelene felől tüzetes felvilágosítást nyújt, kitűnő figyelemmel olvasok”,⁴ majd így folytatja: „oly sok figyelmeztetés, buzdítás dacára mindeddig hiányzik nálunk egy könyvészeti szakközlöny, mely egyes lapok tartalmát is adná, milyen a németek „Literarisches Centralblatt” című hetilapja, ilyen volt Heckenast Gusztáv „Bibliographiai Értesítője” 1840—42-ig. Számtalan buzdítás és sürgetésemre Aigner Lajos barátom Pesten fog legközelebb Demjén cége alatt egy hasonló irodalmi folyóiratot megindítani, melyből később egy tökéletes hírlapi repertorium nőheti ki magát”,⁵ sőt rezignációval még azt is hozzáfűzi, hogy „kívánatos lenne, ha a régebbi folyamú lapok és folyóiratokból, p. o. a Tudományos Gyűjtemény, Vasárnapi Ujság számos köteteiből valamely buzgó irodalombarát — talán egy társulat, vagy maecenas felkarolásával — külön külön szerkesztene egy általános tárgymutatót; a Tudományos Gyűjteményből saját használatomra készítettem ugyan registert, de akkor midőn a dúsgazdag Heckenast nem vállalkozik a Vasárnapi Ujság teljes tárgymutatójának kiadására — miként ezt nekem Pákh elárulta — azt hiszem mindez hiú remény fog maradni”. Levele végén már rávilágít arra, hogy miként kezdte el a hazai írók életére és munkásságára való adatgyűjtést, melyből a későbbi *Magyar írók* hatalmas palotáját építette: „köszönetem nyilvánítom azon szíves közlésért, miszerint eddigi irodalmi működésével engem megismertetett.” Majd „Pap Gábor szorgalmas írónk több lapban megjelent dolgozataira való figyelmeztetést is köszönöm, sőt igen szívesen felkérem Önt hasonló közlések tudomásomra juttatására”.⁶ Kérésének eredményéről feljegyzi: „Eötvös Lajos levele és autobiographiája, munkálatai és Pap Gábor autobiographiája és munkálatai”. (1867. febr. 21.)⁷

⁴ SZINNYEI József levele EÖTVÖS Lajosnak. Pozsony, 1867. január 16.

⁵ Uo.

⁶ Uo.

⁷ Családi napló. 3. köt.

A hatvanas évek végefelé már mind többször és többször fordul meg a fővárosban, s tervszerű bibliográfiai kutatások foglalják le itteni tartózkodásainak nagy részét: látogatja a könyvtárakat, ismeretségeket köt vagy levélbeli kapcsolatokat személyesen megerősít. Ezt bizonyítja 1867. jún. 23-án kelt levele: „Pesten létem alatt nem annyira a koronázás, mint rokonim együttléte, és több érdemes notabilitásokkal találkozás örvendeztetett meg: nevezetesen Aigner Lajossal többször időztem, s mind annyszor buzdítottam, hogy küldje meg önnek az ígért adatokat, csak rettenetes rösttségén tudna uralkodni, azonban hiszem, nemsokára megküldi az ígért könyvészeti jegyzeteket, még mindedig nincs tisztában magával, mikor, mikép és hol adja ki a 19ik század könyvészetét; miután a pesti kiadók ezen könyvészeti művet nem hajlandók saját kockázatra elvállalni, azért egy két év múlva, majd talán maga fogja azt kiadni. Ily dolgokról értesülvén, nem igen biztató volt rám nézve Nagy Miklósnak azon felszólítása, mikép hírlapirodalmi dolgozataimat adnám ki önállólág, füzetekben.” AIGNER Lajos tervezett bibliográfiájára nézve igen érdekes tanácsokat adott: „a magyar birodalmi könyvészetet csak úgy lehetne összeírni s közzétenni, ha 1^{or} felhasználhatná ön a Jankovich gyűjteményével a Múzeum könyvtárába jutott s 1830-ig terjedő összesen 30 ezer könyvcímet,⁸ a kéziratot miként Aigner említé, Toldy őrizi, mint sárkány a kincset; ha 2^{or} legalább is a három legnevezeteseb könyvtárt, mint a múzeumit, egyetemit és akadémiáit átbúvárolhatná, mihez hónapok szükségeltetnek; végre legkivált 3^{or}, ha nagylelkű kiadóra találna, ki ezen roppant áldozatot és fáradságot csak némileg is megfizetné”. Végül még hozzáfűzi: „minderről azonban Szabó Károly körében — kiről a legszebb dicséreteket hallottam Nagy Miklóstól — bővebben értekezhet, ki maga is erre vonatkozólag sokat, igen sokat írt már össze”.⁹

Gyűjtési szenvedélye, mely mindenkor a gyűjtött anyag tudományos feldolgozásának igényével kapcsolatos, a nyolcvanas években még fokozódik: ezért írhatta jogos önérzettel, hogy „múlt év nov. 20kán egy szomorújelentés-gyűjtőnél voltam, aki 20 év alatt 17 ezret tudott összegyűjteni; én akkor tréfából mondtam neki: nem ért ön a gyűjtéshez, én egy év alatt 20 ezer példányt hozok össze; így gyűlt eddig 18.600 (a duplumokkal együtt 30 ezer), reménylem, hogy 16 nap alatt begyűl a többi is. Ezen gyűjtemény rendben tartása, kezelése, levelezés, egyéb foglalkozásaim közt, mert írom a komáromi magyar színészet történetét (holnap küldöm a 28dik közleményt) és a Repertoriumot, ezenkívül gyűjtöm az általános magyar színészet történetéhez és magyar írók életrajzához az anyagot [kiemelés tőlem — K. S.], képzelted mennyire vagyok elfoglalva.”¹⁰

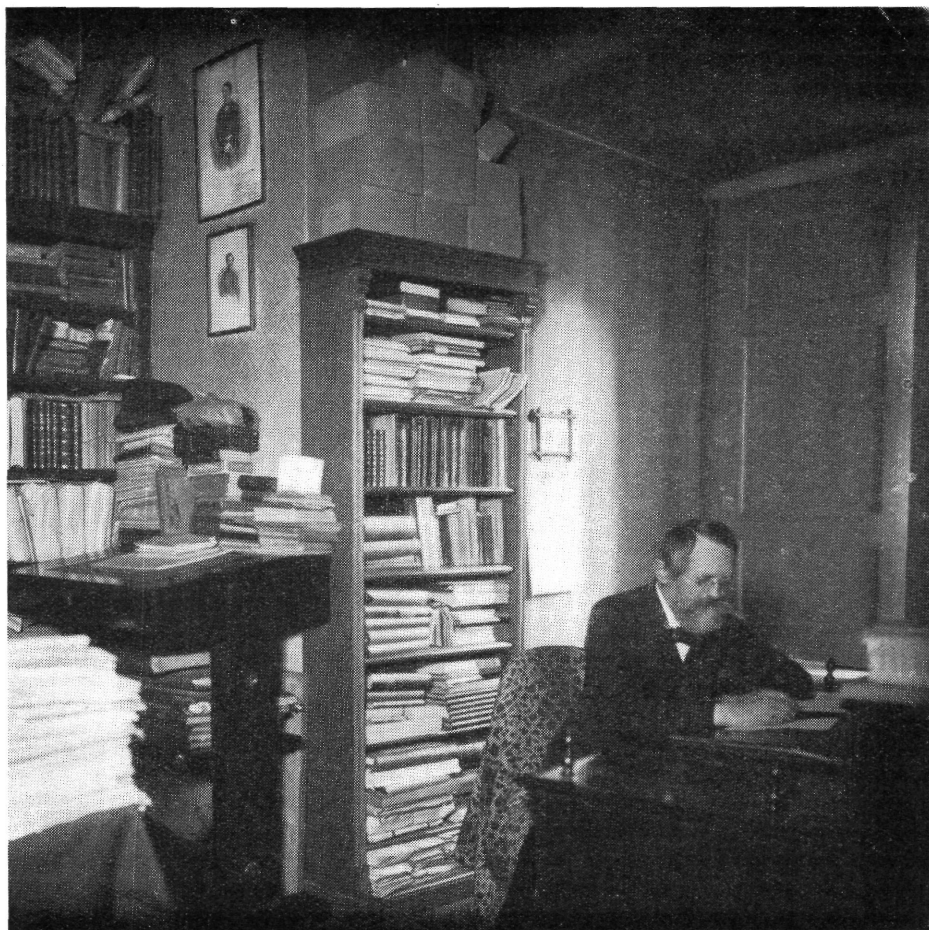
Érdekes fényt vet egyéniségére az a nyilatkozata, hogy „nem olvasok kritikát, vagy igen ritkán, mert nekem a saját ízlésem elég kritika, hanem a gáncoskodás, kenyér-irigység és több efféle kicsinyeskedés nálunk már megszokott dolog”¹¹, majd „nekem még 10—15 év előtt alig volt szándékomban nyilvánosság elé lépni, sőt azóta is csak irodalmi napszámoskodást űzök, mégis vannak irigyeim, talán azért, mert néhányszor dicsérőleg emlékeztek meg az emberek működésemről.” Később így folytatja: „lássuk, mint szoktam én másnak ártani, vagy működését irigyelni. Mikor a színészet történetére a Kisfaludy Társaság pályadíjat tűzött ki, én a Fővárosi Lapokban cikket írtam, hogy ne nehezítsék meg a munkát, mert nincsenek előmunkálatok, szabják a pályamű írását szűkebb térre. Felszólításomnak volt annyi eredménye, hogy 1837-ig kívánták a munka kiterjesztését. Én nem akartam pályázni, hanem kerestem hozzá való embert, és Badics [Ferenc] vállalkozott rá; ennek átengedtem összes színészeti gyűjteményemet (egy almáriummal volt már); midőn kinevezték őt Pancsovára tanárnak, a munkát abban

⁸ Jelenleg a Magyar Tudományos Akadémia kéziratára őrizi jelzete: Irodalom (Bibliografia) Ivrté 32. sz.

⁹ SZINNYEI József levele EÖTVÖS Lajosnak. Pozsony, 1867. jún. 23.

¹⁰ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1882. nov. 5.

¹¹ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1886. jan. 17.

hagyta. Én tehát ismét kerestem egy másik fiatal embert, aki az én színészeti holmimat kibányássza és a művet ügyesen megírja; Váli Béla nagy kérésemre, elvállalta a könyv megírását, felhasználván szóbeli utasításaimat is, oly terjedelmes lett műve, hogy 1815-ig egy kötetrevalót írt össze, mind az én gyűjteményemből merítve. Hogy ezen urak működését megkönnyítsem és egyúttal hebizonyítsam azt, hogy mily nagy erdő ez a színésztörténete, magam is egy 15öd rangú város színészetét írtam meg a Komáromi Lapokban *ingyen*, sőt a különlenyomatot is én fizettem”.¹² Végül rezignáltan jegyzi meg: „A hírlapok pusztítását és az ebből származó bajt én már 25 év előtt figyelembe vettem; hírlapirodalmunk szaporodásával pedig egy hírlapkönyvtár szükségét már akkor hoztam nyilvánosságra, de mindez a pusztában kiáltónak szava volt. Azóta szünet nélkül e mellett harcoltam a Vasárnapi Ujságban *tiszteletpéldányért*, másutt *ingyen*; végre 1884-ben célt értem, mert a miniszter engem bízott meg a hírlapkönyvtár föllállításával, adott is évi 2000 frtot rendelkezésemre; ebből magamnak nem tartván meg semmit, két irnokot fog-

¹² Uo.

lalkoztatok, egyiknek 1 ft 50x, másiknak 2 frt napi díjat adván; továbbit kötésre és 200 ftot a hírlapkönyvtár ügyében utazási költségekre fordítok; de ezt a múlt évben két havi utazásom alatt a magaméból 50 frtal pótoltam. Ha anyagi hasznom nincs is, talán erkölcsileg jutalmaznak?"¹³ Végül a felvetett kérdésre is megadja az eklatáns feleletet: „Nemzeti Múzeumnál működöm délelőtt (délután az egyetemi könyvtárnál), a Múzeumnál engemet, a személyzettől független lévén, betolakodónak tekintenek és egy svihák folytonosan áskálódik ellenem, már komolyan fenyegettem, de ez elől megretirált. Pulszky [Ferenc]nél pedig oda vitte a dolgot, hogy ő nyíltan mondta szemembe többször: 'ő ellene van a hírlapcsarnoknak és mindig is ellene lesz'. A 'hírlapkönyvtár' még névleg sem ismeri el. Mikor Barna [Ferdinánd] akadémikusnak ajánlott, én még Beöthy Zsolt unokaöcsémnek sem szóltam; hanem az a svihák fiakkere járta be az akadémikusokat, hogy az ellenem való szavazásra bírja őket. Megbuktam. Ez nem nagy baj, miután én ezen megtiszteltetésre soha se számítottam, hanem baj annyiból, mert a Magyar Írók Névtárát, melyet az Akadémia még 1881-ben elfogadott, és csak én halasztottam továbbra az anyaggyűjtés végett, most elodázta s újabb tervrajzot kért. Tehát ezzel egy év a műre nézve elveszett, mert az idén nem jelenhetik meg".¹⁴

Lássunk végül egy konkrét példát, amely a *Magyar írók* gyűjtési munkálatainak műhelyitkait világítja meg, mintegy in statu nascendi enged bepillantani: „köszönöm a beküldött életrajzot; Ferenczi? Gyula úr nem maradt volna ki a munkából, miután föl van jegyezve nálam az ő munkája is a Magyar Könyvészet 1886. 47. 1. és M[agyar] Könyvszemle 1887. XXI. 1-ről; értekezéséhez még az is hozzá van írva 'Egy kép a bölcsészet történelméből 37 lap'; el is ment volna hozzá fölkérésem, de így segítve van rajtam; mert ha száz levelet írok egy füzetnél, egygyel az is kevesebb; csak arra kérlek, írja meg kik voltak szülei, iskolázásához a dátumokat, Hegedüs [István] méltatása hol jelent meg, cikkeiből a jelesebbeket és hova írta?"¹⁵

A felsorolt röpke idézetekhez hasonlólt százával lehet találni SZINNYEI leveleiben, naplóiban. De talán ennyi is elég annak érzékeltetésére, hogy mennyire kötelességének, szent hivatásának érezte bibliográfiai tevékenységét.

Küzdelmekben és eredményes munkában eltöltött gazdag élet zárult le félszázaddal ezelőtt id. SZINNYEI József halálával. Fő művei: a 14 kötetes *Magyar írók élete és munkái* (1890—1914), amelyben több mint 30 ezer magyar író életrajzát és bibliográfiai adatait gyűjtötte össze, és másik hatalmas opusa: a 3 kötetes, csonkán maradt *Hazai és külföldi folyóiratok tudományos repertórium*a (1874—1885) még késő századokig fogja nevét megőrizni a halhatatlanság számára. A *Magyar Könyvszemle*nek első évfolyamától haláláig egyik legbuzgóbb munkatársa: a folyóiratban többek között összeállította a hazai hírlapirodalom helyzetéről 1876-tól 1904-ig készített jelentéseit, valamint a magyar nyelvű hírlapirodalom statisztikáját 1780-tól 1912-ig. Valóban beváltotta azt, amit egyik kortársa némi költői túlzással, de közvetlen egyszerűséggel fejezett ki róla:

„Félszázadig keresgélty gyöngybe, lombba,
Százezer íróty hordott egyhalomba.
Tőle tanultuk, hogy e drága honba,
Legbővebben terem az író s gomba..."¹⁶

KOZOCSA SÁNDOR

¹³ Uo.

¹⁴ Uo.

¹⁵ SZINNYEI József levele JAKAB Ödönnek. Bp. 1893. márc. 27.

¹⁶ RÉTHY László verses levele SZINNYEI Józsefnek. Bp. 1897. máj. 5. Kiadatlan kézirat.

Adalékok a Népszava — napilap megindulásához. (*Garami Ernő szerkesztő levele Farkas Antalhoz.*) FARKAS Antal szegedi újságíró GARAMI Ernő, a hetilapból napilappá alakuló *Népszava* szerkesztője 1905-ben meghívta a lap belső munkatársának.

Hogyan került FARKAS Antal a *Népszavához* és milyen feltételekkel, ezt alaposan megvilágítja GARAMI Ernő szerkesztő levélváltása FARKASSAL. Bár csak GARAMI leveleit olvashatjuk, azokból kitűnik az is, hogy mit válaszolhatott FARKAS Antal.

Az eredeti leveleket az író özvegye bocsátotta rendelkezésemre, midőn az MTA I. Osztályának megbízásából tanulmányt írtam FARKAS Antal írói működéséről. (Ez a tanulmány a mai napig nem került kiadásra, csupán egy összefoglaló részt közölt az *Irodalomtörténet* 1962. évi 2. száma.)

Az is kitűnik a levelezésből, hogy WALLESZ Jenő — írói nevén LYNKEUS — ajánlotta FARKAST GARAMI figyelmébe. WALLESZ ismert író és hírlapíró volt, aki több regényt is írt, és *A Hét* című lapot is szerkesztette 1908 és 1915 között.

GARAMI levelei a következők:

Budapest, 1905. II. 13.

„Tisztelt Uram!

Ugy lehet Ön is értesült már arról, hogy lapunk a *Népszava* április hó elsejétől napilappá alakul át. Most állítjuk össze a szerkesztőséget. Wallesz barátunk ajánlatára Önre gondoltunk és ezután ajánljuk fel Önnek a napihírek rovatának vezetését. Havi fizetése 200 (kettőszáz) korona volna.

Kérem szíveskedjék megírni: Általában hajlandó-e hozzánk belépni, a kijelölt munkakört vállalja-e és van-e ilyen hírlapírói munkában valamilyen gyakorlata?

Tekintettel arra, hogy az ügy igen sürgős, gyors válaszadásra kell kérnem.

Kitűnő tisztelettel:

Garami Ernő

Beleegyezése esetén szíveskedjék azt is tudatni, hogy a Szegedi Naplónál ezidőszent milyen hírlapírói (nem szépirodalmi) munkát végez.”

A második levélből kitűnik, hogy FARKAS keveselte a felajánlott fizetést, és előleg után is tudakozódik. GARAMI válasza a következő:

„Tisztelt Uram!

Pontonként válaszolok.

Budapest, 1905. február 26.

Fizetésül — egyelőre a magam szakállára — csak havi 220 koronát ajánlhatok, tehát 20 koronával kevesebbet, mint amennyit Ön igényel. Persze nem azért, mintha azt tartanám, hogy többhöz nincs jussa, hanem csak azért, mert megállapított költségvetésünk többet el nem bír. A magam fizetésén kívül a segédszerkesztőnek, az éjjeli szerkesztőnek és Csizmadia Sándornak is ennyi fizetés van megállapítva. Ha az Önet megtoldjuk további 20 koronával, ez azt jelenti, hogy azt a három fizetést is meg kell toldani. Itt rejlik a nehézség. Annyit azonban feltétlenül megígérhetek, hogy mihamarabb egy kissé megerősödünk, a többivel együtt az Ön fizetésén is javítunk.

Munkaköre, a napihírek rovatának vezetése volna. Egy másik munkatársunkkal és a riporterrel együtt a köznyomatok és egyéb források segítségével ezt a rovatot kell összeállítania. Ez nálunk azért fontos, mert a mi híreinket nem egyszerűen kívánni kell, hanem megírni. Fontos a közlésre kerülő kiválogatása, fontos azok tartalma is. És azért egyéb munka csak akkor jut majd Önnek, ha ideje engedni fogja, hogy egy-egy cikket megírjon, mindig azt, ami éppen az Ön tolla alá való lesz. Délután 4 órától este 10-11-ig feltétlenül elfogja végezhetni munkáját. Ezenkívül, bizonyos sorrendben, talán minden negyedik éjjelen, inspekciónak kellene tartania, az éjjeli szerkesztővel, Szabados Sándorral.

Szabadságot — természetesen — minden esztendőben kap, hogy mennyit, azt most nem írhatom meg pontosan, de két hetet ígérhetek.

Szerződést eddig egyetlen munkatársunkkal sem kötöttünk. A háromhavi felmondási idő e nélkül is jár, egyebet meg azt hiszem, úgy sem lehetne kikötni. Ha Ön ragaszkodik a szerződéshez, akkor szíveskedjék megírni, mit óhajt benne kikötni.

Az előpénznek — talán nem lesz akadály. Főleg ha nem túlságosan nagy. Szíveskedjék megírni, mennyit óhajt és miként kívánja visszatéríteni?

Tudatom kell ezenkívül — bár ez talán nem is érdekli Önt, hogy munkatársainknak semmiféle más lapba semmiféle közleményeket írni nem szabad. Ezt nem annyira zsurnalisztikai, mint inkább pártszempontok teszik szükségessé. Önnel éppen csak a teljes információ céljából tudatom.

Lapunk április elsején indul meg, Önnek tehát már legkésőbb március 25—26-án itt kellene lennie. Lehetséges ez?

Kérem, ha lehetséges, azonnali választ.

Kiváló tisztelettel:

Garami Ernő”

Válaszlevelében FARKAS arról érdeklődhetett, hogy szépirodalmi munkásságot fejthet-e ki más lapban. Erre ad választ GARAMI harmadik levele.

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. március 1.

Az ellen, hogy szépirodalmi hetilapoknak belletrisztikai munkát végezzen, semmi kifogásunk. A megkezdett regényt is természetesen folytathatja. Ami a vidéki lapok tudósítását illeti, az kissé kényesebb kérdés. Mert megtörténhet — ez az eshetőség a mi viszonyaink között soha sincsen kizárva — hogy az illető lappal akár mi magunk, akár az ottani szervezetünk összeütközésbe kerül. Tessék elképzelni ezt a minden irányban kellemtelen helyzetet. S ha jól tudom éppen a Makói Újsággal éppen a mai számunkban is van egy kis összetűzésünk.

Ezen azonban ne akadjon meg megegyezésünk. Ha Ön nem mondhat le a tudósítói jövedelemről, akkor majd valamelyes módot kieszlelünk. Egy kis korlátozást magára kell majd vennie. Ezt az ügyet legjobb lesz személyesen megbeszelnünk.

Múlt levelében Ön előleget kért, de nem írta meg mennyit, és mily visszafizetést óhajt. Kérem írja ezt meg. Lapunk április elsején indul meg. Miután egy-két próbaszámot is szándékozom csinálni, szükséges, hogy Ön legkésőbb március hó 25-26-án itt legyen. Kérem írja meg, hogy ez lehetséges-e?

Remélem, hogy a legközelebbi levélváltásunkban már a Népszava belmunkatársaként üdvözölhetem Önt.

Hive: Garami Ernő"

GARAMI negyedik levele már a megállapodásról szól:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. március 3.

Örülök, hogy megállapodtunk. *Rendkívül fontos*, hogy április elseje előtt itt lehessen. Kérem kövessen el *mindent* ennek érdekében.

Vasárnap Bécsben leszek, tehát akkor ne utazzon fel. Írja meg kívánságait, a lehető legnagyobb méltányossággal fogjuk elintézni. Üdvözl: Garami Ernő"

Az ötödik levél így hangzik:

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. márc. 11.

A fizetéseket előre, de csak félhavonként folyósítjuk. Az előlegre vonatkozóan a következő ajánlatot tehetem. Adunk Önnek 300 korona előleget, amelyet egy esztendő alatt havi 25 koronás részletekkel törleszt le. Az összegről váltót ad, amelyet ha elhelyezünk valahol, Önt terhelik a kamatok.

Vasútijegyről nem biztosíthatjuk. A Népszavától eddig mindig megtagadták, igaz, azzal az ürüggyel, hogy nem napilap. Lehet, de nem bizonyos, hogy most adnak.

Ha a pénzre szüksége van, küldje el a váltót és mi küldjük a pénzt.

Ismétlem: igen fontos, hogy néhány nappal elseje előtt hátat fordíthasson Szegednek.

Üdvözl: Garami Ernő"

A következő, hatodik levéllel fejeződik be a levélváltás, és indul FARKAS Antal új munkahelyére a meginduló *Népszava* napilaphoz.

„Tisztelt Uram!

Budapest, 1905. március 25.

Kérem szíveskedjék értesíteni, vajjon a küldött pénzt megkapta-e? Továbbá, hogy mikor jön Pestre és hogy katonai ügyét sikerült-e elintéznie?

Igen fontos, hogy *legkésőbb csütörtökön* itt lehessen, mert akkor egy teljes próbálapot szerkesztünk. Kérem intézze úgy, hogy itt lehessen.

Üdvözl: Garami"

TIBORC ZSIGMOND

Vers-perék Horthy-Magyarországon... (Kassák Lajos: „Szolgálók élete”). A költészet és a horthysta cenzúra összeapását figyelemmel kísérve, többször találkozunk KASSÁK Lajos névvel. 1922-ben a cenzúra kitiltja az országból *Világanyám* c. kötetét, amely a bécsi emigrációban jelent meg. Két évvel később, 1924-ben a postai szállításból kizárt kiadványok listájára kerül a Tanácsköztársaságot megörökítő nagy eposza, a *Máglyák énekelnek*, amelyet a Bécsi Magyar Kiadó jelentetett meg 1920-ban. E két kötetét megsemmisítésre ítélték a horthysta hatóságok. Az elkobzott versek azonban élnek, s csak ma élnek igazán.

Egy jó évtizeddel később, amikor KASSÁK már rég hazatért az emigrációból, négy hónap fogházat szenved egy versfordításáért. Az *Anyám címére* című prózai kötetét kobozták el a hatóságok, és a költőt bíróság elé állították, mert a könyv *Tizenhetedik levelében* egy ókinai vers, a *Tábornok* fordítását közölte. A horthysta cenzorok, az ügyészek megállapítása szerint a költő a magyar fegyveres erők ellen izgatott. KASSÁK tiltakozott

a büntetés, de nem a vád ellen. A tárgyaláson elmondott beszédében nyíltan kifejtette háborúellenes álláspontját.

Az elközbázások és az 1938-i fogház közötti időszakban még egy KASSÁK vers-perrel találkozunk. A per egy esztendeig folyik, s a költőt ez esetben ugyan nem ítélik el, maga a per mégis jellemző a korra, a költészet helyzetére, a haladó költők elleni kormányakciókra, arra az egész légkörre, amely minden emberi, nyílt, haladó gondolat, szó visszafojtását célozta.

Az ügyet a magyar királyi államrendőrség budapesti főkapitánysága indítja meg 1932. február 5-én.¹

A magyar királyi államrendőrség budapesti főkapitánysága egy sokszorosított nyomtatványt küldött *A Munka Kultúrstúdiója* című lap felelős szerkesztőjének, GRÓ Lajosnak, amelyben közölte, hogy a *Szolgálok élete* című vers miatt nyomozást rendeltek el. A vád: „osztály elleni izgatás büntette és az állami és társadalmi rend erőszakos felforgatására irányuló vétség”. Felszólítja a szerkesztőt, hogy a jelzett közlemény szerzőjének nevét és lakását 4 napon belül jelentse a rendőrségnek, ellenkező esetben a szerkesztőt rendeli be kihallgatásra mint gyanúsítottat. A szerkesztő tehát kénytelen volt közölni a szerző nevét.

A nyilvános főtárgyalást a vers ügyében 1932. március 30-án tartották a budapesti királyi büntetőtörvényszéken, TÖREKY elnöklésével. KASSÁK védekezésében a következőket mondotta: „A vádat megértettem, nem érzem magam bűnösnek. A vádbeli verset én írtam és tettem közzé. Távol áll mindennemű napi politikától, a munkás és a tőkés osztály nincs is benne megemlítve, ezért nézetem szerint nem alkalmas az izgatásra. A vers három szegény cselédeány beszélgetését tartalmazza népballadaszerű előadásban. Tisztán költői mű, amelynek motívumait a nép között eltöltött fiatalkori életem impresszióiból merítettem.”

MÉHES Ignác törvényszéki bíró azonban megállapítja a vádlott bűnösségét: „Kassák Lajosnak ez a műve olyan lapban jelent meg, amelynek minden cikke az osztályharcot szolgálja. A vád tárgyává tett cikk is párbeszéd formájában a szegény néposztály nyomorúságos helyzetével szemben a gazdagok jólétét élezi ki, mint akiknek egész életük szép. Ez a beállítás alkalmas nemcsak az ellenszenv, de a mélységes gyűlölet felkeltésére. Megmutatja az utat is, hogy mivel segíthetnek ezen: a világ összerombolásával... Ezért kívánnak a dajkák is harcos társat, akikkel együtt harcolnak. A cikk voltaképpen mindkét vádbeli bűncselekményt megvalósítja. Gyűlöletet kelt a szegény és gazdag osztály közt s az állami és társadalmi rend felforgatásával a munkásosztály kizárólagos uralmát akarja megvalósítani.”

MÉHES érvelése ellenére a per felmentéssel végződik, amit a következő módon indokolnak: „A kir. törvényszék úgy találta, hogy a közlemény hangja és tartalma alkalmas ugyan bizonyos nyugtalanság és elégedetlenség fölkeltesére, de nem éri el azt a fokot, amely a gyűlöletre való izgatáshoz szükséges, t. i. a szenvedélyek fölkeltesére való alkalmasságot...” A tábla 1932. november 4-én jóváhagyja az elsőfokú ítéletet, hasonlóképpen a kúria is, amely 1933. február 1-én megállapítja, hogy jelen esetben bűncselekmény nem forog fenn.

M, Gy.

¹ PI Archivuma B. tszék 15. 2714—1932.

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

Egy 1483-ban kiadott magyar krónika. „Nagy és hosszadalmas munkába fogtam — írta Hess András az 1473-ban megjelent *Budai krónika* előszavában — tudniillik Magyarország krónikájának nyomtatásába, amely, úgy gondolom, minden magyarnak kedves és öröme lesz.”¹ Hogy a krónika őseinknek csakugyan kedves volt, azt egyebek közt a korunkra maradt sok kéziratos másolat is bizonyítja. Azok, akik nem tudták megvenni, leírták.

1488-ban újra megjelent egy magyar krónika, a THURÓCZIÉ. Brűnnben adták ki, s olyan kelendőségnek örvendett, hogy Theobaldus FEGER budai könyvkereskedő rögtön megjelenése után újra kinyomatta az augsburgi RATDOLT nyomdájában.

De vajon az élelmes budai könyvkereskedők az 1473—88 közt eltelt másfél évtizedben nem próbálkoztak meg a könnyen eladható magyar történelemnek a kiadásával? Hiszen 1500-ig költségükön — „inpensis”, „sumptibus” — csaknem harminc könyv jelent meg Velencében, Augsburgban, Nürnbergben.

Az Egyetemi Könyvtár 1690-ben kezdett katalógusa igennel felel erre a kérdésre.² Az 1632. évi beszerzések közt a következő tételt találjuk: „*Hungarorum Cronica. Typo Veteri. Venetiis. 1483*”. A bejegyzést az ismert művek közül egyedül a *Budai krónikával* vagy THURÓCZI művével lehetne azonosítani, ha nem mondana ellent mindkettőnek a világosan kitett megjelenési hely és évszám. THURÓCZI krónikája különben már ebben az időben a Könyvtár birtokában volt, s ezt a tényt a katalógus a *T* betűnél regisztrálja is: „*Turocy Johannis Hungariae Regni historia*” szöveggel.

Az a körülmény, hogy ebből az állítólagos 1483-i velencei krónikából nem ismerünk egyetlen példányt sem, nem mond ellent a megjelenés tényének. Hány olyan külföldi sajtó alól kikerült könyv van, amelyből csak egy példányt ismertünk, és később ez is elveszett! SZABÓ Károly egyedül az 1538. esztendőből négy ilyent sorol fel: GÁLSZÉCSI katekizmusát, FARKAS András verses krónikáját és SZÉKELY István két művét, az *Istenes énekeket* és a *Kereszténységnek fundamentomáról való tanuságot*.³ Mind a négy egy példányban volt meg BETHLEN Kata könyvtárában, és mind a négy elpusztult Nagyenyed égésekor 1849-ben.

A nagyszombati jezsuita kollégium könyvtára, a mai Egyetemi Könyvtár őse jellegzetesen tanulmányi könyvtár volt. Állományát használta a kollégium, a szeminárium, a gimnázium, a nemes származásúak és a szegénysorsúak konviktusa, valamint az egyetem. A ritka, értékes könyvek sem kerültek külön gyűjteménybe, s így könnyen elveszhettek. Így kallódhatott el a Velencében 1483-ban kiadott magyar krónika is, feltéve hogy hiteles a katalógus bejegyzése. Talán egyszer előkerül még valahonnan egy példánya!

VÉRTESY MIKLÓS

¹ GERICS József fordítása. Közl.: *A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében*. Bp. 1963. 141. l.

² Kézirattári jelzete: J 2

³ RMK I. 10., 11., 12., 13.

Honerus 1548. évi kátékiadása. Az 1548-ban Brassóban a HONTERUS-nyomdában készült német nyelvű káté LUTHER Márton *Kis káté*jának első példányban ismert hazai kiadása.¹ Már ezért is figyelemre méltó. Annál meglepőbb, hogy az erdélyi százszok irodalomtörténetírása nem foglalkozott vele oly mértékben, mint amilyen méltán megillette volna. Vizsgálták, hogy a LUTHER-káténak átdolgozása-e vagy utánnomata, de ez a vizsgálat is megelégedett az utóbbinak a megállapításával, a különlegességekre meg éppen nem terjeszkedett ki.

A LUTHER-káté HONTERUS-féle kiadásának első különlegessége a címe: *Der kleine Catechismus. Für die Pfarherr vnd Hausväter.* A *Kis káté* eredeti címében LUTHER így jelölte meg, kiknek szánta e könyvecskét: *Für die gemeine Pfarher und Prediger.* Arra, hogy a *Prediger* szó helyett a *Hausväter* áll a káté címében, nincs más példa a káté bibliográfiájában.²

Akár önálló brassói kezdemény, akár idegen minta után való is ez a címváltoztatás, háromszorosan is indokolt volt. LUTHERnak magának is az volt a szándéka, hogy elsősorban a családfőeknek nyújtson segítséget, mit és hogyan tanítsanak családjuknak (ideértve a „cselédekét” is) a tízparancsolatról, hiszekegyről, miatyánkról stb. A gyónási rész előtt ugyan nem, de valamennyi többi előtt ott a késztetés, így tanítsa afelől egyszerűen a családfő a házanépét. Ezért aztán ez a különleges brassói cím voltaképpen hívebben fejezi ki a kézikönyvecske rendeltetését, mint az eredeti. Igazolja továbbá a címváltozást az előszó elmaradása; az előszó ugyanis — egy-két mondatról eltekintve — valóban mindenestől a gyülekezeti lelkészeknek és az igehirdetőiknek szánt útmutatás a káté használatához és a keresztyénségre neveléshez. Végül indokolja a *Prediger* szó kicserélését a brassói kiadásban, hogy az nem tartalmazza a *Kis káté*hoz egyébként függelékül hozzákapcsolt esketési és keresztelési könyvecskét.

A másik eddig szintén figyelmen kívül maradt különlegességre BORSA Gedeon tette figyelmessé e közlemény íróját. Észrevette, hogy a nyomtatvány végén levő szöveg idegen darab a lutheri kátészöveghez képest.

Az *Fii*j levélen *Das gebet Manasse des Königes Juda [da er gefangen war] zu Babylon* címmel egy bibliai irat szövegét találjuk, mégpedig az egyik ótestamentumi apokrifus iratét.³

Ez a szöveg a nyomtatványon belül először azt a benyomást kelti, hogy csak a hely kitöltését szolgálta. Behatóbb vizsgálattal azonban megállapítható, hogy éppenséggel nem idegen darab a kátészöveg után, hanem szervesen kapcsolódik ahhoz. E vizsgálatot eléggé meg nem becsülhető mértékben megkönnyítette, hogy nemrég, 1959-ben jelent meg igen alapos tanulmány a *Manassé imádsága* hagyományozásáról Hans VOLZTÓL.⁴ Ebből tisztázható volt egyfelől e bibliai irat közölt német fordításának az eredete, másfelől a szerves kapcsolat LUTHER kátéjával. Viszont jóllehet részletezően foglalkozott a tanulmány szerzője a *Manassé imádsága* LUTHERhoz kapcsolódó német szövegének XVI. századi elterjedtségével, nem tudott arról, hogy az megvan az 1548-i brassói kátékiadásban, de arról sem, hogy a *Kis káté* akármely kiadásában függeléként közölték. Más szóval: a *Kis káté* bibliográfiájában nincs más példa a brassói kátékiadásnak ezen különlegességére.

Tudomásom szerint egyetlenegyszer történik említés az erdélyi százszok közti reformációról szóló irodalomban a *Manassé imádsága* kiadásáról, de akkor is csak futólagosan, sőt megtevesztően. Erich ROTH az erdélyi százszok istentiszteletének a történetét

¹ RMK II. 41.

² Lásd elsősorban: D. Martin LUTHERS Werke. Weimar. (Ezentúl: *Weimari Kiadás.*) 30/1. (1910.) ALBRECHT, Otto: *Luthers Katechismen.* Leipzig, 1915. MEYER, Johannes: *Historischer Kommentar zu Luthers Kleinem Katechismus.* Gütersloh 1929. REV, Johannes Michael: *D. Martin Luthers Kleiner Katechismus.* München, 1929. *Die Bekenntnisschriften der evangelisch-lutherischen Kirche.* 3. Aufl. Göttingen, 1956. 499. kk.

³ Az „apokrifus irat” kifejezésről alább.

⁴ *Zur Überlieferung des Gebetes Manasse.* Z. Kirchengesch. 1959. 293—307. l.

tárgyaló művében az 1547-ben Brassóban megjelent *Agenda*⁵ fejezetenként való ismertetését úgy folytatta, mintha annak függeléke lenne LUTHER *Kis kátéja*, valamint a *Manassé imádsága*.⁶ Ez a leírás könyvészeti szempontból nem helytálló. De ha Erich ROTH bizonyos 1547. és 1548. évi brassói kiadványok sorozat-jellegét akarta kifejezni, akkor előadása igenis figyelemre méltó. E sorozat: *Reformatio Ecclesiarum Saxonicarum in Transylvania*, ennek német fordítása: *Kirchenordnung aller Deutschen in Sybembürgen, Agenda für die Seelsorger und Kirchen diener in Sybembürgen, Der kleine Catechismus. Für die Pfarherr und Hausväter*.⁷ Ellenben ha könyvészeti megállapítás akart lenni Erich ROTH mondata, akkor annak bizonyára az a magyarázata, helyesebben: mentsége, hogy az *Agendának* azt a nagyszzebeni példányát használta,⁸ amelyet a kolligátumban a káté követ.⁹

Erich ROTH előadása mindenképpen feléleszti e kátékiadás nyomtatási évének problémáját. A két ismert példányban a kolofon: *Gedruckt zu Cron in Sybembürgen. M. D. XLVIII.* SZABÓ Károly a *Régi magyar könyvtárban*¹⁰ 1547. évi kiadványként írta le azt a két példányt, amelyeknek az őrző helyeül a Brukenthal-Múzeumot és a brassói evangélikus gimnáziumot jelölte meg, sőt hozzátette, hogy TRAU SCH hibásan teszi 1548-ra.¹¹ Mindjárt akkor, 1886-ban Julius GROSS elutasította SZABÓ Károly évszám-közlését; azt írta, hogy SZABÓ Károly TRAU SCH hibáztató megjegyzése alaptalan.¹² SZABÓ Károly állításának valóban csak akkor lenne hitele, ha egyidejűen tudott volna a káté 1547. és 1548. évi kiadásainak példányairól. A HONTERUS-kiadású káté két ismert példányán mind a brassóin, mind a nagyszzebenin a kolofonban 1548 áll. Tehát Erich ROTH előadása ellenére is eldöntöttnek vehetjük a kérdést, és ezentúl bizvást tagadhatjuk a LUTHER-káté 1547. évi brassói kiadását.

Visszatérve a *Manassé imádsága* szövegére, erről nagyobb hiba nélkül mondható, hogy LUTHER német bibliafordításából való. Jelentéktelen eltéréseket nem számítva, egyezik azzal a szöveggel, amely a LUTHER-féle 1534-i teljes német *Biblia*-kiadásban és ennek további utánnomataiban van. Csakhogy egyrészt az 1534-i teljes német *Bibliában* levő *Manassé imádsága* szöveg sem mondható kétségtelen bizonyossággal egyedül LUTHER munkájának,¹³ másrészt, amint erre már céloztam, az 1548-i brassói kiadás az 1534-i szöveget sem követi mindenestől. Annak azt a változatát követi, amely más kiadványokban található, nevezetesen LUTHER *Betbüchlein*-je 1539-től való kiadásaiiban, az 1543-i wittenbergi énekeskönyvben és a *Die Heubtartikel des Christlichen Glaubens* ... című 1543-i wittenbergi kiadványban.¹⁴ De még az említett kiadványokban levő változatnak is vannak módosulatai. Ezért végeredményül a legutóbbi kiadványt jelölhetjük meg az 1548-i kátébéli *Manassé imádsága* szövegmintájának. A három kiadványban levő változattal az egyezést mindjárt a szöveg elején megállapíthatjuk. A címben „Babylon” van, nem „Babel”; a szöveg így kezdődik: „O Herr”, nem így: „Herr”. Az említett harmadik kiadványra az utal, hogy az *Fiiij* v 17. sorában „mirs” áll, és nem „mir”. Mivel azonban itt a brassói nyomdász esetleg csak a következő sorbeli „mirs” hatására szedett szintén „mirs”-et, teljességgel nem rekeszthetjük ki azt a lehetőséget, hogy a másik két kiadvány szolgált forrással, — annál kevésbé, minthogy egyfelől leginkább a *Betbüchlein* adhatta az indokot e bibliai apokrifus irat alkalmazására, másfelől elvégre a

⁵ *Agenda für die Seelsorger und Kirchen diener in Sybembürgen.* RMK II. 40.

⁶ *Die Geschichte des Gottesdienstes der Siebenbürger Sachsen.* Göttingen, 1954. 110. 1.

⁷ RMK II. 38., 39., 40., 41.

⁸ ROTH: *I. m.* 109. 1. 3. jegyzet. Brukenthal-Múzeum, Tr. (XVI) 21.

⁹ Brukenthal-Múzeum, Tr. (XVI) 22. Régi jelzete: I. C. h. A másik ismert példány: Archiv der Evangelischen Honterus-Gemeinde Kronstadt, 094. 1/12.

¹⁰ II. kötet. Bp. 1885. 9. 1.

¹¹ TRAU SCH, Joseph: *Schriftsteller-Lexikon der Siebenbürger Deutschen.* 2. Bd. Kronstadt, 1868. 218. 1.

¹² *Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde.* (9) 1886. 5. 1.

¹³ VOLZ: *I. m.* 302. 1.

¹⁴ Uo. 303. kk. *Weimari Kiadás, Bibel* 12, 528—533.

A három említett kiadvány leírása: *Weimari Kiadás* 10/2, 366 (18.); 35, 331 (P): *Geistliche Lieder Zu Wittenberg* 1543; 50, 183 k (D—H).

Heubtartikel...-ben is feltehetően a nyomdásznak tulajdonítandó a „mirs” kétszeri szedése.

Az a tény, hogy a *Manassé imádságának* a *Kis káté*hoz kapcsolására nincs más példa a brassói kátékiadáson kívül, annál érdekesebb, minthogy LUTHER 1519-től fogva nagyra becsülte ezt az apokrifus iratot, és azt tartotta róla, hogy igen szép, minden gyónó ember számára igen alkalmas imádság.¹⁵ Nyilvánvaló tehát, hogy az 1548-i brassói kátékiadásba is azzal a céllal tették bele, hogy bűnvalló imádságul használják. Az eredeti kátészövegnek ez a megtoldása viszont bizonytalannal kapcsolatos azzal, hogy a kátészövegben belül a gyónásról szóló rész sokkal rövidebb, mint a hiteleknek nevezhető kiadásokban.¹⁶ Ez a rövidítés kevés szóval így jellemezhető: a liturgikus vonatkozású részeket hagyták ki.

Itt megint felvetődik a kérdés, vajon ez a rövidítés helyi kezdemény volt-e vagy valamilyen nemetországi minta követése. Annyi bizonyos, hogy még ha külföldi mintát követtek is ebben, nem ok nélkül választották éppen ezt a rövidített változatot.

Ez a probléma szorosan, szervesen kapcsolódik a brassói kiadványsorozat előbbi tagjára, az *Agendára* vonatkozóan kialakult ama problémához, hogy miért nincsen benne utasítás a gyóntatásról. A kiadványok vonalán erre a negatívumra irányult az érdeklődés az erdélyi szászok közti reformációról szóló irodalomban, ha az volt a kérdés, miért és milyen mértékben foglalkoztatta a reformáció embereit a gyónás ügye. Karl Kurt KLEIN —Adolf SCHULLERUS ellenében— azon a nézetén volt, hogy a gyóntatásról szóló szakasz azért maradt ki az *Agendából*, hogy ne kavarja fel újra a port a gyónás, nevezetesen a fülbegyónás, magánygyónás, közös gyónás problémája körül.¹⁷ Erich ROTH 1954-ben megint azzal magyarázta a „hiányt”, hogy HONTERUS erős ellensége volt a fülbegyónásnak.¹⁸ De akármennyire foglalkoztathatta is valóban az erdélyi szászokat a gyónás reformációja, ami egyébiránt úgy is felfogható, mint a városi polgárság harca a lelkészek „papi rendi” kiváltsága ellen, alighanem eltúlozták az irodalomban azt a jelenséget, hogy az *Agendában* „hiányzik” a gyónási rész. Ennek az az egyszerű magyarázata, hogy az *Agenda* szerkesztői feleslegesnek tartották külön „gyóntatási rendet” adni, hiszen az — úgy, mint a „gyónás módja” — amúgy is megvan LUTHER *Kis káté*jában. A HONTERUS-féle *Agenda* egyébként sem törekedett teljességre, nincs benne például a temetés rendje sem. De most csak az tartozik ide, hogy az *Agenda*, ill. a gyónás körüli eszmecserében — úgy látszik — elmulasztották a könyvészeti eredményeket hasznosítani, az *Agendát* nem a *Kátéval* való kölcsönviszonyban vizsgálták.

Ezt a kölcsönös viszonyt akkor is számba kellene venni, ha a brassói kátékiadás a gyónási részben nem rövidített volna; de mivel rövidítette azt, világos, hogy a gyónás reformálásának brassói történetéhez ezentúl sokkal inkább latba kell majd vetni, mint az *Agendát*. Ide tartozik annak a megállapítása, hogy a HONTERUS-féle kátékiadás először is önmagában harmonikus szerkezetű mű, mert a gyónási rész rövidítését kiegyenlíti benne az általános bűnvalló imádságul szolgáló *Manassé imádsága*, aztán pedig harmonizál az *Agendával* azon a réven, hogy abban nincs gyóntatási rend.

Ezen összhang ellenére sem felelhetünk megnyugtatóan arra a kérdésre, és ez már szóba került, hogy vajon a gyónási részt Brassóban rövidítették-e meg. A LUTHER-káté sok variáns-kiadása közt egyáltalában nem feltűnő ez a rövidítés, bár az 1531 és 1546 között megjelent kiadások ismertetésében nem találunk példát a brassói rövidítésre.

¹⁵ *Weimari Kiadás* 6, 159, 9.

¹⁶ Kihagyva: *Weimari Kiadás* 30/1, 385, 1 — 386, 6; 386, 16 — 387, 9.

¹⁷ KLEIN, Karl Kurt: *Der Humanist und Reformator Johannes Honter*. Hermannstadt — München, 1935. 255. l. Vö. SCHULLERUS, Adolf: *Luthers Sprache in Siebenbürgen*. Zweite Hälfte. Hermannstadt. 1928 [1]. (Előbb: *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*. 41. kötet, 2—3. füzet.) 459. l. 3. jegyzet.

¹⁸ I. m. 112. l. U.A.: *Die Reformation in Siebenbürgen. Ihr Verhältnis zu Wittenberg und der Schweiz*. 1. Teil. Der Durchbruch. Köln—Graz, 1962. 109. kk.

Anélkül, hogy éppen ezzel a gyónási részbeli vagy másutt való rövidítéssel részletezően foglalkozott volna, annyit mindenesetre CSÁKI Richárd is megállapított 1912-ben, hogy a brassói kiadás „egyes szakaszok kihagyásával” felel meg az eredeti *Kis káténak*.¹⁹ Ezt voltaképpen ADOLF SCHULLERUS ellenében mondta, aki a brassói kiadást a LUTHER-féle káté átdolgozásának tartotta.²⁰ CSÁKI Richárd szerint nem nevezhető annak, hanem csak utánnymotának. „Hogy a Honterus-féle utánnymot melyik kiadás után készült, — írja tovább, — azt a weimari Luther-kiadásban levő variánsok legpontosabb összehasonlításából sem tudtam megállapítani.”

Most már a weimari kiadáson kívül a *Kis káténak* két másik kritikai kiadása is lehetővé teszi a brassói kiadás mintájának nyomozását, de mindegyikben csak a LUTHER halála évéig, 1546-ig megjelent kiadásokat vették tekintetbe. Már ezért sem lehet hitelt érdemlően azt állítani, hogy a brassói kiadásnak pontosan megfelelő mintája nincs. Az irodalom amúgy is tud olyan kiadásról, amelynek kellett lennie, de példány nem maradt belőle; azonkívül feltételezi, hogy egyes kiadások példányai mind elpusztultak — éppen az ifjúság által való használat miatt, és még hírük sem maradt fenn.²¹

Annyi bizonyos, hogy lényegében ma sem tudunk mást mondani, mint amit CSÁKI Richárd az összehasonlítás negatív eredményeként sommásan megállapított. De viszont — a gyónási részbeli rövidítést most figyelmen kívül hagyva — hozzátehetjük, hogy a brassói kiadásnak feltételezhetően egy olyan kiadás szolgált mintául, amely 1540 és 1542 között Wittenbergben jelent meg. A minta nem lehetett korábbi, mint az 1540-ben Wittenbergben megjelent kiadás. De már nem tisztázható az 1542-i wittenbergi kiadáshoz való viszony, mert a brassói változat részben egyezik vele, részben különbözik tőle. Az 1542 utáni — ismertetett — kiadásokkal pedig éppen nem egyezik. Ezért ajánlatos feltételeznünk a mintát az 1540 és 1542 közti időre. Ha e feltevés helyes, akkor a brassói kiadás ismertetése egyúttal a *Kis káté* wittenbergi kiadástörténetét is gazdagítja.

Ajánlatos visszatérnünk az összehasonlítási sikertelenség, illetve részleges eredmény megfogalmazására. Miért nem alkalmas az átdolgozás kifejezés a brassói kiadásra? Azért nem, mert ezt a kifejezést a *Kis káté* irodalma csak azokra a kiadásokra használja, amelyek a kérdések-feleletek szaporításával vagy egyéb lényeges módosítással változtatják a LUTHER-káté megállapodott szövegét. Egyébként a LUTHER-káté változatait — egy bizonyos határon belül — a következő összetevőkből eredeztethetjük. 1. Bár a LUTHER-káté szerzési éve általánosan elfogadottan 1529, mégis csak évek múlva állapodott meg az alapszöveg. Az egyik káté-kutató az 1531-i wittenbergi kiadást tekinti olyannak, amelynek a szerkesztését utoljára még LUTHER végezte; szerinte a többiekben levő változtatások a kiadótól származnak.²² Egy másik káté-kutató szerint a wittenbergi SCHIRLENTZ-nyomdában készült kiadások módosulatai vagy egyenesen LUTHER kívánságainak tulajdonítandók, vagy legalább is olyanoknak, amelyekbe LUTHER beleegyezett.²³ 2. Szükségessé vált, hogy a bibliai idézeteket hozzáigazítsák az 1534-i LUTHER-féle „teljes” német bibliafordításhoz. 3. Többször bővült az úgynevezett „házi tábla”, vagyis a szentírási igék házi gyűjteménye. 4. Erősen változott, helyében is, terjedelmében is, a gyónásról szóló rész.

Ebben az összefüggésben van a helye, hogy elhárítsunk egy esetleges félreértést. A kátékiadások összehasonlításában figyelmen kívül kellett hagynom az ortográfiát,

¹⁹ Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. Bp. 1912. 15. l.

²⁰ *Prolegomena zu einer Geschichte der deutschen Schriftsprache in Siebenbürgen*. Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde (Új folyam. 34. kötet) 1907. 408. l. (Úgyanaz a *Festgabe* című kötetben 218. l.)

²¹ A Weimari kiadás mellett a *Kis káté* kritikai kiadásai: MEYER: I. m. 18. kk. *Bekanntnisschriften*. 499. kk. — A kiadások elkallódásához lásd pl. ALBRECHT: I. m. 154. kk.

²² REU: I. m. 35. l.

²³ MEYER: I. m. 15. kk.

mert annak figyelése haszon nélkül hátráltatta volna a szöveg-összevetést. Csak ha sikerült volna megtalálni a szöveg szerint egyező mintát, lett volna feladat a brassói kiadás helyesírásának elemzése.

Ugyancsak ajánlatos annak a megállapításnak a tisztázása, hogy a brassói kiadás különleges darabja, a hozzáfűzött *Manassé imádsága* a *Biblia* egyik ótestamentumi apokrifus könyve. A *Biblián* belül megkülönböztetnek kanonikus és apokrifus könyveket. Csakhogy sem a kanonikus, sem az apokrifus bibliai iratok kategóriája nem egy és ugyanaz a különböző egyházakban. Az előbbieket azok a bibliai iratok, amelyeket valamely egyház hiteles eredetűeknek, teljes értékűeknek ismer el, az utóbbiak viszont olyan iratok, amelyek a „bibliai irat” igényével jelentkeznek ugyan, de az egyház nem veszi fel a kanonikus iratok sorába. Nos, a *Manassé imádsága* szinte csak kivételképpen mondható apokrifus iratnak oly igényvel, hogy ez a többféle egyházi felfogás számára egyaránt igaz. Az 1534-i LUTHER-féle teljes német bibliafordítás már elkülöníti a kanonikus iratoktól az apokrifusokat; az utóbbiak közé került a *Manassé imádsága*. A római katolikus egyház a trentói zsinaton 1546-ban hozott határozatot a kanonikus könyvekről,²⁴ az ezek sorából említés nélkül kimaradt többi irat mégsem jutott mind egy szintre, mert a *Vulgata* 1592-i hivatalos kiadása, az *Editio Sixto-Clementina*, közli három apokrifus irat szövegét, — a többiekét viszont nem, és a közölt iratok elseje az *Oratio Manassae*.²⁵

Befejezésül közvetlenül az 1548. évi brassói kiadáshoz kanyarodván vissza, szólnunk még annak „második kiadásáról”, az 1555-i kátéről. Az utóbbi két helyen is nyújtja évszámát: *M. D. LV.*, a címlapon és a kolofonban. Az évszámokat nem nézve, feltűnő a nagy hasonlóság, mondhatnánk: az azonosság a szedésben. De már a körülményekből is következtethetnénk, hogy nem a régi szedést tették a sajtóba, hanem új szedéssel van dolgunk, mindenesetre sor szerint egyező új szedéssel. A fametszetes díszek is ugyanazokon a helyeken vannak, és többnyire azonosak is. Ám különbségeket is észlelhetünk. Ezek: Az *Aiii* v lapon az 5. sorban 1548: falsch, 1555: faleh, az *Fiii* r lapon az 5. sorban 1548: Got, 1555: Gott; más a dísz a következő lapokon: *C 4 v*, *D 1 v*, *D 3 v*, ill. a két utóbbin levő díszeket felcserélték; ugyanaz a dísz, de megfordítva áll az *F 4 r* lapon; az 1555-iben az *F 4 v* lapon nyomdajel van.²⁶

A LUTHER-káté 1555. évi brassói kiadása már túlesik HONTERUS működése idején, és már nem egy kiadványsorozat tagja. Mégis feltehető, hogy ugyanannak a könyvkiadói szándéknak a gyümölcse, mint amely az „első kiadást” a maga különlegességeivel létrehozta.

SÓLYOM JENŐ

Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában? Régi nyomdai korrek-túrák csak nagyon ritkán maradtak meg az utókorra, hiszen feladatukat betöltve zömükben a legrövidebb időn belül megsemmisültek. Így különösen ritkák és értékesek azok a korrektúrajelekkel ellátott ívek, amelyek a XVI—XVIII. századi magyarországi nyomdákból maradtak fenn. Hogy ezek nem pusztultak el, az csaknem mindig annak

²⁴ A lexikonokon kívül lásd pl. SZENTIVÁNYI Róbert: *A szentírástudomány tankönyve*. 5. kiad. Bp. 1946. kül. 331. kk. VOLZ, Hans: *Luthers Stellung zu den Apokryphen des Alten Testaments*. Luther-Jahrbuch 1959. Berlin. 93—108. l. A Tridentinumhoz lásd pl. MIRBT, Carl: *Quellen zur Geschichte des Papsttums und des römischen Katholizismus*. 4. Aufl. Tübingen, 1924. 291. l.

²⁵ Lásd pl. *Bibliorum Sacrorum iuxta Vulgatum Clementinam nova editio*. 1951. 1153. l. (*Libri extra seriem canonicorum librorum, vulgo dicti apocryphi*.) A latin szövegnek más variánsa van a *Weimari Kiadásban*, 6, 169, 16—37. Első ismert nyomtatott magyar fordítása a *Vízolyi Bibliában* (RMK I. 236.) található, a *Krónikák Második Könyve* után. Ugyanez a KÁROLYI Gáspár-féle fordítás az elkülönített apokrifus iratok sorában van a *Hanani Bibliában* (RMK I. 441.). KÁLDI György bibliafordításában (RMK I. 551.) a *Biblia* végén van a *Manasses a Juda királya imádsága*, ugyanazzal a bevezetéssel, mint a *Vulgata* hivatalos kiadásában.

²⁶ RMK II. 60. Egyetlen ismert példánya: Archiv der Evangelischen Honterus-Gemeinde Kronstadt. 094. 1/10. (3). — Mindkét nyomtatványról mikrofilmmásolat az Országos Széchényi Könyvtárban.

köszönhető, hogy mint nyomdai makulatúrát összeragasztva kötéstáblaként használták fel őket, s így évszázadokon át érintetlenül, de egyben ismeretlenül lappanghattak.

Az utóbbi években három ilyen jellegű leletről számoltak be a szerencséskezű és hozzáértő felfedezők. JENEY Ferenc a kolozsvári HELTAI-nyomda 1566. évi termékeiből és azok korrektúraíveiből talált nagyobb mennyiséget,¹ HOLL Béla az 1626. évi KÁLDI-féle Biblia² több lapjának nyomdai korrektúrájára bukkant,³ CSAPODI Csaba pedig egy 1594. évre szóló bártfai magyar naptár két ívének korrektúráját ismertette.⁴

A fentiek közül módomban állt a legrégibb és egyben mennyiségben is leggazdagabb kolozsvári korrektúraíveket tanulmányozni. Miután JENEY Ferenc ezeket irodalomtörténeti szempontból igen gondosan és kimerítően ismertette, az alábbiakban csupán nyomdatörténeti vizsgálódásaimat kívánom összefoglalni.

A győri püspöki könyvtár két fólió alakú kötetének tábláiból összesen 48 ív került elő, ezek kivétel nélkül kisebb vagy nagyobb mértékben csonkultak és rongáltak. A töredékek az alábbi nyomtatványokból származnak: három ív HELTAI Gáspár *Száz Fabulaja*-ból,⁵ huszonnyolc ív a *Catechismus ecclesiarum Dei in natione Hungarica per Transilvaniam*-ból,⁶ két ív *A keresztyeni egyenességnek cickeliből* és hat ív CATO párverseinek ERASMUS magyarázataival ellátott kiadásából. A két utóbbi nyomtatvány is Kolozsvárott a HELTAI-nyomdában készült 1566-ban, és korábban teljesen ismeretlen volt, elsőnek JENEY Ferenc ismertette ezeket. Kilenc ív maradt fenn még egy ötödik nyomtatványból is, amelyet JENEY MOLNÁR Gergely *Thomae Linacri Grammatices compendiosa per questiones explicatio* című művével azonosított. Példány hiányában azonban nem tudta eldönteni, hogy azonos-e a már ismertetett kiadások⁷ egyikével. A budapesti piarista könyvtárban levő példány segítségével meg lehetett állapítani, hogy JENEY megállapítása helyes volt, és a töredék az említett munka 1566. évi kiadásából⁸ származik.

Valamennyi töredék a kolozsvári HELTAI-nyomda 1566. évi termékei közül került ki. SZABÓ Károly még két további kolozsvári nyomtatványt is közölt ebből az évből,⁹ ezekből azonban példányt sem ő, sem azóta más nem ismer. Sőt az egyik mű leírása¹⁰ nem más, mint a fentebb már említett *Catechismus* F₂ levelének hátlapján található szöveg. Aligha téved az, aki a másik nyomtatványt is ezzel a munkával azonosítja.¹¹

A kolozsvári nyomda 1566. évi termékeiből a korábban már ismert három nyolcadrét alakú és összesen 411 levél terjedelmű nyomtatványhoz tehát a JENEY-féle leletről két újabb csatlakozott. Ezek már lényegesen kisebbek: az egyik negyedréte alakú és négy levélből áll, a másik nyolcadrét alakú és 40 levelet tartalmaz. Kisebb terjedelmük egyben magyarázat is lehet arra, hogy más példányt miért nem ismerünk belőlük. A győri töredékek tehát — mai ismereteink alapján — a HELTAI-nyomda teljes 1566. évi terméséből tartalmazznak részleteket.

Az említett 48 ív közül a *Catechismus* 14 íve kivételével a többin mind található korrektúrajel, a következőkben az ezekből levonható következtetéseket állítottam össze.

A kolozsvári HELTAI-nyomdában — a győri lelet tanúsága szerint — a hibajelölés túlnyomó része a szedésben levő hibás betű függőleges vonallal való áthúzásával történt. A helyes betűt mindig a hasáb jobb szélére a hibával egy sorba írták, de a korrektúra-jel nem ismételték meg annyiszor, ahány hiba a sorban volt. A mai gyakorlatban sze-

¹ *Irod. tört. Köz.* 1953. 205—209. 1. és 1954. 73—76. 1.

² RMK I. 551.

³ *Magy. Könyveszle.* 1956. 52—58. 1.

⁴ *Magy. Könyveszle.* 1959. 196—198. 1.

⁵ RMK I. 59.

⁶ RMK II. 99.

⁷ RMK II. 102. és 148.

⁸ RMK II. 102.

⁹ RMK II. 100. és 101.

¹⁰ RMK II. 101.

¹¹ Vö. RMK II. 100. jegyzete.

replő különböző jelölések helyett tehát csak a függőleges vonal található. A lapszálon a helyes betűk a szövegbeli sorrendjükben álltak minden külön jelölés nélkül. Ha egy betű helyett két másikra volt szükség, akkor a szövegben ezt két függőleges vonallal jelölték, s a lapszélre a két helyes betűt írták. Ha egymás mellett álló több szó megváltoztatására volt szükség, akkor a szedésben a megfelelő szavakat áthúzták, és a sor mellett függőleges vonal után írták a kívánt szöveget.

A feleslegesen szedett betűt ugyancsak függőleges vonallal húzták át, a hasáb jobb oldalán pedig a ma is használatos ϑ jelet (deleatur) alkalmazták. Ha több betűt vagy akár több szót szedtek feleslegesen, úgy ezt vagy a törlendő rész elejére és végére tett függőleges vonallal vagy a szövegrész áthúzásával jelölték. Mindkét esetben a lap szélére két „deleatur” jel került. Előfordult az is — nem az első korrektúrában —, hogy a felesleges szót áthúzták, a szedés bal (!) oldalára három függőleges vonást tettek, a jobb oldalra kiírták a helyes szöveget, utána pedig egy függőleges vonást és egy „deleatur” jelet tettek. Ez esetben a korrektor súlyosnak ítélte a hibát, s ennek kijavítására ilyen rendkívüli nyomatékka hívta fel a figyelmet.

A hiányzó betűk pótlásának jelölésére ugyancsak a függőleges vonást használták. Ha a hiány a szó elején vagy végén állt, akkor a lapszálon a helyes betű elé vagy mögé újra kitették a függőleges vonást aszerint, hogy a bejelölés utáni vagy előtte álló szóhoz kellett az új betűt kapcsolni. Hasonlóképpen jártak el, ha a szedésből egy betűnél több maradt ki: a hiány helyére két függőleges vonást tettek, a lapszélére írták a kimaradt szövegrészt, és elebe vagy utána függőleges vonást húztak aszerint, hogy a betoldásnak a szövegbeli jelölése után vagy elé kellett kerülnie. (A lapszéli függőleges vonással tehát mindig a betoldásnak a szövegben levő hiba megjelölésével kapcsolatos elhelyezését kívánták jelölni.) Ha csupán egy rövid szó maradt ki, akkor azt a lapszálon két függőleges vonás közé írták. Írásjelek hiánya esetén a lapszálon nem ismételték meg a függőleges vonást.

Nagyobb javítást, amelyet a kézirat alapján kellett a szedőnek elvégeznie, aláhúzással jelölték, a lapszélre pedig a „vide” szót írták.

Hiányzó szóközők esetén a javítandó helyre függőleges vonást tettek, s azt a lapszálon megismételték. A felesleges szóközők megszüntetését is a szóközőbe helyezett függőleges vonással jelölték, de a lapszálon ilyenkor a „deleatur” található. Hasonló módon jelölték, ha a bekezdés első sorát kijebb vagy beljebb szedték: a sor elé három függőleges vonás került, a jobb oldali lapszélre pedig három függőleges vonás vagy a három „deleatur” jel.

A sor egyenes vonalából kiugró részek, az ún. „táncoló” betűk javítására aláhúzták a kifogásolt szedésrészt, és ezt a hosszabb vízszintes vonalat a lapszálon megismételték. Mint különleges eset előfordult az is, hogy a szedésben néhány betű egymás mellett áll ugyan, de a sorra merőlegesen. Ezt is függőleges vonással húzták át, és a lapszélre $\wedge$ jelet tettek.

A marginális szövegrészek hibáinak javításakor — ha erre mód nyílt — a hiányzó szövegrészt minden korrektúrajel nélkül egyszerűen beírták. Ha ezt nem lehetett megvalósítani, akkor a hibát és annak javítását ugyanúgy jelölték, mint a rendes szövegrészen. A szedéstükör bal oldalán álló marginális szöveg javítását azonban a hasáb bal (!) oldalára írták, és kis, jobbra nyitott félkörrel jelölték. Így mintegy el is választották a szedéstükörtől, bizonyára azért is, hogy az ne az utóbbi javításának tűnjék. Hasonlóképpen jártak el akkor is, ha egy sorban mind a szövegben, mind az attól jobbra álló margináliában hiba volt: a javításokat egymás után a jobb lapszélre írták, és a marginális javítást balra nyitott félkörrel jelölték.

A ránk maradt levonatok azonban a korrektúrának több esetben nem csak egy, hanem több (egy esetben öt!) fázisát őrizték meg számunkra. Így mód nyílt arra is,

hogy a korrektúra végrehajtását és ezen keresztül a nyomdai munka belső menetének egy részét is kissé szemügyre vegyük.

Ha a javításra kijelölt hibák számát nézzük, akkor azt — a mai gyakorlathoz képest — igen magasnak találjuk. A MOLNÁR Gergely-féle tankönyv utolsó lapján (S_{9b}) például nem kevesebb, mint 32 javítás történt, de általánosnak mondható a laponkénti 10—15 hiba. Miután itt kisméretű, nyolcadrét formátumról van szó, amelyen — a betűtípustól függően — általában csak kb. ezer átlagbetűnek („n”-nek) van helye, ebből a magas hibaszámból arra lehet következtetni, hogy a HELTAI-nyomdában a korrektúrát a már lapokra tördelt, sőt „kilőtt” szedésen hajtották végre. („Kilövésnek” nevezik a nyomdászok azt a munkafázist, amikor az egyes lapok szedését egy papírív nyomásához megfelelően rendezik.) A gazdag győri lelet, de a cikk elején említett másik XVI. századi, Bártfáról származó korrektúra is csupa ilyen, a mai szemmel a kinyomtatáshoz igen előrehaladott állapotban levő ívet tartalmaz.

Ha megvizsgáljuk ugyanannak a szövegnek több fázisból reánk maradt szedését, akkor a hibák felimeréséből, kijelöléséből és javításából pontosan meg lehet állapítani az időrendi sort. Egy lapon a *Catechismus* első ívében) például az első (pontosabban az első ránkmaradt) korrektúrában öt hibát jelöltek meg. Ezeket a következő levonaton már mind kijavítva találjuk. A következő olvasáskor a korrektor három további hibát vett észre, ezek közül kettőre az előző alkalommal nem figyelt fel, a harmadik pedig nyomás közben történt torzulásból eredt. A következő, már legalább harmadik olvasás közben nem kevesebb, mint hat újabb hibát vettek észre. Ezek közül hármat már korábban is javítani kellett volna, egy esetben a betű a két levonat között eltorzult, két helyen pedig azokat a szavakat kellett szétválasztani, amelyeket az első alkalommal kijelölt hibák javításakor zártak össze. Meg kell itt jegyeznünk, hogy egy hibát még így is csak a feltehetően már kész ívekben javítottak ki utólag kézzel.

A sok hibának egyik legfőbb forrása a kézirat lehetett. A szerzők nehezen olvasható kézírása a nyomdászoknak a legutóbbi időkig (a gépirás általános elterjedéséig) sok nehézséget okozott, s egyben a leggazdagabb hibaforrás volt. Nyilván hasonló lehetett a helyzet a HELTAI-nyomdában is. A kijavított hibák ugyanis két nagy csoportra oszlanak: egyrészt az általános és máig is jellemző sajtóhibák (összezárt vagy különvált szavak és szórészek, betűcsere, kimaradt vagy felesleges betűk, hiányzó vagy nem oda való írásjelek stb.), másrészt a nyilvánvaló olvasási hibák. Különösen szembetűnő ez az utóbbi csoport a magyar nyelvű szövegek esetében. Ezek elemzéséből az derül ki, hogy túlnyomó részük a magyar nyelvismeret hiányára utal, vagyis azt szedték ki, amit a kéziratból olvasni véltek, mégha annak semmi értelme sem volt. Szolgáljanak erre például a következő szavak, amelyeket a *Száz Fabula* néhány ívében találtunk: „äofitác” (főktác), „unrú” (darú), „hec” (két) stb. Csupán egyetlen olyan hibát találtam, ahol a rossz olvasat a magyar nyelv ismeretére vall: „farkaft” (fzarvaft).

A hibák kijavítása során szemmel látható az igyekezet, hogy az egyes lapokon a sorok száma ne változzék.

Ez érthető, hiszen már betördelt és „kilőtt” szedésről volt szó. De nem csupán a sorok számára ügyeltek, hanem arra is, hogy nagyobb terjedelmű hiba kijavításakor is a lehető legkevesebb sort kelljen átszedni. Igénybe vették ennek érdekében az — ebben az időben már egyre kevésbé használt — abbreviaturákat és ligatúrákat. A végleges szövegben ezek — ahogy erről a ránkmaradt korrektúrák tanúskodnak — majd minden esetben ilyen hibajavításra vezethetők vissza.

A ránkmaradt korrektúraíveknek — a mai gyakorlattal ellentétben — mindkét lapjára nyomtak. Kivétel természetesen az egyes művek utolsó íve, ha a szövege nem terjedt túl egy fél íven, mert ez esetben az összes szedésrészlet elért az ív egyik lapján. A behatóbb vizsgálat mégis arra vezetett, hogy majd minden esetben ugyanannak az

ívnek az egyik lapján más fázisban levő levonat van, mint a másik lapján. Pl. a *Catechismus* utolsó (G) ívének csupán öt lapján van szöveg. Az első korrektúra hátlapján található a harmadik korrektúra, a második korrektúra hátlapja pedig üres. Ha teljes ívekről van szó, akkor általában ugyanez a helyzet: az első korrektúra a harmadikkal, a második pedig a végleges szöveggel van párosítva, mégpedig úgy, hogy az ív egyik lapjának a szövege általában kiegészíti a másik félív szövegét, amelyik a korrektúra szempontjából más fázist mutat. Így a korrektúraívek a szöveg szempontjából teljeset nyújtanak. Hogy mi volt ennek az oka, ezt meglehetősen nehéz volna kitalálni. Talán a drága papírral takarékoskodtak? A korrektor együtt kívánta látni a szöveget, ha ilyen bonyolult módon is?

Mindkét feltételezést támogatni látszik az a körülmény, hogy a HELTAI-nyomdában évekig gondosan megőrizték az egyes munkafázisokat megőrkítő korrektúraíveket, hiszen az 1566. évben készült nyomtatványokat csak egy 1570-ben készült kötéshez használták fel.¹² A *Catechismus* 14 késznek mondható íve egészen más formában került szétvágásra, majd összeragasztásra a kötéstáblákba, mint a korrektúraívek. Ebből arra lehet következtetni, hogy ezeket feltehetően egymástól elkülönítve őrizték.

A *Catechismus* első ívéből nem kevesebb, mint öt munkafázist megőrkítő levonat maradt ránk. A végleges kivitelben piros-fekete nyomású címlap teljes szövegéről az első két levonat még csak fekete színben készült. Ugyanezen az íven még egy másik érdekességet is tapasztalhatunk. A tulajdonképpeni szöveget az A—G ívek tartalmazzák, míg a „) („ jelű első ívre a címlap és az ajánlás került. Amint ezt az ívvel is mutatja, először szedték ki a szöveget, és csak utána fogtak hozzá az első ívhez. Jól bizonyítja ezt az a körülmény is, hogy ennek az első ívnek az első és a második korrektúrájában még üresen maradt az egész hatodik és hetedik levél helye. Csak a harmadik és a negyedik menetben szedtek ki ezekre a lapokra — helytöltésként — idézeteket. Ennek a körülménynek, valamint a kétszínnyomású címlapnak tulajdonítható, hogy ebből az ívből ilyen sok korrektúraív készült és maradt ránk.

Ha összevetjük az 1566-ban használt korrektúrajeleket és azok alkalmazását a maiakkal, úgy a számos hasonlatosság, sőt nem egyszer a teljes azonosság azt bizonyítja, hogy a nyomdai hibák kijavításának szokásai zömükben már a könyvnyomtatás felfedezését követő évtizedekben kialakultak, és azok — meglepően egységes formában — évszázadokon át fennmaradtak.

A korrigálás a győri töredék minden ívén ugyanattól a kéztől származik. Ez aligha volt más, mint maga HELTAI Gáspár. Bizonyítják ezt az 1571-ben¹³ kiadott DÁVID Ferenc-féle könyv végén¹⁴ található alábbi sorai:

„Heltai Gaspar a keresztyén oluaffonac Iftennec kegyelmeffegét minden iauaiual kéuanyu.

A Könyw nyomtattás igen nehez dolog. Ezokaért akar mint vigyazzon az ember, mayd foha vétec nélkül ki nem nyomtathatni egy könyuet is. Mert a nyomtatto Bolgac nem ertic a dolgot, sem a nyelueket: Ezért czac cordéra rakiac a betűket, Es noha én meg iedzem, hogy az iedzés Berént meg igazitanác, De azért vgyan nem műuelic, Es abbol effic a vétség. Mert czac egy betű hiya legyen, auagy egyel tób legyen, Ottan az ige más értelme fordul. De im meg iedzetűnc bennec, Temagad, attyamfiakereßtyén oluafó, egy téntas pennauual meg igazithatod az vétkeket etc . . .”

A fentiek egyben megerősítik azt a következtetést, amit fentebb a nyomdászlegények fogyatékos magyar nyelvismeretével kapcsolatban levontam.

BORSA GEDEON

¹² Irod. tört. Közl. 1953. 207. l.

¹³ Nem 1572-ben, ahogy JENYI írta (Irod. tört. Közl. 1953. 209. l.) GULYÁS Pál (*A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. 245. l.) nyomán.

¹⁴ RMK I. 86. Hhh újj levél rektóján.

FIGYELŐ

A szegedi ferences könyvtár helyreállításáról. A szocialista országok könyvtárügyében egyre nagyobb jelentőséghez jut a „könyvtári műemlék”, a „könyvmúzeum” fogalma. Az ok: annak a ténynek a felismerése, hogy a társadalmi fejlődés kutatásához nem elegendő a szellemi termékek egyes darabjainak megőrzése és feltárása, hanem feltétlenül szükség van helyenként ezek egészének, kölcsönösségüknek, rendszerüknek, s a rendszerezésükben, felépítésükben megmutatkozó társadalmi szükségleteknek a vizsgálatára is. Különösen a könyvtártudomány számára nyújthat rendkívül nagy segítséget egy-egy több száz éves múltra visszatekintő könyvtár teljes állományának, az állomány feldolgozását, feltárását, elrendezését, használatát stb. tükröző irattári anyagnak együtt-tartása, értékelése.

Ez a felismerés tükröződik azokban az intézkedésekben, amelyek pl. Csehszlovákiában 200 kastélykönyvtárt tartottak meg eredeti állapotukban, Romániában pedig a marosvásárhelyi, gyulafehérvári, nagyszebeni könyvtárakat könyvmúzeumokként kezelik, s Magyarországon is a zirci, a gyöngyösi, a keszthelyi könyvtárak hasonló elbírálásban részesülnek. A kérdés jelentőségének megvilágítására elegendő CSAPODI Csabának *A proveniencia elve a könyvtárban* c. cikkére utalni (Magy. Könyvszle. 1959. 4. sz.).

Egy adott könyvtár műemlékké nyilvánításához természetesen azt kell figyelembe venni, hogy mennyire szolgálhatja azokat az érdekeket, amelyek a könyvtári műemlékek felállítását indokolttá teszik. Elsősorban tehát azok a könyvtárak jöhetnek számításba, amelyeknek története megszakítás nélkül több évszázadra nyúlik vissza, amelyeknek állományát nagy veszteségek nem tizedelték meg, amelyek fenntartóik tevékenysége révén jelentős szerepet játszhattak a magyarországi művelődésügy alakulásában.

Ha végigtekintünk azokon a XX. századig fennálló magyarországi könyvtárakon, amelyek alapításukban a legrégebb időig nyúlnak vissza, a XV. századdal bezárólag az alábbiakat találjuk:

- XI. sz.: Pannonhalma, benedekrendi főkönyvtár
- XIII. sz.: Jászó, premontrei kanonokrend könyvtára
- XIII—XIV. sz.: a pozsonyi társaskáptalan könyvtára
- XIV. sz.: Kolozsvár, unitárius főiskola könyvtára
- esztergomi főegyházmegyei könyvtár
- Pozsony, ferences tartományi könyvtár
- 1467: Szokolca, ferences zárda könyvtára
- 1490: Szeged-Alsóváros, ferences zárda könyvtára
- 1492: Galgóc, ferences zárda könyvtára.

Ha vizsgálódásunkat a XVII. század végéig kiterjesztjük, az alábbi statisztikai táblázatot állíthatjuk össze az egyes könyvtárak fenntartói szerint:

ferences	20 könyvtár	32,7%
benedekrendi	4 könyvtár	6,6%
piarista	4 könyvtár	6,6%
premontrei	1 könyvtár	1,6%
egyéb katolikus	10 könyvtár	16,4%
református	10 könyvtár	16,4%
evangélikus	7 könyvtár	11,5%
unitárius	2 könyvtár	3,3%
bazilita	1 könyvtár	1,6%
világi	2 könyvtár	3,3%
összesen	61 könyvtár	100,0%

Fenti kimutatás minden magyarázatnál szemléletesebben mutatja azt a szerepet, melyet a ferences rend a magyarországi könyvtárügy s ezáltal az egész magyarországi művelődésügy alakításában játszott. Különösen megnő ennek a ténynek a jelentősége akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a fent kimutatott 61 könyvtárnak alig negyede került Magyarország mai területére, mindössze 16, melyből 5 könyvtár (31,2%) ferences kézen volt.

Ezek egy részének eredeti rendben való megőrzése tehát felmérhetetlenül sok segítséget adhat a régi magyarországi művelődésügy kutatói számára. Különösen, ha figyelembe vesszük, hogy a középkorban oly nagy szerepet játszó szerzetesrendek történetének, társadalmi, gazdasági, kulturális hatásának modern igényű feldolgozása még sem nálunk, sem külföldön nem készült el. Ennek hiányát ma már a vallásos ideológia kérdéseivel foglalkozó kutatók is érzik, s a munka elvégzése a közeljövő feladata lesz.

1950 körül a rendek könyvtárainak jelentős része visszavonhatatlanul felbomlott, állományuk központi raktárakba került, s helyreállításukra ma már nincs remény. Annál nagyobb jelentősége lehet tehát annak, ha közülük néhányat mégis rekonstruálni tudunk, s mind elvi, mind gyakorlati megfontolások itt a szegedi ferences zárda könyvtárára utalnak.

A könyvtár állományának egyes értékes darabjaival itt nem kívánunk foglalkozni, e tekintetben hivatkozunk BARÓTI Dezső *A szegedi ferencesek könyvtára* c. cikkére (*Könyvtári Szemle* 1935. 5. sz.), hiszen itt elsősorban nem is az egyes darabok értékét kell szem előtt tartanunk hanem azt az együttest, amelyben ezek a darabok elhelyezkednek. A műveket, beszerzésüket, felállításukat, feltárásukat, társadalmi hatásukat stb., tehát a könyvtár egészét.

Az alsóvárosi ferences kolostor könyvtára 1490-ben már fennállt (egyes adatok szerint 1468-ban keletkezett), s azóta 1950-ig megszakítatlan folyamatossággal része volt a magyar művelődésügynek. A kolostor jelentőségét Szeged és Dél-Alföld szempontjából számosan méltatták, s az a vélemény alakult ki, hogy ez az Alföld egyetlen, a középkorig egyenes vonalban visszanyúló kulturális gócpontja, amelynek hatása — tekintetbe véve, hogy a török által megszállt terület szinte minden kulturális kapcsolatát elvesztette az ország többi részével — e tekintetben felmérhetetlen.

A könyvtárak fenti jegyzéke mutatja, hogy a XX. századig mindössze 7 ennél régebbi alapítású magyar könyvtár maradt fenn, Magyarország mai területén pedig a pannonhalmi és az esztergomi könyvtárak mögött időrendben a harmadik helyen áll. Mindhárom könyvtár, amelyet ma műemlék jelleggel tartunk fenn, jóval fiatalabb, tehát sem múltbeli hatásában nem vetekezhettek a szegedivel, sem ma nem nyújthat vele egyenrangú lehetőségeket a kutató számára. Ha könyvmúzeummá való nyilvánításuk mégis indokoltnak látszott, még inkább annak kell lennie a szegedi könyvtár rekonstrukciójának.

KULCSÁR PÉTER

A bibliofília és a tudományos kutatás. A könyvtudománynak vannak olyan területei, amelyek szükségképpen esnek egybe a bibliofília kutatási feladataival. Ahhoz azonban, hogy a bibliofília mint tudomány eredményeket tudjon felmutatni, hosszú évek munkája szükséges. Példa erre a KOZMA emlékkiállítás, amely az újra megalakult Magyar Bibliofil Társaság és az Iparművészeti Múzeum rendezésében csak azért vált lehetségessé, mert akadt olyan kutató, aki már évek óta KOZMA Lajos művészetével foglalkozott. Meg kell írni a hazai bibliofília történetét. Több mint száz azoknak a kiadóknak a száma, akik 1920—1944 között bibliofil kiadással is foglalkoztak vagy próbálkoztak. Egyes kiadók történetét külön is fel kell dolgozni: ez irodalom-, művelődés- és társadalomtörténeti szempontból egyaránt elengedhetetlen feladat. (Csak néhány név: *Kner, Tevan, Táltos, Amicus, Sacelláry, Kellner, Rózsavölgyi, Hungaria, Officina, Azíva, ABA* stb.) Tisztázni kell a szecesszió és a különféle izmusok könyvművészeti jelentőségét. Össze kell állítani az amatőr, bibliofil könyvek bibliográfiáját kiadók szerint, hogy ezek portréja szemléletesen rajzolódjék az érdeklődő elé, láttatva, mire vitte a polgári korszak bibliofil könyvkiadása. Ugyanezt szerzők szerint is el kell végezni, hadd lássuk: mi minden és hány ízben jelent meg bibliofil kiadásban, azaz milyen nagynevű vagy éppen elsüllyedt könyvekből készültek bibliofil változatok. Az ilyen bibliográfia egészen új alapot nyújthat a bibliofilek gyűjtőmunkájának, ugyanakkor nélkülözhetetlen a kiadók szempontjából is. Fel kell dolgozni a borítólap történetét. Rá kell irányítani a figyelmet a borítólapok gyűjtésének fontosságára, nemcsak művészi, de társadalmi szempontból is. Ma az a helyzet, hogy még a legkiválóbb burkolót tervező grafikusaink, művészeink is a szemétkosárnak dolgoznak. Pedig a burkolónak is van olyan jelentősége, mint a plakátnak, történetének megírására azonban tudtunkkal senki sem vállalkozott. — Bármilyen reménytelennek látszó feladat is, egyszer mégiscsak hozzá kell fogni, hogy mind tartalmi, mind formai szempontból mérlegre tegyük a bibliofil kiadványokat. Milyen anyagok kerültek felhasználásra, hogyan illeszkedett az anyag a tartalmi mondanivalóhoz, a nyomdász, a könyvkötő hogyan munkálta meg az anyagot, a tipográfiai szempontok alapvető követelményei milyen fokon érvényesültek. A kérdésnek ez az oldala is szakembert, elsősorban könyvművészt igényel. El kell dönteni, hol kezdődik a bibliofil könyv fogalma, s tartalmi vonatkozásban is meg kell húzni a határokat. Eddig a bibliofil könyv fogalmába elsősorban irodalmi alkotások, versek és széppróza értődtek, napjainkban azonban formai tekintetben még műszaki könyveink között is oly magasrendű kiállítással találkozunk, amelyhez szépirodalmi alkotás is csak kevés fogható. Nyilvánvaló, hogy a bibliofil könyv fogalmát ily szempontból tágítani kell — de meddig? — Ugyanakkor nem zárhatjuk ki a „bibliofil” könyv fogalmából azokat a könyveket sem, amelyek ugyan számozottak, de teljesen méltatlanok a bibliofil jelzőre. Itt aligha tehetünk mást, mint hogy elismerjük, hogy ezek is mint „bibliofil” könyvek jelentek meg a piacon, a bibliofilek polcain, de éppen az annotáció révén fel kell világosítani a ma emberét arról, hogy ilyen könyveknek lényegében semmi közük az igazán bibliofil és amatőr könyvekhez.

A bibliofilának mint a könyvtudomány egyik ágának kell elsősorban vállalkoznia arra, hogy feldolgozza az arra érdemes könyvgyűjteményeket, a gyűjtő egyéniségének megrajzolásával. Láttatnia kell a mai és a jövőendő nemzedékkel, kik voltak azok, akik egy életen át szenvedélyesen gyűjtötték az értékes könyveket, s munkájukkal hogyan járultak hozzá nemzeti kultúránk értéktálmányának megőrzéséhez és gyarapításához. A bibliofilának ezt a lehetőségét különösen szocialista társadalomban kell értékelni, ahol a mindenre vigyázás nemcsak egyéni, de társadalmi kötelesség, közös feladat is.

Csakis ily módon alakulhat ki a szocialista, tehát az átlagnívót illetően is magasrendű könyvkultúra, ezen belül a szocialista bibliofília, művelődési politikánk újabb eredményeként. Teljes kibontakozása a magyar könyv és könyvkultúra történetében eddig nem

képzelt eredményeket hozhat, a kapitalista könyvkultúrát messze meghaladó színvonalon. „Az emberiség fejlődési irányának figyelembevételével megalapozottnak tekinthető az is, hogy az írás- és olvasás-, könyv- és könyvtárkultúra e magasabb foka a szocializmus általános győzelmével egyetemessé válik, az emberiség egésze számára elérhetővé lesz.”¹

Mindez biztosítéka annak, hogy e fejlődéssel párhuzamosan a szocialista bibliofília soha nem képzelt fellendülése következik. Kiteljesedésének és közösségi szolgálatának ideje igazában csak most érkezett el. A szocializmus építése idején nyílik meg számára annak lehetősége, hogy komoly társadalmi funkciót töltsön be.

Szír Rezső

Az IFLA XXIX. konferenciája. A Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége (IFLA—FIAB) 1963. szept. 2—6. között tartotta XXIX. konferenciáját Szófiában. E konferencián kevesebb tagegyesület vett részt, mint a berni előzőn (30 ország helyett 24 képviseltette magát), a résztvevők száma — a szocialista országok erőteljes részvétele következtében — mégis több volt (159, az előző évi 143-mal szemben). A szocialista országokon kívül néhány kapitalista országot is szép számú küldöttség képviselt: az NSZK-ból 19-en, az USA-ból 16-an, Angliából 9-en, Hollandiából 8-an, Franciaországból és Svédországból 7—7-en vettek részt.

A szokásos programon kívül (a szakosztályok és bizottságok ülései, munkamegbeszélései) e konferenciának még egy fontos teendője volt: a vezetőség átszervezése. Az IFLA jelenlegi igen széles körű vezetősége (Végrehajtó Bizottság) ugyanis nem felel meg a korszerű követelményeknek, helyette kisebb létszámú, mozgékonyabb VB-ra volna szükség, amely széleskörű Tanácsadó Bizottságra (Consultative Committee) támaszkodna. A legfelsőbb vezető szerv természetesen a Közgyűlés (General Council) maradna. A kislétszámú VB gyakrabban ülésezhetne, és operatívan intézhethetné az IFLA ügyeit, a Tanácsadó Bizottság pedig évente kétszer ülne össze — mint eddig a VB.

A vezetőség az átszervezésre vonatkozó javaslatát még a konferencia előtt megküldte a tagegyesületeknek. A konferencián számos módosító indítvány hangozott el — de döntés végül is nem született. A Közgyűlés elfogadta a vezetőség azon javaslatát, amely szerint a javaslatok tanulmányozása után jövőre kerüljön sor a döntésre. A jelenlegi VB-t tehát még egy évre megválasztották, és néhány további taggal, közöttük V. I. Sunkovval (Társadalomtudományi Könyvtár, Moszkva) bővítették ki.

Ezúttal 14 szakosztály, illetve bizottság tartott munkamegbeszélést, közülük hat kétszer ült össze. A megbeszélések igen látogatottak és élénkek voltak, 30—50, sőt még ennél is több résztvevő tanácskozott egy-egy ülésen. Sok esetben nem is lehetett kimerítően megvitatni a napirenden szereplő kérdést, mert az ülések időtartama — szokás szerint — mindössze másfél óra volt. A feladatuk magaslatán álló szakosztályi és bizottsági elnökök azonban a rövid vitákból is meg tudták fogalmazni azokat a határozati javaslatokat (a Közgyűlés emelte határozatokká), amelyek a könyvtári munka problémáinak nemzetközi összefogáson alapuló megoldása, illetve kidolgozása felé vezetnek. Csak néhány fontosabbat említünk: a nemzeti könyvtárak feladatainak a meghatározása; az olvasómozgalom fejlesztése a közművelődési könyvtárakban; a gyermekkönyvtári munka pedagógiai és lélektani kérdései; a kórházi betegkönyvtárak üzemeltetésének problémái; egy, a könyvtárárpítéssel és berendezéssel kapcsolatos dokumentációs központ létesítése; a nemzetközi csere jobb megszervezése; a katalogizálás egységes szabályait rögzítő kiadványok kiadása; az ősnymtatványok nemzetközi katalogusának a munkálatai stb.

¹KOVÁCS Máté: *A könyvtár tudomány a szocialista tudománypolitikában*. A könyvtártudományi kutatás kérdései. Bp. 1960. 14. 1.

A Közgyűlés úgy határozott, hogy új szakosztályt létesít a szakkönyvtári munka és a gépesítés-reprográfia problémáinak behatóbb tanulmányozása céljából.

A záróülésen az IFLA új elnökévé Sir Frank FRANCIST, a British Museum könyvtárának igazgatóját választották meg, titkárrá pedig Anthony THOMPSONT. Az IFLA-titkárság ennek megfelelően a British Museumba költözik. A titkár egyébként most már nem társadalmi munkában látja el feladatát, hanem fizetést kap az UNESCO-tól. Attól eltekintve, hogy ez is az IFLA egyre fokozódó megbecsülését jelenti az UNESCO részéről, nyilván javul majd a munka irányítása.

A következő konferencia színhelye Róma, az azt követő pedig Helsinki lesz.

Vendéglátóink, a bolgár könyvtáros elvtársak mintaszerűen szervezték meg a konferenciát a Nemzeti Könyvtárban, és értékes kísérő programról (könyvtárlátogatások, hangverseny, idegenforgalmi program) is gondoskodtak.

SZÉKELY SÁNDOR

A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 29. konferenciája. A FID. 29. konferenciáját 1963. szeptember 30 és október 6 között Stockholmban rendezte. Ez a konferencia ún. munka-konferencia volt, amelyet nyilvános ülésszak egészített ki. A munka-ülések 3 fő részre tagozódtak:

- a) az elnökség,
- b) a közgyűlés,
- c) a bizottságok üléseire.

A nyilvános ülésszak központi témája a dokumentáció terén folyó regionális együttműködés volt.

A FID 29. konferenciáján a 33 tagország közül 27 országból 155 szakember vett részt. Megjelentek az UNESCO, az IFLA, az Euratom és más nemzetközi szervezetek képviselői is. A szocialista országok közül a Magyar Népköztársaság 3, Csehszlovákia 4, Lengyelország 5, Románia 1, a Szovjetunió pedig 3 fővel vett részt a konferencián.

A 29. FID-konferencián — mint eddig is — a tulajdonképpeni szakmai munka a bizottságokban folyt, míg az elnökség és a közgyűlés a Szövetség szervezeti és pénzügyi problémáival foglalkozott. A szakbizottságok közül ülést tartottak többek között a Központi Osztályozó Szakbizottság (CCC), a Társadalomtudományi Osztályozási Szakbizottság, amelyen Magyarország is képviseltette magát (C/3), a Gépi Tárolás és Visszakeresés Szakbizottsága (MSR), ezen is részt vettek magyar szakértők, az Oktatási Szakbizottság (TD) stb.

A konferencia legjelentősebb eseménye a FID elnökének, Dr. ADKINSONnak az a bejelentése volt, hogy a nemzetközi dokumentáció elméleti módszertani munkálatainak a továbbfejlesztése érdekében 5 éves akció-programot dolgozott ki, elsősorban az osztályozáselmélet, a gépesítés és az oktatás területén, amelynek a megvalósításához mintegy egymillió dollár szükséges. Az amerikai nemzeti tag erőfeszítéseket tesz más országokkal együttműködve ezen összeg előteremtésére.

A Szovjetunió képviselőjében megjelent MIHAJLOV professzor javaslatot tett a tudományos és műszaki információ elméletét vizsgáló szakbizottság lérehozására. Ezt a javaslatot a konferencia egyhangúlag elfogadta, és a szakbizottság vezetésével a Szovjetuniót bízta meg.

Külön tárgyalt a konferencia 2 napon keresztül a dokumentáció terén folyó regionális együttműködésről. Ennek keretében természetesen előtérben volt a skandináv államok közötti együttműködés: a Scandia-terv, de a szocialista országok közötti együttműködés is szerepelt a Lengyel Dokumentációs Központ vezetőjének előadásában. A 29.

FID-konferenciáról szóló részletes jelentés a megfelelő mellékletekkel együtt az érdeklődők számára az Országos Dokumentációs Bizottság Titkárságán (Bp., VIII., Múzeum u. 17.) rendelkezésre áll.

JÁNSZKY LAJOS

Az I. Reprográfiai Kongresszus. A reprográfia mint terminus technicus viszonylag újkeletű fogalom, amely az 50-es évek során honosodott meg a dokumentáció és a könyvtárak gyakorlatában. Reprográfia alatt értenek manapság minden eredeti anyagot reprodukáló eljárást, függetlenül a reprodukciók példányszámától, illetve a reprodukálandó anyag fajtájától. A reprográfia eredete a fényképezésben, a fotográfiában keresendő és a fototechnika, valamint a teljesen új irányok fejlődése vezetett a reprográfia fogalomkörének kialakulásához.

1963 októberében Kölnben hosszabb előkészítő munkálatok után megtartották az I. Reprográfiai Kongresszust, amelynek tudományos előadás-sorozatait nagyméretű — bemutatókkal egybekötött — kiállítás egészítette ki. A kongresszus egy hete alatt tudományos előadás-sorozat keretében ismerkedhettek meg a Kongresszus résztvevői a fototechnika, a xeroográfia és más reprodukciós eljárások legújabb elméleti kutatási eredményeivel, amit rendkívül hasznosan egészített ki a reprográfiai kiállítás, ahol a Kongresszus résztvevői működésben láthatták a jelenleg legfejlettebb mikrofilm-felvevő, xerox, kontaktmásoló, copyflo stb. berendezéseket. A Kongresszuson több mint 1000 szakértő, köztük számos magyar vett részt, a kiállításon pedig a világ legtöbb ilyen tekintetben fejlett országából a legjelentősebb gyártó cégek mutatták be termékeiket.

Nincs helyünk arra, hogy itt részletesen kitérjünk a Kongresszus elméleti és gyakorlati eredményeire, ezeket külön tanulmányban kívánjuk összefoglalni, de e helyütt is felhívjuk a figyelmet arra, hogy a Kongresszus előadásai teljes szövegükben 1964 első negyedében megjelennek, s így a magyar könyvtárosok számára is hozzáférhetők lesznek.

Külön érdekességet jelentett az, hogy a Reprográfiai Kongresszussal csaknem egy időben rendezték a nyugat-német irodagép szakipari kiállítást, amelyen ugyancsak számos, rendkívül érdekes és a dokumentációban vagy esetleg nagyobb könyvtárakban alkalmazható, félig vagy teljesen automatizált eljárást lehetett látni. Gondolunk itt elsősorban a lyukszalag-technikára, a lyukszalagos írógépek egyedi és kombinált alkalmazására.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy bár a Reprográfiai Kongresszus és a kapcsolatos kiállítások a reprográfiai technikában forradalmian újat nem mutattak be, mégis rendkívül hasznos volt az ezen a kongresszuson való részvétel elméleti, de különösen gyakorlati szempontból a magyar dokumentációs és könyvtári munkafolyamatok jövőendő gépesítése tekintetében.

JÁNSZKY LAJOS

A Német Demokratikus Köztársaságban folyó dokumentációs munkáról most már folyamatosan tájékoztat a *Liste der Dokumentationsstellen und auskunftgebenden Informationsstellen der DDR* című kiadvány. Ennek a 6. kiadásáról a *Magyar Könyvszemle* az elmúlt év folyamán már megemlékezett.¹ Most az újabb, az 1963. február 15-i állapotot tükröző 7. kiadás is megjelent. A gyakorlati célokat szolgáló jegyzék szakágak szerint 158 dokumentációs állomásokkal és 40 információs állomással rendelkező témát sorol fel. Az előző kiadás óta eltelt egy év alatt tehát 18 dokumentációs állomással bővült a hárlzat. A dokumentációba bevont új témák között szerepel többek között a rádió- és tele-

¹ 1963. 79. évf. 3. sz. 295—296. l.

víziótechnika, az erőgépek, a gázkromatográfia, a gyakorlati növényvédelem, a munkaegészségügy, a szív- és érsebészet, a felsőoktatás, a szocialista világgazdasági rendszer, a szocialista állam és jog, a légi közlekedés. Létrejött a Német Tudományos Akadémia Táplálkozástudományi Intézete (Potsdam-Rehbrücke) keretében a szocialista országok központi dokumentációs szolgálata a táplálkozás és élelmezés kérdésében.² Fejlődik, alakul az egyes témákról nyújtott dokumentációs szolgáltatások mérete is. A szerkezetileg átdolgozott jegyzék most már tájékoztat nemcsak a havonta feldolgozott közlemények számáról, hanem a rendszeresen feltárt folyóiratok mennyiségéről is. A témák csoportosításában végrehajtott változtatások következtében az áttekintés most jobb, pl. az ipargazdasági témák helyesen a társadalomtudományi csoportba kerültek. A témák betűrendes mutatója, az utalórendszer csak növeli a könyv kezelhetőségét.

DR

A „Tanulmányok a neveléstudomány köréből 1962” (Bp. 1963, Akadémiai K. 583 l.) c. tanulmánykötet két bibliográfiai közleményt is tartalmaz. Az egyik JÁKI László összeállításában *Pedagógiai bibliográfiai irodalom* (327—363. l.) címet viseli, és teljességre törekvő másodfokú bibliográfiája a magyar pedagógiai irodalomnak. A szerző 18 főcsoportban 539 bibliográfiát ír le, természetesen a rejtett bibliográfiákat is, a bibliográfia fogalmát tágan értelmezve, tankönyvjegyzékeket és pedagógiai vonatkozásokat tartalmazó általános bibliográfiákat is felvéve. — TÓTH Gábor *A Magyar Pedagógia tizenkilenc évfolyamának (1932—1950. XLI—LIX.) tartalom- és névmutatója* (415—583. l.) c. munkája folytatása TETTAMANTI Béla — MÁRER Erzsébet: *A Magyar Pedagógia negyven évfolyamának — 1892—1931 — tartalom- és névmutatója* (Szeged, 1933.) c. művének. Az egység érdekében a feldolgozás követte az első negyven évfolyamról összeállított tartalommutató rendszerét, jóllehet a tárgykörök felosztása már nem felel meg teljes mértékben a pedagógia mai rendszerének. Az egyes tárgykörökön belül az önálló cikkek annotáltak, ezt követi az ismertetések, majd a hírek és adatközlések csoportja. Az indexet név- és tárgymutató egészíti ki. — Mind könyvtörténeti, mind a könyvtári referencemunka szempontjából figyelemre méltó ZIBOLEN Endre *Pedagógiai lexikonok és enciklopédiák* c. tanulmánya (365—414. l.), amely az ilyen irányú fontosabb külföldi és magyar műveket foglalja össze. Ismerteti és elemzi a pedagógiai lexikonokat és enciklopédiákat az első megjelent szakmunkától, amely Párizsban, 1836-ban látott napvilágot, a legújabb, legmodernebb kézikönyvekig. Függelékben felsorolja a budapesti könyvtárakban megtalálható külföldi kiadványokat.

SOMKUTI GABRIELLA

100 éves a Matica Slovenská. 1963 augusztusában ünnepelte a szlovákiai Martinban (régi magyar nevén Turócszentmárton) működő Matica Slovenská fennállásának 100. évfordulóját. Ebből az alkalomból e helyről is köszöntjük északi szomszédunk e kulturális fellegvárát, amelynek jubileuma mind a történelmi összefüggések, mind a jelenkori könyvtári együttműködés folytán fontos esemény számunkra is.

A Matica Slovenská a szlovák nép ébredő nemzeti öntudatának gócpontjaként jött létre 1863-ban, olyan időben, amikor a magyar állam nemzetiségi politikája a szlovák nép számára szükségessé tette a nemzeti kulturális erők összefogását. A Matica Slovenská lett a szlovák politikai és kulturális élet centruma, működése nagymértékben mozdította elő a szlovák nemzet társadalmi formálódását. Jelentős szlovák vonatkozású irodalmi és

² Vö. *Ernährungsforschung*, 1961. Sonderheft: Dokumentation und Klassifikation „Nahrung und Ernährung”.

kulturális anyagot gyűjtött össze, ennek segítségével feltárta az addig alig ápoltszlovák történelmet, népszerűsítő irodalmi kiadványokat bocsátott ki és terjesztett, tudományos kutatást szervezett és stabilizálta a szlovák irodalmi nyelvet. Mindezzel elérte, hogy a szlovák nép a nemzeti öntudatba és önállóságba vetett reményét a szimbólummá váló Matica Slovenskába vetette. Az akkori Magyarország mindezt nem nézte tétlenül, 1875-ben a Matica Slovenskát betiltották, és az nem is működhetett mindaddig, amíg a kettős Monarchia állt.

Az első csehszlovák köztársaság megalakulásakor, 1919-ben a Matica Slovenská ismét megkezdte kulturális munkáját. A politikai cél megvalósult, ezért ettől az időtől kezdve a tudományos kutatáson és az általános kulturális tevékenységen volt a hangsúly. Nyelvészeti, néprajzi és irodalomtudományi téren folytak a kutatások, nem jelentéktelen eredményekkel. Mégis, fontosabb volt a Matica Slovenskának az a máig is folytatott tevékenységi iránya, amelynek révén az intézmény a könyvtárügyhöz is közelebb került, ti. az 1925-ben megkezdett könyvterjesztő és módszertani munka. Az akció során egységes módszerrel, központilag választották ki valamennyi szlovák népkönyvtár számára a szükséges könyveket, azokat bekötve, katalóguslapokkal ellátva, módszertani útmutató kíséretében juttatták el a falvak könyvtáraiba. A kiválasztás haladó szellemben történt, maga az egységes szétosztási rendszer pedig messze megelőzte korát, hiszen e megoldással már a 20-as évek derekán a ma könyvtárhálózatnak nevezett rendszer jött létre, élén a Matica Slovenskával mint irányító központtal.

Ezen a hagyományokon nyugszik a Matica Slovenská működése ma is, azzal a gyakorlati különbséggel, hogy a központ időközben Szlovákia nemzeti könyvtára lett, amely most már a szlovák könyvtárügy élén egyre korszerűbb módszerekkel gondoskodik a szlovák könyvtárügy egységes fejlesztéséről. A tudományos tevékenység 1945 után lassan háttérbe szorult, az egyes tudományágak ápolását a Matica Slovenská fokozatosan átadta a Pozsonyban működő Szlovák Tudományos Akadémiának és intézményeinek. Egy 1954-ben kibocsátott törvény értelmében a tudományok területéről csak annyit őrzött meg, amennyi népművelő jellegéből következett. Az említett törvény e téren a Matica Slovenskát azzal bízta meg, hogy megőrizze és feltárja mindazokat a kulturális értékeket, amelyeket létrejötté óta összegyűjtött.

A könyvtári feladatkör egyre jobban kibontakozott és egyre inkább az intézmény működésének központjába került. Mint nemzeti könyvtár, a Matica Slovenská gyűjti, feldolgozza és feltárja — teljességre törekvően — a szlovák és szlovák vonatkozású irodalmat, belföldről és külföldről egyaránt. A könyvismereti osztály a szlovák könyvtárak számára módszertani anyagokat küld, a könyvtárügy elméletével foglalkozik, és a kutatások eredményeit közzéteszi. Könyvtári iskolák és továbbképző tanfolyamok útján gondoskodik a könyvtárosok szakmai oktatásáról és ismereteik elmélyítéséről. Munkatársai az egyes közművelődési könyvtárak számára módszertani tanácsokat adnak, és sokat foglalkoznak a könyvtárak felépítésének és berendezésének kérdéseivel.

A kiadványi osztály gondoskodik a feldolgozott gyakorlati és elméleti kérdések megjelentetéséről. Így a Matica Slovenská betölti a szlovák könyvtárügyi és bibliográfiai kiadó szerepkörét is. Itt jelenik meg a *Čítateľ*, a szlovák könyvtárügyi szakfolyóirat is.

A bibliográfiai osztály a Szlovákiában folyó bibliográfiai munka központja. Itt jelenik meg a csehszlovák nemzeti bibliográfia két szlovák része: a szlovák könyvek bibliográfiája és a szlovák folyóiratok cikkrepertórium. Itt készül a szlovák retrospektív bibliográfia is, sőt, az osztály ajánló és aktuális témákra vonatkozó szakbibliográfiák összeállításával segítséget nyújt a szlovák közművelődési könyvtárak számára is, miközben természetesen szorosan együttműködik mind Csehszlovákia, mind a külföld bibliográfiai intézményeivel.

Végül említsük meg érdekességként a szlovák nemzeti könyvtárnak a magyaréhoz hasonló, de más európai nemzeti könyvtáraknál alig tapasztalt feladatkörét: a Matica Slovenská feladata, hogy a régi kolostori és a kastélykönyvtárakat fenntartsa és gondozza. A feladat nagyobb arányú, mint nálunk, mert a szlovákiai műemlékkönyvtárak állománya az 1 millió kötethez áll közel.

A Matica Slovenskával az Országos Széchényi Könyvtár és még néhány magyar könyvtár cserekapcsolatot tart fenn. Az élénkebb csereviszony néhány évvel ezelőtt indult, és állandóan fejlődő jellegű. Jártak már magyar könyvtárosok is a szlovák nemzeti könyvtárban, de nem elegendő. A 100 éves jubileum figyelmeztessen bennünket arra, hogy a földrajzilag és történelmileg hozzánk közelálló Szlovák Nemzeti Könyvtárral, a Matica Slovenskával a jövőben még sokkal szorosabb együttműködést kell teremtenünk.

GOMBOCZ ISTVÁN

SZEMLE

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében az államalapítástól 1849-ig. Összeállította Kovács Máté. Bp. 1963, Gondolat, 758 (1) l. (Nemzeti könyvtár. Művelődéstörténet.)

IVÁNYI Béla *Könyvek, könyvtárak, könyvnyomdák Magyarországon 1331—1600 c. forrásgyűjteményének bevezetésében* már 1937-ben fölhívta a figyelmet arra, hogy „a magyar könyv, könyvtár, könyvnyomda, papírmalom stb. történelmi anyagát össze kellene gyűjteni” és közzétenni „egy Monumenta ad historiam librorum, bibliothecarum et typographiarum Regni Hungariae spectantia hatalmas anyagát... Igaz, hogy ez a munka igen sok fáradozással, sőt költséggel is jár, de még sem hálátlan... Az innen-onnan lassanként összegyűlemlő adatok szinte összefüggő képet rajzolnak a magyar kultúra történetének egy-egy fejezetéről.” Egy negyedszázadnak kellett eltelnie, amíg ez a kitűnő gondolat első megvalósulásához eljutott. A budapesti Eötvös Lóránd Tudományegyetem Könyvtártudományi Tanszékének professzora a tanszék munkaközösségének segítségével kiadta azt a válogatott forrásgyűjteményt, amely először ad képet eredeti szövegek alapján a magyar könyvtörténet, írásbeliség, könyvtártörténet, könyvkiadás és nyomdásztörténet, sajtótörténet gazdag, sokszínű területéről. Ez a gyűjtemény már csak a terjedeleme adta korlátok miatt sem törekedhetett teljességre, és nem akar kritikai kiadás lenni, mert nem csupán szakemberek szűk köréhez szól, hanem rajtuk kívül széles olvasóközönségnek is. Segítséget nyújt mindazoknak, akik sorsukat valamilyen formában a nyomtatott betűhöz, a könyvhöz kötötték: íróknak, könyvkiadóknak, nyomdászoknak, könyvgyűjtőknek, könyvkereskedőknek, főleg pedig könyvtárosoknak, akik kíváncsiak saját foglalkozásuk mélyebb, történelmi gyökereire, azoknak, akik a könyvtári pályára, könyvtártudományi kutatómunkára készül-

nek, akik forrásanyagot és problémafölvetést ismernek meg benne. De ezeken túlmenően szól mindenkihez, akit érdekel a szellemi alkotás létrejöttének, közkinccsé válásának menete, fejlődése és akadályai, fönntartásának, megőrzésének különböző korokban más és más módja. Társadalmunkban akarja tudatosítani, mit jelentett elmúlt életében az írás, a könyv, s lehetővé teszi jelenlegi és jövőendő könyvkultúránk jobb megértését. Éppen ezért, igen helyesen, az idegen nyelvű forrásszövegeket is magyar fordításban közli.

A kötet fölépítése a következő: Kovács Máté bevezetése után, — amely a könyv és könyvtár jelentőségét fejtegeti az emberség egyetemes fejlődésében és a magyar társadalom életében, — három korszakban kerül bemutatásra a feudális kor nyolc és fél évszázada: 1. *A kéziratosság századai* (MEZEY László gondozásában), 2. *A nyomdászat kezdetétől a felvilágosodás időszakáig* (1473—1711, SCHER Tibor és FÜLÖP Géza), 3. *A könyv és könyvtár a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet korában* (1711—1849, FÜLÖP Géza és BABICZKY Béla). A befejező rész SZELLE Béla hatalmas terjedelmű bibliográfiája. Mind a három korszak forrásanyagát bevezető tanulmányok előzik meg, az egyes forrásszövegeket gazdag jegyzetapparátus kíséri. Ez a fölépítés logikus, az egyes fejezeteknek kisebb korszakokra és tárgyi csoportokra való tagolása világosan áttekinthető, a szövegek gondos válogatás alapján sorakoznak egymás mellé, hogy jellemző és változatos képet adjanak mindarról, ami kultúránk írásbeli alapjait érinti; igen gyakran olyan szövegek ezek, amelyek eddig alig voltak ismertek, vagy legalábbis ilyen vonatkozásban nem szerepeltek. A középkor töredékes okleveles anyagától a sajtó és a cenzura világáig egyre sokrétebbé és színesebbé váló anyag mindig jobban lekötí az olvasó figyelmét, szinte észrevétlenül vezeti be a történelmi élet, a kultúra múltjának szövevényes világába. Az egész kiad-

vány kiemelkedő példája annak, hogyan lehet a magasrendű szakmai igényességet megtarva olyan munkát hozni létre, amely egyszerre hasznos a szakembernek és a művelődni vágyó olvasónak.

A recenszensnek azonban nemcsak az a dolga, hogy ismertetést adjon és elismerést fejezzon ki, hanem hogy megpróbálja megkeresni azokat a pontokat, ahol még tovább lehet javítani, mert könyvtártudományi irodalmunknak egyik legjelentősebb alkotásáról van szó, amelyről föltételezhető, hogy újabb és újabb kiadásokban, mindig tovább csiszolódva fog napvilágot látni.

Mindenekelőtt a szerkezeti fölépítésre vonatkozólag jegyezzük meg, hogy talán szerencsésebb lett volna az egyes részek és fejezetek elé írt különálló bevezető részeket egyesíteni egy nagyobb bevezető tanulmánnyal. Ebben az esetben elkerülhetők lennének az átfedések az összefoglaló bevezetés és rész-bevezetések közt, és egymás közt arányosabbá válhatnának. A jelenlegialakban ugyanis túlságosan rövid a többi részhez viszonyítva a középkor s ezen belül is amilyen remekül kidolgozott a XI. század, annyira mostoha kezelésben részesül könyvtörténünk egyik legfényesebb korszaka, a humanizmus. Az újkori részekből viszont bátran ki lehetne hagyni közismert történelmi vonatkozások ismeretét. Aki egy ilyen kötetet kézbevesz, arról bátran föl lehet tételezni, hogy tisztában van pl. II. JÓZSEF törekvéseivel, a francia forradalommal vagy MARTINOVICS mozgalmával.

A kiválasztott forrásszövegek szinte mind nélkülözhetetlenek, legfőkébb kettő van köztük, amelyik némileg megbontja az egységet, mert nem egykorú forrás, hanem szakirodalomból vett részlet (72., 136.). Egyes forrásszövegeket mégis lehetett volna csak rövidebb részletben közölni pl. a pécsváradi oklevél különben is hamis bevezetését nyugodtan el lehetett volna hagyni, ugyanúgy NALDUS ajánlásának első részét, ami nem más, mint szokványos humanista hízélgés. Sokat ki lehetne hagyni VESPASIANO terjedős szövegéből. Az így fölszabadult terjedelem keretén belül viszont olyan érdekes és jellegzetes szövegeket lehetne közölni, mint POGGIO levele HUNYADI Jánoshoz, JANUS PANNONIUS levele GALEOTTIHOZ, UGOLETO levelei itáliai könyvbeszerezéseiről, MÁTYÁS király levele POMPONIO LAETUSHOZ stb. Kíváncsok lennének bizonyos további egységesítés a jegyzetelés technikájában is, amely helyenként túlságosan részletekben vész el, máskor viszont azt is megmagyarázza, ki volt KOSSUTH Lajos.

A jegyzetelés általában a sajtó alá rendezők elmélyült, gondos munkáját bizonyítja. Hogy itt-ott apróbb pontatlanságok fordulnak elő, az ilyen nagy tömegű földolgozott adat esetében szinte elkerülhetetlen. Ilyen apróbb pontatlanságok: A bártfai könyvtárt nem lehet eredeti helyén tanulmányozni, mert 1915 óta a Nemzeti Múzeumban van híres könyvszekrényével együtt. NALDUS közölt szövege nem levél, hanem csak nevében az (humanista szokás szerint), a valóságban dedikáció a Corvina ismertetéseként írt kódexben. (Itt közölni lehetett volna azt is, hogy maga az eredeti korvina fönmaradt és Turunban őrzik.) A Firenzeiben maradt fényes biblia nem azonos a Lisszabonban őrzött nyolckötetes biblíával. ANZIANINAK ezt az alaptalan föltételezését GULYÁS Pál már 1908-ban megcáfolta. UGOLETO nemcsak MÁTYÁS udvarában élt humanista volt, hanem a Corvina könyvtárosa. HANDÓ György kalocsai püspök pécsi könyvtára nem kápolnában és nem is a préposti házban volt, hanem ugyanúgy a székesegyház egy helyiségében, mint az esztergomi vagy a gyulafehérvári, ez világosan kiderül magából a közölt forrásszövegekből. Ezek és hasonló apróbb hibák a következő kiadásokban könnyen kiküszöbölhetők.

A kötetet bezáró bibliográfia óriási adattömeget tartalmaz, és ezért a könyvtörténeti kutatók nagy haszonnal forgatják majd. Nézetünk szerint azokban itt sem ártott volna erősebb szelekció, és az elhagyható jelentéktelen címek helyett jobb lenne több tartalmi annotáció, áttekinthetőbb tagolás és tipográfia. Hogy hibák akadnak benne, az ilyen nagy címtömeget tartalmazó munka esetén, amely pláne rövid idő alatt, egyéni munkával készült, az természetes. Egyes esetekben a hiba bizonyára azért van, mert a szerzőnek nem volt módja mindig arra, hogy magukat a példányokat is kézbevegye. (Igy pl. A HELLEBRANT-féle MTAK ősnymtatványkatalógus nem azonos a *Magyar Könyvszemle*ben megjelent cikkével: *Magyarországi vonatkozású ősnymtatványok a MTA Könyvtárában*.) Nem ártott volna a bibliográfia bevezetésében azt is megjegyezni, hogy jelentős mértékben fölhasználta az Akadémiai Könyvtár munkaközösségének könyvtártudományi bibliográfiai anyaggyűjtését.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a *Könyv és könyvtár* maradandó értékű alkotása könyvtártudományi irodalmunknak.

CSAPODI CSABA

Mátrai László: Régi magyar filozófusok. XV—XVII. század. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta — —. Bp. 1961, Gondolat. (Nemzeti könyvtár.)

ERDÉLYI János, KIVACSALA János, RÁCZ Lajos és mások kutatásai nyomán már jó régen fény derült arra, hogy a „filozófiatlannak” mondott magyar szellemi élet elmúlt századaiban nem egy olyan írónk és gondolkodónk működött, aki komolyan megérdemli a filozófus minősítést, s kora eszmei áramlatainak hatása alatt több-kevesebb önállósággal kapcsolódott bele az Európa és a magyarság között folyó párbeszédbe. A Mohács után elhagyatott gazdasági, politikai, társadalmi viszonyaink szinte lehetetlenné tették, hogy Magyarország önálló filozófiai kezdeményekkel szolgálja az egyetemes emberi művelődést, arra azonban több példánk van, hogy magyar gondolkodók nagy erőfeszítéseket tettek korszerű áramlatoknak hazai lehetőségek adta recepciójára, és nem is sikertelenül: elég, ha itt LASKÓI CSÓKÁS Péter, APÁCZAI CSERE János, PÓSAHÁZI János vagy APÁTI Miklós nevére utalunk. Megkapó jelenség, hogy a magyarországi filozófiai gondolat éppen hazánk „zivatáros századaiban”, a XVI—XVII-ben tudott leginkább lépést tartani Európával. Az ellenreformáció és a HABSBURG-hatalom végleges felülkerekedésével, 1711 után hosszú ideig semmi jele a magyar filozófiai gondolkodás komolyabb erőfeszítéseinek. Marxista filozófiatörténetünk, sajnos, nagyon periferikusan foglalkozott csak a magyar gondolkodás e régi századainak elemzésével, noha MÁTRAI László már 1954-ben felhívta a figyelmet az ily fajta kutatások elmaradásának hátrányaira. Örömmel kell üdvözlönnünk tehát, hogy éppen ő, a leghivatottabb, vállalkozott egy régi magyar filozófiatörténeti antológia összeállítására, igen hasznos segítséget nyújtva a XVI—XVII. század szellemi élete minden kutatójának.

A *Nemzeti könyvtárban* megjelent gyűjtemény két fő részben (humanizmus és reformáció; ellenreformáció és karteizianizmus) tizenhárom magyarországi bölcséleti írórt mutat be a XVII. század végéig (JANUS PANNONIUS, LIKAI SKALICH Pál, DUDITH András, LASKÓI CSÓKÁS Péter, JESZENSZKY János, PÁZMÁNY Péter, APÁCZAI CSERE János, PÓSAHÁZI János, BAYER János, CZABÁN Izsák, SZENTIVÁNYI Márton, BETHLEN Miklós, HUSZTI István), közülük csak kettő (APÁCZAI és tanítványa, BETHLEN) írt magyarul. A válogatás szellemes és meggyőző, mert a XV—XVII. század legtöbb filozófiai áramlata (a humanista platonizmus, a reneszánsz természet-

filozófia, az ellenreformációs új-skolasz-tika, a baconi empirizmus, az enciklopédizmus, a kartéziánus áramlat, az atomizmus stb.) legjelentékenyebb magyarországi képviselőjével jelentkezik. MÁTRAI László helyesen emeli ki, hogy a gyűjtemény a *magyarországi* filozófiai gondolat történetét mutatja be, a magyarok mellett német, horvát, szlovák gondolkodók is sorra kerülnek, hiszen maguk is a korukbeli Hungariához tartozás tudatában éltek és írtak. Talán leginkább JESZENSZKY János idesorolását lehetne vitássá tenni, pályája ugyanis eléggé elszakadt a magyarországi szellemi élettől, bár magyar kapcsolatai neki is bőven voltak, s makacs következetességgel „eques Hungarus”-nak nevezte magát. A szélhámos SKALICH Pál pedig egyenesen a „hunok grófjának”.

Az érdeklődő tehát komoly haszonnal forgathatja régi magyar filozófusaink jól fordított és alaposan magyarázott írásait, legtöbbjük most első ízben szólal meg hazai nyelven. (A fordítások legtöbbje a szerkesztő tollából folyt, BORZSÁK István és OROSZ Lajos segítettek neki.) A gyűjtemény terjedelmét azonban egy újabb kiadásban még lehetne növelni. A kartéziánus gondolat magyarországi hatását jól képviseli APÁCZAI, a vele való felemás vitát PÓSAHÁZI néhány részlete, itt-ott HUSZTI István, de érdemes lenne bemutatni APÁTI Miklós szépen megírt *Vita triumphansának* (1688) néhány részletét és vagy SZATHMÁRI PAP János, vagy SZATHMÁRNÉMETI MIHÁLY írásából valamit, sőt SZILÁGYI TÖNKÖC Márton Debrecen számára készült cryptocartesianus kézikönyvére (1678) is lehetne gondolni. Bevezető részletei nagyon jellemzők a magyarországi szellemi légkörre. A szerkesztő hivatkozik a cocejanizmusra, de ilyfajta szöveget nem közöl: DÉZSI Márton valamelyik írása jöhetne számításba. Be lehetne mutatni a XVII. század eleji morálfilozófiát SZENCZI MOLNÁR Albert *De summo bonojának* (1630) és SZEPSI CSOMBOR Márton *Udvari scholájának* (1623) néhány részletével. Hiányzik a stoicizmus áramlatának ismertetése, holott LASKAI János LIPSIUS-fordításai (főként *Az állhatatosságról*, 1641), KÉRI János *Keresztényen Senecá-já* (1654) nagyon szép szövegeket kínálnának, és a magyar nyelvű írások számát is szaporítanák. MARTONFALVI TÓTH György AMESIUS-kommentárját (*Exegesis* . . . 1670 és 1675) azért ajánlanám a magyar filozófiai kutatás figyelmébe, mert a kapitalizmus polgári etikájának meghonosulására igen érdekes adalékok találhatók benne.

Mind e javaslatokon túl azonban újra hangsúlyoznunk kell MÁTRAI László antológiájának érdemét; tömör bevezető tanulmányának tájékoztató értéke külön is kiemelendő. Amennyiben az antológia bővítésére valamikor sor kerülhet, nyertes csak a magyar filozófia történetének eléggé elhanyagolt ügye lesz.

BÁN IMRE

Péter László: Az Igazság története (1918–19). Szemelvényekkel és repertóriummal. Szeged, 1962, Szegedi Ny. 52 l.

Az őszirózsás forradalom győzelme után 1918 decemberében két lap született Szegeden: a *Tűz* és az *Igazság*. Az előbbinek JUHÁSZ Gyula volt főmunkatársa, és így érthető, hogy az eddigi kutatás elsősorban ezzel a lappal foglalkozott, méltatlanul elhanyagolta — a különösen helytörténeti szempontból fontos — *Igazság* alapítási, megjelenési, megszűnési körülményeinek tisztázását. A lapot LENCZ Géza nyomdász alapította, és az 1918. december 24-től 1919. március 20-ig jelent meg, lényegében tehát két csonka évfolyam látott napvilágot három hónap alatt. Eközben hétszer változtatott nyomdát, szerkesztőt, szerkesztőséget, tulajdonost, előfizetési árat, ami önmagában is bizonyítéka a lap hányatott életének. A szerkesztés oroszánrészt kétsegtelenül LENCZ Géza vállalta magára, aki éjjel a *Friss Újságnál* dolgozott, nappal pedig a többnyire helyesírási tudatlansággal és rossz fogalmazással megírt cikkek közül választotta ki a közlésre alkalmasakat, és igyekezett azokat átírni — amint erről maga nyilatkozott nemrég (Dél-Magyarország, 1961. júl. 21.). Az utolsó szám a proletárdiktatúra kikiáltásának előestéjén, 1919. március 20-án jelent meg.

Az *Igazságnak* nem maradt reánk egyetlen teljes sorozata sem. PÉTER László ugyan azt írja, hogy a szegedi Somogyi Könyvtár példánya teljes, de éppen tőle tudjuk, hogy a március 11-i rendkívüli számot a rendőrség elkobozta, és ezideig ebből egyetlen példány sem ismeretes.

Az *Igazság* cikkei híven tükrözik azokat a gazdasági, társadalmi, politikai eseményeket, amelyek megjelenése időszakában Szegeden végbementek. A tárgymutatóval és névmutatóval ellátott repertórium lényegében először teszi könnyen hozzáférhetővé a kutatás számára a lapban található sokretű anyagot.

Egyetlen gyakorlati megjegyzésünk lenne. A kutatók a későbbiek folyamán a tulajdonképpeni repertóriumot fogják leginkább forgatni. Éppen ezért indokolatlan

az, hogy ezt a részt folyamatosan és petittelt szedték és így a kis füzet terjedelmének csak 1/5-e (!). A kérdést esetleg az amúgy sem egészen idetartozó szemelvények elhagyásával lehetett volna megoldani a füzet terjedelmének növelése nélkül.

KÖHEGYI MIHÁLY

Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung im ersten Jahrzehnt ihres Bestehens 1804–1813. Weimar, 1962, Böhlau. 415 l., 4 t. (Claves Jenenses 11.)

Karl BULLING, a jenai Egyetemi Könyvtár ny. igazgatója hosszú kutatómunka eredményeként értékes forráskiadványt bocsátott ki a német irodalom-, sajtó- és tudománytörténet kutatói számára. Ez a kötet a mi szempontunkból elsősorban nem is tartalma, hanem módszere miatt érdekes. BULLING a *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung*ban megjelent könyvismertetések szerzőiről állított össze jegyzéket. Ez az irodalmi napilap a múlt század elején a legjelentősebb kritikai orgánumok közé tartozott Németországban. Alapítása körül GOETHÉnek is kiemelkedő szerepe volt, s a szerkesztő munkáját is jó ideig ő irányította. A *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* — a korábbi *Allgemeine Literaturzeitung*gal szemben — a romantikus irányzathoz tartozó írókat gyűjtötte maga köré, s az irodalom új korszakát jelentő fiatal nemzedék lapja volt. Rendszeresen beszámolt az új könyvekről, évenként 800–1400 új kiadványt ismertetett: szépirodalmi és tudományos műveket egyaránt, s kritikái mind a német, mind a külföldi közönség véleményét komolyan befolyásolták. Ezek a kritikák azonban általában névtelenül jelentek meg, csak szíglákkal voltak megjelölve. BULLING a jenai és a lipcei egyetemi könyvtárban, valamint a levéltárakban őrzött eredeti szerkesztőségi iratok, illetve GOETHE kézíratos hagyatéka alapján a lap első tíz évének recenzióiról megállapította a szerző kilétét.

A kötet gerincét kivevő jegyzék a *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* első számától időrendi sorrendben táblázatosan sorolja fel az ismertetéseket, közli, hogy melyik számban és melyik lapon jelent meg, a szíglát, az ismertetett mű szerzőjének nevét vagy a cím jellemző szavát, és hivatkozik a lipcei *Messkatalog*nak arra a kötetére, amelyben a mű teljes címléírása megtalálható, a recensens nevét és számát, végül az ismertetés beérkezésének időpontját. A recenziések száma a kötet végén levő szerkesztőségi jegyzékre utal, amely az ismertetéseket író munkatársak

névsorát tartalmazza. Ebben teljes nevük és címük, lakóhelyük adatait találjuk meg, valamint azoknak a tudományoknak a felsorolását, amelynek irodalmát ismertetik, esetleg a nyelvet is, amelyen olvasnak. Pl. „I. Hr. Geheime Rat von Goethe — Weimar — Belletristik” vagy „409. Hr. Schelling, Professor — Würzburg — Philosophie, franz. ital. deutsch”. A kötet végén szerzői névmutató igazít el a recenziók és a recenzensek jegyzékében.

A *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* fennállásának első évtizedében már 716 recenziót író munkatárssal rendelkezett, BULLING munkája nyomán tehát kirajzolódik az az író- és tudósgárda, amely a lap köré tömörült, s tevékenyen közreműködött az irodalmi közvélemény kialakításában. A további kutatások feladata lehet (különösen ha BULLING a további évtizedekre vonatkozó adatgyűjtését is közzéteszi) a lap történetének, hatásának részletes feldolgozása és értékelése, ehhez a most megjelent kiadvány máris kitűnő alapot nyújt. A szerző a bevezetésben maga is összefoglalja a *Jenaische Allgemeine Literaturzeitung* megindulásának körülményeit, a recenzensgárda megszervezését s GOETHE mindkét vonatkozásban kiemelkedő szerepét.

A lap külföldi írókat is igyekezett megnyerni a közreműködésre. Magyarországról két tudóst találunk a recenzensek között: RUMY Károly Györgyöt és SCHEDIUS Lajost. Az előbbi 1805—6-ban 6 magyar vonatkozású könyvet ismertetett, az utóbbi pedig 1806-ban egyet.

DÖRNYEI SÁNDOR

Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken vom Mittelalter bis 1806. Kallmünz-Opf., 1961, Lassleben. 259 l. (Schriften des Instituts für fränkische Landesforschung an der Universität Erlangen. Historische Reihe 8.)

Ansbach kis kerületi székhely a középfrank vidéken, Nürnbergtól nyugatra, 1474-től 1791-ig HOHENZOLLERN-birtok, 1806 óta Bajorországhoz tartozik. Könyvtári szempontból nem játszott s ma sem játszik különösebb szerepet. Valami azonban érdemessé teszi e kötetet arra, hogy megemlékezzünk róla: ez az a módszer, ahogy e kis város régi könyvtári ágának egymásbavetését, állományának mozgását bemutatja.

Az egyik régi ág az egyházi könyvtárága: a városka életének középkori kereteit a 748-ban alapított, GUMBERTUS-ról elnevezett bencés apátság szabtta meg. Az apátságot — a reformáció térhódítása nyomán — 1563-ban számolták fel. Vagyó-

na, így kb. 500 kötetes könyvtára is, a városi-egyházi konzisztórium birtokába került. Régi könyveiből a mai napig 92 kötet maradt meg, köztük a híres *Gumbertus-biblia*. Az új könyvtári intézmény a környék több megszünt rendházának könyvanyagát is felszívta; fejlesztésére a város évi 30 forintot biztosított. — A másik ág az örgrófi magánkönyvtárága: a frank, majd az 1603-ban örökükbe lépő brandenburgi HOHENZOLLERN örgrófok rendszeresen fejlesztették könyvtárukat (melyben többek között Corvina-kötetek is voltak). 1720-ban a könyvtár nyilvános jellegű lett, majd 1733-ban magába olvasztotta a konzisztórium könyvtárát is.

A két ág így egyesült, s a könyvtár — most már mint nyilvános udvari könyvtár — a XVIII. század második felében virágkorát élte: viszonylag bőséges pénzforrásokkal, új katalógusokkal, tudós könyvtárosokkal. Amikor 1792-ben porosz királyi könyvtárrá nyilvánították, kb. 20 000 kötet sorakozott polcain, a mindenkor örgrófokra külön jellemző díszes bőrkötésben. A német területen a napóleoni időkben végbement politikai átalakulások azonban hirtelen pontot tettek fejlődésére: mivel Ansbach 1806-ban Bajorországhoz került, a könyvtár 3/5-ét (az összes kódexekkel, kéziratokkal és ősnymtatványokkal) porosz parancsra beszállították az erlangeni egyetem könyvtárába. Csupán egy kb. 7000 kötetes igazgatási jellegű közkönyvtár maradt a városban.

Kisebb, de a város szellemi élete szempontjából nem lebecsülhető szerepet játszottak a gimnázium könyvtára, valamint egyes jelentősebb magánkönyvtárak (így különösen a humanista OBSOPOEUS és a klasszicista költő J. P. Uz tekintélyes — utóbbi 5000 kötetes — könyvtára).

A függelékben a Gumbertus-rendház, a XVI. században a konzisztoriális könyvtárhoz csatolt más megszünt rendi könyvtárak és az OBSOPOEUS-könyvtár tételes jegyzékét, valamint a XVIII. századi udvari könyvtárosok névjegyzékét olvashatjuk. A kötet a levéltári és a nyomtatott forrásanyag alapos kiaknázásával készült. Magyar vonatkozású hivatkozásai elavultak: a Corvina-könyvtárról idézett legújabb mű évszáma 1923.

Számunkra a kötet jól mutatja, milyen mozgalmasan alakult a délnémet terület könyvállományának sorsa a reformációt és a francia forradalmat követő, a könyvanyagot nem rendszeresen megőrző években; tárgya miatt csupán utalni tud a XIX. század elején lezajlott bajor szekularizáció igen nagyarányú könyvmozgatására. Vajon

nem lehetne Sopron, Pécs vagy Eger könyvtártörténetét ily komplex módszerrel feldolgozni?

TÓTH ANDRÁS

In libro humanitas. Festschrift für Wilhelm HOFFMAN zum sechzigsten Geburtstag. Stuttgart, 1962, Ernst Klett. 383 l.

Wilhelm HOFFMANNnak, a stuttgarti Tartományi Könyvtár és a tübingeni Egyetemi Könyvtár igazgatójának neve a magyar szakemberek előtt úgyiszólván ismeretlen. Tanulmányaira csak egy-egy speciális téma után érdeklődők figyelhetek fel. Csaknem negyven éves tevékenysége inkább szervező, tanácsadó, illető, gondoskodó kulturmunka volt.

Wilhelm HOFFMAN a Hölderin-Levéltár alapítója, a Schiller-Társaság igazgatója, a marbach-i Irodalmi Levéltár egyik létrehozója, egy sereg tudományos és kulturális egyesület és alapítvány tevékeny tagja. Széles körű munkásságából adódik a 60 éves W. HOFFMANNnak ajánlott jubileumi emlékkönyv változatos anyaga. A cikkek túlnyomórészt könyv- és könyvtártörténeti jellegűek, de találunk érdekes gondolatokat a könyvtárépítés új útjairól és elgondolkodtató számításokat a tudományos könyvtárak személyzeti szükségleteiről is. A történeti vonatkozású munkák közül kiemeljük H. IHME cikkét (*Landesbibliothek und Landesgeschichte*), amelyben a szerző az ún. tartományi (fejedelemségi, hercegségi stb.) könyvtárak létrejöttét, állományuk összeállítását és ezeknek a német felvilágosodáshoz való kapcsolatait elemzi. C. WEHMER nyomda- és illusztráció-történeti tanulmánya (*Mit Gemälde und Schrift*) I. MIKSA császár nevéhez fűződő könyvritkaságok (*Weisskunig, Theuerdank*) létrejöttével foglalkozik, amelyek az uralkodónak nemcsak politikai, ideológiai törekvéseit, hanem az éppen ezekre jellemző esztétikai eszményeit is tükrözik.

Az emlékkönyv befejező része W. HOFFMANNnak a könyvtári munkán túlmenő működési területével áll kapcsolatban. Különösen érdekes itt a marbach-i Irodalmi Levéltár létrejöttével, állományával és terveivel foglalkozó tanulmány.

VIZKELETY ANDRÁS

Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde. Bearb. u. hrsg. von Wisso WEISS. Leipzig, 1962, Fachbuchverlag. X, 327 l.

K. Th. WEISS kitűnő munkájában a vízjegykutatás első kézikönyvét üdvözölhetjük. A második világháború végén elhunyt

szerző egyike volt kora legtekintélyesebb vízjegykutatóinak. Hatalmas vízjeggyűjteménye vetette meg az alapját az 1957-ben, a Német Demokratikus Köztársaságban levő Greizben létesült Deutsches Papiermuseumnak, amelynek az élén a nagy gyűjtő fia, életművének méltó folytatója, Wisso WEISS áll. Ő adta ki ezt a kézikönyvet is, miután átdolgozta és jelentősen kibővítette atyja munkáját. Amint az előszóban olvashatjuk, ezt a kötetet egy nagyobb alapvetés első részének tekintti, amely után egy szakbibliográfia és két papírtörténeti összefoglaló munka megírását és közreadását helyezi kilátásba.

A vízjegykutatás tudományos módszereit Ch. M. BRIQUET foglalta rendszerbe. (*Les filigranes*. Paris, 1907). Ettől kezdve mind többen igyekeztek saját kutatásaik javára gyümölcsöztetni az új tudományág eredményeit. Néhány évvel ezután kezdett hozzá K. Th. WEISS kézikönyvének a megírásához. Az első világháború után nem sokkal már készen is állott a munka, kiadására azonban nem kerülhetett sor. Most, amikor végre megjelent, egy régen várt tudományos alapvetést, egy kitűnően használható segédeszközt üdvözölhetünk benne.

Kézikönyvünk mindenekelőtt a vízjegykutatás fogalmát és feladatait vizsgálja meg. A vízjegykutatás a papírtörténet önálló része. Mint a technikatörténet egyik fejezete, a történelem és a technika határterületén foglal helyet. Feladatai azonban nemcsak saját területére terjednek ki. Azonkívül, hogy közvetlen tárgyával, a vízjeggyel foglalkozik és a technikatörténeti kutatást elősegíti, számos tudományágnak nyújt segítséget mint segéd tudomány mind a történeti, mind más tudományok területén. Az első vízjegykutatók nem papírtörténészek voltak, hanem különböző szaktudományok művelői, akik vízjegyek segítségével igyekeztek bizonyos írott vagy nyomtatott dokumentumoknak a korát és keletkezési helyét megállapítani. A vízjegykutatásnak ma is ez az egyik legfontosabb célja. Érdekes megemlítenünk, hogy nagy írók, művészek és tudósok műveinek a vizsgálata során is nem egyszer szenteltek komoly figyelmet a vízjegyeknek, így pl. egy GOETHE-kiadásban, VAN DYCK és DÜRER alkotásainak a vizsgálatakor, BACH zeneműveinek a kronologizálásakor. Ezek a kutatások számos esetben igen szép eredményre vezettek, és a vízjegyek segítségével igen nehéz kérdéseket is megoldottak.

Kézikönyvünk második és harmadik fejezetében a merített papír készítésének és a vízjegy előállításának a technológiájá-

ról olvashatunk, majd arról kapunk tájékoztatást, hogy milyen tényezők játszottak közre az egyes korokban a vízjegyek tárgyának a megválasztásában. Részletesen foglalkoznak a vízjegyek a papirosan való helyével, az egyszerű és az összetett vízjegyekkel, a mellékjegyekkel, a különleges és a hibás vízjegyformákkal. Különösen érdekesek K. Th. WEISS nagyjelentőségű, korábbi műveiből egyébként már ismeretes megállapításai a vízjegypárokról. Ő hívta fel ugyanis a figyelmet arra, hogy a számos változatban előforduló vízjegyek hosszú soraiban nem egyedi formákkal, hanem formapárokkal állunk szemben, ami abból következik, hogy a régi papírkészítésnél nem egy, hanem két szíttával dolgoztak egyszerre. A vízjegypárok előfordulásának törvényszerű lehetőségeit vizsgálva, szerzőnk fontos következtetésekre jutott, és hasznos módszereket dolgozott ki a vízjegyek datálására irányuló kutatás számára. Igen használható része könyvünknek az a terjedelmes szakasza is, amelyben áttekintést kapunk a különféle célokra készült papirosfajták vízjegyeiről, múltjukról és fejlődésükről. Egy kisebb fejezetben érdekes fejtegetéseket olvashatunk arról, hogy milyen mértékben következtethetünk a papír felhasználásának idejéből a papír előállításának időpontjára vagy megfordítva.

Ezek után hosszasan foglalkozik könyvünk a vízjegygyűjtés kérdéseivel. Ismereti a gyűjtés különböző lehetőségeit, az eredeti vízjegyes papírosok és a másolatok gyűjtését. A vízjegygyűjtőket számos gyakorlati tanáccsal látja el a kézikönyv, köztük kiváltképp a két kiváló gyűjtő több évtizedes tapasztalatait. Bár könyvünk elsősorban a régi merített papírok vízjegyeinek a kérdéseivel foglalkozik, egy hosszabb szakaszban mégis áttekintést ad a modern géptechnika vízjegyeiről. Külön figyelmet érdemel a kézikönyv függeléke, amelyben 32 európai és egy amerikai vízjegygyűjteményről kapunk szakszerű tájékoztatást. A gondosan összeállított tárgymutatón és a többféle névmutatón kívül külön elismerést érdemel a könyv bő illusztrációs anyaga, a kitűnő vízjegyfényképek és vízjegyrajzok, a jó szemléltető ábrák, valamint a vízjegyek technikai előállításával és a papírkészítéssel kapcsolatos képek és fényképek.

FAZAKAS JÓZSEF

Mc Lean, Ruari: Victorian book design and colour printing. London, 1963, Faber et Faber. XVI, 182 l., 40 t.

A szerző — több könyvtörténeti monográfia után — az 1837 és 1890 közötti könyv-

művészetet dolgozza fel, ezt az eddig elhanyagolt és most előtérbe kerülő korszakot, amelyben a londoni nyomdászok hozzáértése és művészi leleménye Anglián kívülre szóló érvénnyel is vezető szerepet kapott. Ruari Mc LEAN a könyvművészet tanulmányozását a műtörténet, ugyanakkor azonban a társadalomtörténet egyik ágának is tekinti: fő gondja a művészeti technikai fejlődés bemutatása, de szempontjai az átlagnál gazdagabbak.

Az áttekintett fél évszázadot a külső, politikai történet vonatkozásában VIKTORIA királynő uralkodása, a könyvművészet szempontjából azonban az jellemzi, hogy ez a „kézművesség” utolsó szakasza a nyomdászatban: a kilencvenes években a nyomdaipar újabb forradalmi átalakulása, a gépszedés és különösen az illusztráció terén a fotografikus sokszorosító eljárások meghonosodása már egy új korszakot vezet be.

A viktoriánus korszakban a könyvek formája még lassan fejlődött, de gyorsan változott a világ, változtak az olvasók, a könyvek használói, és gazdagodott a könyvek tartalma. A nagyvárosok fejlődése új és egyre nagyobb igényeket támasztott a könyvek iránt. A könyvkiadói és a könyvkereskedői tevékenység fokozatos szétválása — ami már a XVIII. században kezdődött — most fejeződik be: egy további vonása azoknak az új feltételeknek, amelyek között a könyvek művészi külseje kialakul. A példányszámok még aránylag alacsonyak: 1860-ig egy „komoly” mű átlagos példányszáma 750 és 1000 között mozog.

Az első újtók, WITTINGHAM és PCKERING, az egész korszak vezető kiadói, kezdték először használni a vászonkötést, amely olcsóbb, mint az addig egyedül uralkodó bőr, és tartósabb, mint a pusztá papírkötés. Érdekes, hogy a könyvek olcsóbbá tételére már akkor felmerült a fűzés nélküli kötés. Az olcsó könyv egyik előharcosa Charles KNIGHT, aki a Közhasznú Ismeretek Társaságának kiadói tevékenységét irányította, s ebben a minőségében alapította az első olcsó, fapetszerű illusztrációkkal megjelenő képes folyóiratot, a *Penny Magazine*-t.

A gyorsan növekvő jómódú polgárság — az angolok ezt nevezik „középosztálynak” — tartott először igényt a szebb kivitelű, lehetőleg színes illusztrációra. Ennek gyors és olcsó módja, a kromolitográfia, fél évszázadig uralkodó illusztrációs technikává vált. A színes litográfia londoni úttörői Owen JONES és Michael HANHART. 1842-től kezdve már a daguerrotípiát is felhasználták: előbb lefotografálták az illusztráció témáit, majd

köre másolták és színes levonatokat készítettek.

A kromolitográfia versenytársa az egész periódusban a színes fametszet: ennek mesterei Henry VIZETELLY, Edmund EVANS, G. C. LEIGHTON, KRONHEIM, DICKES és FAWCETT. Külön fejezetet szentel Ruari McLEAN a VIKTÓRIA-kör könyvkötészeti stílusának és technikájának is.

A korszakot William MORRIS fellépése és a Kelmscott Press alapítása zárja le 1891-ben. MORRISnak és néhány eddig nem eléggé értékelt előfutárának és kortársának szenteli Ruari McLEAN könyve utolsó fejezetét.

A hasznos mű maga is a szép és mégsem toladóan díszes könyv példája. Illusztrációi hibátlanok és különösen a színes táblák igen sikerültek. Mutató is járul a könyvhöz, amely külön-külön betűrendben tünteti fel a művészeket és illusztrátorokat, a könyvkötőket, a nyomdászokat, a kiadókat, továbbá az eljárások és betűtípusok terminusait, az illusztrált könyvek jegyzékét, végül az irodalmi forrásokat.

DEZSÉNYI BÉLA

Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára. Dictionarium bibliothecarii practicum. 20 nyelvű szakszótár a könyvtári feldolgozó munkához magyar és nemzetközi használatra. (Ad usum internationalem in 20 linguis.) Bp. 1963, Gondolat. 315 l.

Az utóbbi másfél évtized alatt egymás után jelentek meg a könyv- és könyvtartudomány területén a különböző szakszótárak, rendszerint a többnyelvű szakszótár formájában. A gyakorlat, a mindennapi szükséglet ezekben a munkálatokban óriási szerepet játszott: a háború után a nyomtatott művek megsokszorozódása, a nemzetközi kapcsolatok kiszélesedése, a kulturális csere nagymértékű növekedése hatalmas feladatot rótt a könyvtárakra a soknyelvű anyag feldolgozásával, ill. feltárásával kapcsolatban. A nyelvi probléma olyan segédeszközöket követelt, amelyek a modern dokumentumok rengetegében gyorsan és pontosan igazítják el a könyvtárost, bibliográfust, sőt a könyvkereskedőt és kiadót is. E szükségletből születtek meg a többnyelvű szakszótárak a könyv- és könyvtartudomány, könyvkiadás és könyvkereskedelem területén, felváltva és részben feleslegessé téve a néhány, már meglevő összefoglalást. Először a „nagy” nyelvek területén készültek el a szótárak, de ma már csaknem valamennyi európai nyelvet megtalálhatjuk valamelyik szakszótárban, s az ázsiai nyelvek közül a kínainak és japánnak is van kitűnő

szakszótára. (Vö. MORAVEK Endre: *Neuere mehrsprachige Fachwörterbücher zum Buch- und Bibliothekswesen*. Zbl. f. Bibl. wes. 1959. 453—457. l.)

Az újabb magyar szakszókincs nemzetközi közvetítésében MORAVEK Endre és WEGER Imre végzett úttörő munkát, sajnos munkájuk csak sokszorosított formában, kis példányszámban láthatott napvilágot. Meg kell még említenünk a martini Matica Slovenská kiadásában megjelent magyar—szlovák könyvtudományi szótárt, amely elsősorban gyakorlati szükségszerűségeiből született és helyi jelentősége fontos. (HAJDUSEK, J.: *Maďarsko-slovenský knihovedný slovník*. Martin, 1958.)

A közelmúltban PIPICS Zoltán szerkesztésében olyan mű született, amely hivatva van a könyvtári feldolgozó munka területén megszüntetni a magyar nyelv elszigeteltségét, és ugyanakkor nélkülözhetetlen segédeszközzé válhat a magyar könyvtárosok kezében is az idegen nyelvű anyag feldolgozásában. A szótár húsz nyelvű, a magyaron kívül az angol, bolgár, cseh, dán, finn, francia, görög, holland, horvát, latin, lengyel, német, olasz, orosz, román, spanyol, svéd, szerb és a szlovák nyelv megfelelő szakkifejezéseit adja. Ilyen sok nyelv összefoglalása ritka a könyvtári szakszótárak között, a legtöbb nem emeli tíz fölé a felvett nyelvek számát. A több nyelv elkerülhetetlenül maga után vonja a fogalmi kör szűkítését, s ezt a szótár összeállítója igen hasznos és újszerűnek mondható szempont szerint határozta meg: a katalogizáló munka során előforduló fogalmakat vette fel szótárába. A szótár alapszókincse 300 legfontosabb fogalom, ez a rokonértelmű kifejezésekkel és képzett szavakkal együtt kb. 500—700 szót jelent nyelvenként. Függeléként közli valamennyi nyelv után a periodikák feldolgozásához szükséges időszakok elnevezését, valamint a fő- és sorszámneveket. Érdekesége a szótárnak, hogy a szorosan vett szakkifejezéseken kívül még más szavakat, ill. nyelvtani fogalmakat is közöl, ez megkönnyíti az illető nyelvben való tájékozódást, s megkíméli a szótár használóját attól, hogy a nyelvek „kötdanyaga” után (névelők, névutók, ragok) általános szótárakban keresgéljen.

A szótár szerkezete kitűnően megfelel a gyakorlat szempontjainak: az első rész az egyes nyelvek szójegyzékéből áll, magyar megfejtéssel, a második rész táblázatos formában összegezi a húsz nyelvet a magyar szavak betűrendjében. Ez a felépítés az utóbbi években megjelent lengyel, ill. cseh hasonló típusú, de csak 5, ill. 6 nyelvű szakszótárral megegyező. (WIĘC-

KOWSKA, H. — PLISZCZŲNSKA, H.: *Podręczny słownik bibliotekarza*. Warszawa, 1955. NÁDVORNIK, M. — PAPIRNIK, M.: *Slovník knihovnických termínů v šesti jazycích*. Praha, 1958.) PÍPICS szótára ezenfelül nemzetközi használatra is alkalmas: a hűsz közül bármely nyelvnek az ismerete elégséges a szótár használatához. Az alapfogalmak mutatós számokkal vannak ellátva, amely mind a hűsz nyelvnel megyegyeznek, azaz egy fogalom bármely nyelven azonos számot visel. Tehát elegendő annak megállapítása, hogy milyen nyelvű a keresett szó, az első részben az illető nyelv szójegyzékében ott áll a mutatós szám, s ennek alapján a második részben a táblázatos szójegyzékben a hűsz nyelv közül bármelyiken leolvasható a nem ismert szó megfeleltője.

Kritikai megjegyzéseink a szótár szerkesztését nem, csak az alapszókincs kiválasztását illethetik. A meglehetősen körülhatárolt témakörben alapvető hiányokat más szótárakkal, ill. a címléírás magyar kézikönyvével összevetve nem találtunk, de mégis fel kell hívunk a szerző figyelmét néhány kirívó hiányosságra, amelyeket egy további kiadásban tekintetbe kellene venni. Hiányoznak az *alcím*, *adat*, *címlap*, *ellenőrzte*, *lásd*, *tájékoztató*, *műfaj*, *kiállítás*, *szabvány*, *szak*, *szakirodalom*, *szerződés* szavak. Hiányoljuk a testületi szerzős művek címléírásában gyakori *társaság*, *egyesület*, *szervezet*, *szövetség*, *intézmény*, *testület*, *nemzeti*, *nemzetközi*, *város*, *ország* szavakat. (Kongresszus, intézet, egyetem, akadémia, iskola van.) Helyes lett volna felvenni azokat a fogalmakat is, amelyeket ugyan csak egyes nyelvek fejeznek ki egy szóval, de a szókapcsolat a többi nyelven is már közkeletű és elfogadott, pl. *szerző kiadása* (Selbstverlag, own publishing, author-publisher, auteur-éditeur), *összes művek* (Gesamtausgabe, complete works, collected works, oeuvres complètes). A német szaknyelvben gyakran használt *Hochschulschrift* is fontosabb lett volna talán, mint a napjainkban egyre kevésbé előforduló *Hochzeitslied*. Elsikkad a német *Adressbuch*, miután a magyar *címtár*, *címjegyzék* nem szerepel, s még az *adattár* is *repertóriumra* utal, holott bizonyos árnyalati különbség van a fenti fogalmak között. Elismerjük, igen nehéz hűsz nyelv fogalmait, beleértve a rokonértelmű szavakat, közös nevezőre hozni, s nem könnyű feladat árnyalati különbségekre tekintettel lenni akkor, amikor egységesíteni szeretnénk. Mégis úgy tűnik, hogy ilyen esetekben néhol bizonyos szimplifikáció érvényesül, pl. a *Lieferungsnál*, amelyet *füzet* jelentésben kapunk, ellentétben SCHLEMMINGER szótárával, ahol pl. az angolban *l. delivery*,

supply, *part of a book*, *serial publication*, *2. issue*, *number*, *part* — jelentéscsoportokat kapjuk, világosan kiemelve a részletekben való megjelenés jelentés-árnyalatát is.

A felsorolt hiányosságok semmiképpen nem érintik a mű egészét, s összefoglalásul csak dicsérhetjük PÍPICS Zoltán fáradságos, évek türelmes gyűjtőmunkáját igénylő, gondos munkáját, amely egy ilyen nélkülözhetetlen segédeszközzel gyarapította a magyar könyvtáros szakirodalmat. A szerző hosszú éveig az Országos Széchényi Könyvtár Központi Katalógusának volt a munkatársa, s jelen munkájával bebizonyította, hogy a látszólag legszintelenebb könyvtári munka is adhat olyan tapasztalatokat, amelyek komoly szakirodalmi művek alapját képezhetik.

SOMKUTI GABRIELLA

Jahrbuch der Bibliotheken, Archive und Dokumentationsstellen der Deutschen Demokratischen Republik. Jg. 2. 1960/61. Hrsg. Deutsche Staatsbibliothek. Berlin, 1962. 365 l.

A Német Demokratikus Köztársaság könyvtárait, levéltárait és dokumentációs intézményeit ismertető, kétévenként megjelenő kiadvány második kötete az 1960—61. évekből 881 intézményről ad számot. A kötet a Deutsche Staatsbibliothek vezetésével ezúttal is négy intézmény közös munkájával készült el: a tudományos könyvtárakat a Deutsche Staatsbibliothek, az általános (közművelődési és szakszervezeti) könyvtárakat a lipcei Zentralinstitut für Bibliothekswesen, a levéltárakat a belügyminisztérium illetékes levéltári osztálya, a dokumentációs állomásokat a Német Tudományos Akadémia Dokumentációs Intézete állította össze.

A földrajzi helyek betűrendjében felsorakozó intézmények jegyzéke nem terjed ki az NDK valamennyi könyvtárára: a tudományos könyvtárak közül felvették az 5000 köteten felüli könyvtárakat, egyetemeken a központi könyvtáron kívül a fakultások könyvtárát, de már az intézeti, szemináriumi könyvtárakat nem, — az általános könyvtárak közül szerepel minden olyan főfoglalkozású könyvtár által vezetett könyvtár, amely 20 000 lakos fölötti községben van. A kisebb falusi könyvtárak ügyes megoldással a járási székhely alatt összesítve vannak felsorolva, feltüntetve, hogy hány lakosa van a járásnak, mekkora az állomány és az olvasóforgalom. A lakosság számával összekapcsolt könyvtári adatok közlése pontos képet ad a lakosság könyvvel való ellátottságáról. A levéltárak köre is leszűkített: a járási

levéltárak már nem szerepelnek, a városi és üzemi levéltárak is csak válogatással. Az előszó a következő kötetre ígéri a fenti korlátozások csökkentését és legalább az intézeti és üzemi könyvtárak fölvételét.

A címjegyzék tipografizálása jobban sikerült, mint az előző köteté: a kisebb betűtípus és a kurzív kiemelések helyett a félkövér betűk használata világosabbá, áttekinthetőbbé tette a szöveget. Az egyes intézményekről minden lényeges adatot közöltek, a teljesség kedvéért talán csak a dolgozók összes létszámának megjelölését hiányoljuk. Jobban kezelhetővé lett a dokumentációs állomásokat felsoroló rész is: az intézmény neve helyett a referált szakterület tárgyszavát emelték ki, s mivel a tételeszámozást is bevezették, a tárgyszavakból, különleges gyűjtőterületekről és speciális gyűjteményekről készült betűrendes mutató azonnal visszautal a megfelelő intézményre.

A kötet közli az intézmények vezetőinek, valamint tudományos dolgozóinak névsorát és legfontosabb adatait. Itt, ellenében az előző kötettel, a születési éven, a beosztáson és a képzésen kívül csak

a legutolsó munkahelyet jelölték meg, ami véleményünk szerint elegendő is.

A statisztikai rész táblázatos formában, igen részletesen ismerteti a német könyvtárak és levéltárak állomány- és forgalmi adatait a tárgyévekről. A szakember számára érdekes összehasonlításokra nyílik itt alkalom: például a közművelődési könyvtári hálózatban az NDK-ban egy lakosra 1.2 kötet esik, míg nálunk 1.3, az olvasók száma a lakosság százalékában ott 17.7, nálunk 18.4, az egy olvasóra eső kötetforgalom ott 16, nálunk 20.4. (A kelet-német adatok 1961-ből, a magyar adatok 1962-ből valók. Vö. *A közművelődési könyvtárak 1962. évi eredményei*. A Könyvtáros. 1963. 5. sz. 279—282. l.) A levéltárak, könyvészkönyvtárügy, ill. -tudomány legfontosabb központi intézményeinek ismertetése egészíti ki a kötetet.

A könyvet forgatva, még jobban érezzük egy hasonló magyar kiadvány hiányát, és örömmel várjuk az új magyar *Könyvtári Minervát*, amelynek munkálatai tudomásunk szerint már megindultak.

SOMKUTI GABRIELLA

BIBLIOGRÁFIÁK

Szentmihályi János — Vértessy Miklós: *Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához*. Bp. 1963, Gondolat. 730 l. (Biblioteca Universitatis Budapestiensis.)

Jelentős művek létrejötté — még ha műfajuk szerint nem is sorolódna az eredeti nagy alkotások közé — egy pontosan körvonalazható társadalmi összjáték eredményei. Az *Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához* — SZENTMIHÁLYI JÁNOS és VÉRTESY MIKLÓS munkája — összegezése a felszabadulás óta eltelt tizennyolc év bibliográfiai törekvéseinek, kézzelfogható bizonyítéka annak a nehezen meghatározható jelenségnek, amit a szakemberek „egy társadalmi igény kielégítésének” hívnak; olyan igény kielégítésének, amelynek felkeltésében, követelővé tételében nekik maguknak is részük volt. Az eredmény, amit az „igény” — jelen esetben a tudományos tájékoztatás társadalmi igényének — ébredtartói felmutathatnak, egy olyan munkaeszköz, amely mostantól fogva alig teheti vitássá a tudományt és a termelést (és ez sok esetben ma már egyet jelent) segítő tájékoztató munka rangosabb társadalmi helyzetét. SZENTMIHÁLYI és VÉRTESY *Útmutatója* — KOSÁRY Domokos és I. TÓTH Zoltán nagy történelmi segédkönyvei után — időrendben a harmadik átfogó

bibliográfia a felszabadulás óta¹. Ám mert az *Útmutató* megvalósult programja alapján szinte minden tudományt átfog, s a szaktudományok nemzetközi irodalmának forrásai mellé mindenüvé odaállítja a magyar forrásokat, hazai és nemzetközi jelentősége a hasonló külföldi nagy összefoglalások mellé állítva külön figyelmet érdemel. Egyetemes szintézisét adni a tudományos tájékoztatás forrásainak: — erre a feladatra csak kevesen vállalkoztak sikerrel. A hasonló vállalkozások sok esetben inkább másodfokú bibliográfiák, mint a *mindennemű* források felett széles áttekintést nyújtó összefoglalások. Hogy milyen színvonalú tájékoztatásra ad lehetőséget az előbb említett két típusa a tájékoztatás reprezentatív segédkönyveinek, ahhoz elég, ha egybevetjük BESTERMAN *World bibliography*-jának és MALCLÈS *Sources du travail bibliographique*-jának szolgáltatásait. Világos, hogy előképül csak az utóbbi szolgálhatott. Hányan kísérelték meg vajon feladatuk előtt átlapozni az ilyen nagy összefoglalásokat — húsz-húsz laponként közbeiktatott pihenőkkel — szemlét tartva a források szédítő hegytömegei felett.

¹ A cikk írásakor a Fővárcsi Szabó Ervin Könyvtár nagy *Budapest története, bibliográfiája* 2. kötete még nem volt a kezünkben.

Nagy és kis csúcsok megmászását a levegőből való fényképezés előzi meg. Tíz év előtt a Mount Everest meghódítása is csak így sikerülhetett. Elképzelhető-e olyan memória, amely a váratlanul felbukkanó kérdésre válaszul pontosan és tévedhetetlenül ki tudja választani a potenciálisan rendelkezésre álló forrásokból a megfelelőt? Erről van ugyanis szó. A segédkönyvnek, amit kívánunk, biztosítania kell a választás lehetőségét, tehát bőséges kell, hogy legyen, s a kutatás minden fázisának és szintjének megfelelő műfajú forrásait kell szolgáltatnia. Az áttekintés, a ráतालálás biztonságának jó közérzetét kell szolgáltatnia, amit a világ minden tudósa csak évtizedes kutatómunka buktaóin keresztül szerezhet meg. Ezt minden jó könyvtáros régtől fogva tudja, csak nem írta még le.

Az *Útmutató* szerkesztői az áttekintetőség és a választás lehetősége következményeinek úgy tettek eleget, hogy szinte minden tudományág segédkönyveinek ismertetésében az általánosból haladtak a részletek felé, a nagy tudományokat felbontva az ágakatok apparátusaival külön-külön foglalkoztak, és mindig a tudományág sajátos problémáihoz mérték anyaguk kiválasztását. Igyekeztek e mellett a tudományágak problémáit fejlődésükben megközelíteni, az időrendet a lehetőség szerint tiszteletben tartani. A kiválasztás feladatának súlyossága itt jelentkezik; lehetővé tenni a választást a történelmi érdekeltségű kutató számára, de sokkal gazdagabban feltárni azt a hatalmas új forrásanyagot, amit sajtóbibliográfiák és cikkszerzők nyújtának az aktuális kutatás számára. Ezt az utóbbi feladatot az *Útmutató* szerkesztői gazdag forrásanyag felvonultatásával oldották meg. Hogy egyes részletkutatások szempontjainak mennyire sikerült eleget tenni, ezt csak további részletes elemző vizsgálat állapíthatja meg; a bírálóknak ehhez türelmi időre van szüksége. Egyet azonban máris megkísérélhetünk. A *Sources*, a „nagy Malclès” csaknem kétszer olyan terjedelmű összefoglaló — a francia irodalomtudomány, tehát a saját nemzeti tudományának forrásanyagából 34 különböző műfajhoz tartozó forrásfelhasználást foglal össze. Az *Útmutató* 31 bibliográfiai műfajhoz tartozót a magyar irodalomtudomány köréből. A történelem-tudomány forrásainak műfaji összesítésének eredménye a *Sources*-ban és az *Útmutató*-ban egyformán 24. A kémiában a „nagy Malclès”, a könyvészeti segédesszközök 21 fajtájával, az *Útmutató* 13 felével közelíti meg a különböző szintű és érdeklődésű kutatás igényeinek kielégítését. A szolgáltatásbeli különbség a „nagy Malclès” javára

abban mutatkozik, hogy nála a tudományok bontása pl. a kémiában és vegyi iparban rendkívül részletező, s így a tájékoztató apparátusba bevont a nagyon speciális tartalmú alapvető műveket és speciális monográfiákat is. Ilyen differenciált tájékoztatás az *Útmutató* szerkesztői számára technikai okokból nem vált lehetőséggé.

Kedvünk volna részletesen felsorolni azokat a felfedezésnek számító, — GULYÁS másodfokú bibliográfiájában elő nem forduló — elfelejtett magyar bibliográfiákat, amelyeket a szerkesztők gyűjtőszennvedélye napfényre hozott. Ilyenekkel gyakran találkozunk (pl. „*Hírlapjaink. A magyarországi hírlapok monográfiája*. 1—6. köt. Bp. 1896.: egy kolligátum egyetlen ismert példánya. SZENTKIRÁLYI József: *Magyar költemények angol fordításban*. Bp. 1943. stb.). Ezt az örömet meghagyjuk az *Útmutató*-ban bön-gésző könyvtárosoknak és kutatóknak. Sok más — köztük kritikai — észrevételünkről ezúttal azért nem számolhatunk be, mert észrevételeink hitelességét mutató hiányában nem tudjuk ellenőrizni. Erre a külön füzetben kiadandó név- és tárgymutatóra pedig elengedhetetlenül szükség van. Maga a mű nagy nyeresége könyvtáraink tájékoztató műhelyeinek. A szerkesztőknek kijáró elismerésben osztozik a munkatársak népes tábora. A mű sikere érdekes tanulságokkal szolgál a Kiadónak, külön elismerés illeti meg a nyomdai kiállításba való bőkezűségéért.

KÓHALMI BÉLA

De la Vallée Poussin, Louis: *Catalogue of the Tibetan manuscripts from Tun-huang in the India Office Library* with an appendix on the Chinese manuscripts by Kazuo ENOKI. London, 1962, University Oxford Press. XVIII, 300 l., 2 t.

A könyv történetében oly jelentős szerepet játszó tunhuangi barlangkönyvtár felfedezésének eredményei már több mint öt évtizede foglalkoztatják Ázsia történetének, kultúrájának, nyelvének és írásainak legkitűnőbb kutatóit, köztük a magyar őstörténet belső-ázsiai hátterének vizsgálóit is. Lóczy Lajos, a neves magyar geográfus és geológus a SZÉCHÉNYI Béla-féle kelet-ázsiai expedíció tagjaként 1879-ben járt Tunhuangban, és ő hívta fel 1902-ben STEIN Aurél figyelmét a tunhuangi Ezerbuddha-barlang régészeti és művészeti történeti jelentőségére. A barlangrendszert STEIN 1907-ben, második belső-ázsiai expedíciója alkalmából látogatta meg, s ekkor bukkant rá az azóta híressé vált „befalazott könyvtárra”. STEINnek a barlang-

könyvtár egy részét sikerült Londonba vinnie, s ezt az anyagot részben a British Museum, részben az India Office könyvtára őrzi. P. PELLLOT, a francia orientalisztika hírneves mestere 1908-ban szintén meglátogatta a helyszínt. Az általa talált anyagot ma a párizsi Bibliothèque Nationale őrzi. A tibeti rész katalógusát M. LALOU adta ki (Paris, 1939—1961). 1909-ben a kínai kormányzat elrendelte a két európai kutató által otthagytott anyagnak a kínai fővárosba való szállítását. A barlangot 1911-ben egy japán kutató, 1914-ben ismét STEIN, és ugyanebben az évben az orosz orientalista, Szergej OLDENBURG látogatta meg, s még nekik is sikerült néhány töredéket találni a helyszínen.

Az India Office-ben őrzött tibeti kéziratok katalógusának is hosszú története van. A STEIN által Londonba szállított könyvanyag tibeti részének feldolgozásához elsőnek Miss C. M. RIDDING kezdett hozzá, de nem sokára sikerült a munkához meggyerni a kiváló szanszkrit kutatót, DE LA VALLÉE POUSSINT, aki 1914 és 1918 között Cambridge-ben élt. DE LA VALLÉE POUSSIN el is készítette a katalógus zömét, kiadására azonban különböző okok miatt nem került sor. Nem sokkal később kapcsolódott be a tunhuangi tibeti anyag feldolgozásába F. W. THOMAS. Eredeti terve az volt, hogy a DE LA VALLÉE POUSSIN által feldolgozott szövegeket és a többi Londonban őrzött tibeti okmányokat együttesen adja ki, később azonban figyelmét főleg a nem-buddhista és történeti jellegű szövegekre és töredékekre összpontosította. Ki is adta egy részüket előbb a Royal Asiatic Society folyóiratában, majd külön kötetekben is.

Ezután tért vissza a DE LA VALLÉE POUSSIN-féle katalógus sajtó alá rendezéséhez, amelyet Miss A. F. THOMPSON segítségével kívánt kiadni. Korai halála azonban meggátolta ebben, s így a munka csak most, 1962-ben látott napvilágot A. F. THOMPSON gondozásában. A kötet kiegészítésekként Kazuo EHOKI elkészítette az India Office-ban őrzött — és sok esetben a tibeti töredékekkel azonos lapra írt — kínai kéziratok katalógusát.

Nincs itt helyünk az anyag szakmai méltatására, mindössze egy kérdést emelünk ki, és ez az anyag kronológiájának problémája. Az általánosan elfogadott vélemény szerint a barlangot 1035 körül falazták be, s ez a tény alapvetően fontos a barlangkönyvtárban talált művek kronológiájára vonatkozóan. E vélemény STEIN-ek és PELLLOT-nak egyöntetű álláspontján alapszik, akik következtetésüket arra alapították, hogy a barlang legutolsó datál-

ható emléke 995 és 997 közötti időre tehető, s hogy hiányoznak a barlangból — amely egyébként páratlan gazdagsággal tartalmazza a különféle belső-ázsiai nyelvek és írások emlékeit — a tangut művek. A tangutok 1035 körül foglalták el Tunhuangot. Igen valószínű tehát, hogy a barlangot a tangut támadás előtt, esetleg az attól való félelem miatt falazták be.

Bár STEIN és PELLLOT véleményüket igen óvatosan és fenntartásokkal fogalmazták meg, az 1035-ös időpont mint *terminus ante quem* általánossá vált az irodalomban. Ma sincs okunk arra, hogy kételkedjünk e megállapítás helyességében: azonban hangsúlyoznunk kell egy látszatra furesza tényre: bár a barlangot minden valószínűség szerint 1035-ben falazták be, ez mégsem jelenti azt, hogy a barlangban pusztán 1035 előtti művek találhatók.

DE LA VALLÉE POUSSIN katalógusának átvizsgálásakor a 765. tételeszám alatt (238. l.) egy néhány soros töredék leírása található, amelynek azonosítását nem sikerült a kiadókknak elvégezni. A töredék egyik sorában tibeti nyelven ez áll: „ezt mondta „Ja-ya pandi-ta...”. A töredék a neves ojrát láma JAYA pandita életrajzából való, amelyet tanítványa, RATNABHADRA 1690 körül írt. (Az életrajz mongol nyelvű kiadásáról lásd KARA György megjegyzéseit az *Acta Orientalia Hungarica* X (1960), 310—311. l.) A töredék eredetéről árulkodik maga a papír is, amely orosz, s az orosz papírgyár jele: фабрики Ташкина.

Hogyan kerülhetett e kései munka az 1035-ben befalazott könyvtárba? Meg kell mondanunk, hogy azóta, amióta STEIN és PELLLOT a barlang kronológiájára vonatkozó első megállapításait közzétették, találtak a hatalmas mennyiségű könyvanyag további feldolgozása során más olyan műveket is, amelyeknek dátuma későbbi, mint a befalazás időpontja. Így Denison Ross egy ujur kéziratról kimutatta, hogy az 1350 körüli, egy taoista imakönyvről pedig kiderült, hogy az 1875 és 1908 közötti időben íródott (vö. STEIN: *Serindia*, London 1921. 828. l.)

E látszólagos ellentmondást azonban feloldhatjuk, ha figyelmet szentelünk egy ténynek, amelyet STEIN világosan elmond a „befalazott barlang” felfedezéséről írott számos beszámolójában, s amelyet mégsem vettek eddig kellően figyelembe, nevezetesen azt, hogy STEIN a *barlangot már nyitva találta*.

STEIN a barlang őrizőjétől, egy WANG nevű taoista szerzetestől megtudta, hogy a szerzetes nyolc évvel STEIN megérkezése

előtt a barlangkönyvtár előtti részben szentélyt akart berendezni. A szobrok felállítására közben vették észre, hogy az egyik falon repedés van, s a repedés megvizsgálásakor kiderült, hogy a fal téglából épült. Azonnal lebontották a falat és így bukkantak rá a befalazott könyvtárra. STEIN a helyszínen megállapította, hogy a könyvtárcellában többízben jártak. Így egy 851-ből származó kínai feliratot kivittek az előtérbe, s valószínűleg kincskeresési célból átkutatták az összes könyvgöngyölegeket. Ismeretes az is, hogy a tunhuangi barlangrendszerekben másutt is őriztek könyveket fülkékben, amelyek nem voltak befalazva. Igen valószínű tehát, hogy a könyvtár felbontása és STEIN, illetve PELLIER ottjárta közötti nyolc esztendőben WANG és társai máshonnan is vittek be a könyvtárcellába könyveket. STEIN maga utal arra a tényre, hogy mikor belépett a könyvtárcellába, a viszonylag rendben felrakott könyvesomagok tetején rendetlenül odaszórt könyveket is látott. Mivel azonban a könyveket WANG mester adogatta ki a cellából STEINnek, ma már megállapíthatatlan, hogy a könyvtár melyik darabja került be 1035 előtt és melyik 1899 után.

Mivel a tunhuangi barlang kincseinek datálása nem egyedül a befalazás dátumán alapult, hanem számos egyéb belső és külső kritériumon, így a kolofonok tanúsága, helyesírás, nyelvi sajátosságok és egyéb filológiai megfontolások együttesen biztosították az anyag magas korát, nincs okunk valamiféle „földesuszamlásról” beszélni. Annyit kell csupán megállapítanunk, hogy egyedül az a tény, hogy egy kézirat a tunhuangi befalazott barlangból került elő, nem elegendő a kronológia megállapítására, s így a DE LA VALLÉE POUSSIN által összeállított katalógus más darabjairól is kiderülhet még alaposabb vizsgálat után, hogy későbbi kézirat.

RÓNA-TAS ANDRÁS

Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae institutionis Matica Slovenská in Martin. Martin, 1961. 72 l.

A pozsonyi Egyetemi Könyvtár kézirat- és régi nyomtatványtárának vezetője tollából újabb szlovákiai gyűjtemény, a túrőcsentmártóni Matica Slovenská ősnymtatványait van alkalmunk közelebből megismerni.

A könyvtárban ma 38 kötetben 58 XV. századi nyomtatványt őriznek 61 példányban. Ezek közül 31 példányt Boris BÁLENT röviden már ismertetett másfél évtizeddel, ezelőtt a Matica Slovenská, illetve az akkori

Szlovák Nemzeti Könyvtár állományából. Ez utóbbi bekebelezése után a Matica még több forrásból gyarapodott, elsősorban ajándékok révén.

A korábbi tulajdonosok között a ferenceseken (Gyöngyös, Galgóc, Nyitra, Szécsény, Nagyszombat, Vác) és a piaristákon (Podolin, Privigye) kívül még több magán-személyt is találunk (FORGÁCS Miklós, NYÁRI István, RÉVAY Simon).

Nem csupán magyar vonatkozásból, de különben is ki kell emelni a gyűjteményből az *Almanach iuxta meridianum inelyti regni Hungariae pro anno 1496* — sajnos csonka — egyleveles naptárt, amely az eddig ismert egyetlen példánya e nyomtatványynak. Első ismertetésére, illetve pontos meghatározására eddig csak a szlovák szakirodalomban került sor (BÁLENT *Knižnica*. 1957. 232. l. BORSA *Knižnica*. 1958. 131—134. l.). A többi magyar vonatkozású nyomtatványt SZABÓ és HELLEBRANT már ismerték. THURÓCZY krónikájának mindkét kiadását (RMK III. 15 és 16.), valamint TEMESVÁRI Pelbárt két munkáját (RMK III. 50 és 78.). Az ismeretéből megtudjuk, hogy a THURÓCZY-fele krónika első, brünni kiadásában (a q5b lapon) szerepelt a „szlovák” szó „zlowackho” alakban. Az egész kis kiadvány KOTVAN korábbi publikációival azonos felépítésű, vagyis az egyes művek szerzői betűrendben történő ismertetése során kerül sor a bejegyzések ismertetésére is. A füzet használhatóságát fokozzák az alábbi szempontok szerint összeállított mutatók: nyomdászok, nyomdahelyek, időrend, bibliográfiák, könyvtári jelzet és proveniencia. Ennél a legutóbbi mutatóról azonban megjegyzendő, hogy a „provenienciá register” felirat bizonyos mértékben megtévesztő, ugyanis ebben nemcsak a volt tulajdososok nevei, de a provenienciára vonatkozó bejegyzésekben szereplő minden személy szerepel. Így kerül ide, a volt könyvtulajdonosok neve közé pl. ESZTERHÁZY Miklós vagy Martin LUTHER is, jóllehet egyetlen példány sem tartozott sohasem hozzájuk.

A hat egészlapos reprodukció között megtalálható a fentebb már kiemelt egyleveles unikum képe is, amelyen a Magyarország számára készült és az 1496. évről készült naptár látható.

Ez az újabb katalógus fokozza áttekinthetőségünket a szlovákiai gyűjteményekben található ősnymtatványok felett. Reméljük, hogy a még hiányzó néhány város (Nyitra, Kassa stb.) XV. századi nyomtatványainak feldolgozása után ez a kép teljes lesz.

BORSA GEDEON

Göllner, Carl: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. 1. Band. MDI—MDL. București—Berlin, 1961. 464 l.

A XVI. század európai történelmével foglalkozók, csakúgy mint azok, akik az oszmán birodalom múltját kutatják, régóta érzik a hiányát egy bibliográfiai kézikönyvnek, amely a török vonatkozású egykorú irodalmat a teljesség igényével fogja egybe. A magyar történet kutatója számára egy ilyen könyvészeti összefoglalás fokozott jelentőségű, hiszen a XVI. században az európai közvélemény szemében a török és a magyar kérdés szinte elválaszthatatlanul egybefonódott, a törökkel foglalkozó munka, a Turcica, egyszersmind majdnem mindig magyar vonatkozásokkal van tele, Hungarica is.

Nagy örömmel vettük tehát kézbe Carl GÖLLNERnek a Román Népköztársaság és a Német Demokratikus Köztársaság Tudományos Akadémiája közös kiadásában megjelent pompás kiállítású, egykorú nyomtatványok fényképmásolataival gazdagon illusztrált könyvészeti munkáját. Ez az I. kötet az 1501—1550 közti török vonatkozású nyomtatott munkákat a teljesség igényével gyűjti egybe és ismerteti. (Az 1501 előttiék az ősnymtatvány-katalógusokban hiánytalanul megtalálhatók.) A kötet műfajukra (könyv, újság, vers stb.) való tekintet nélkül évről évről ismerteti a kiadványokat, minden egyes munka (ugyanannak a kiadványnak a későbbi kiadása is) külön sorszámmal kap. A szerző nevét — akár fel van tüntetve a nyomtatványon, akár nincs, de máshonnan sikerült megállapítani — követi, majd következik a munka címe, könyvészeti adatai (közülük a szedéstűkór nagysága is), továbbá az ismertett példány könyvtári őrzési helye és jelzete, illetve a csak irodalmi említésből ismert munkáknál a forrás megjelölése. Ezt követik a nyomtatvány tartalmát ismertető jegyzetek, a szerző személyére, a mű keletkezésére, a benne elmondottak kritikájára vonatkozó adatok és észrevételek, végül az irodalmi utalások. Szerzői, az anonim munkákról címszó- s a könyveket őrző könyvtárakra utaló városenkénti mutató, valamint rövidítésjegyzék zárja le a kötetet. A vállalkozás nagy tudománytörténeti fontossága, a szerzőnek a munkához való igényes hozzáállása és nem utolsósorban a segítés őszinte szándéka (hiszen egy sorozat első kötetét tartjuk a kezünkben) arra kötelez bennünket, hogy beható alaposan foglalkozzunk GÖLLNER munkájával.

Mindenekelőtt, úgy véljük, a félreértések elkerülésére helyes lett volna a bevezetésben a bibliográfiai gyűjtés határait

pontosan rögzíteni. Turcica gyűjtőnév alá mi azokat a munkákat soroljuk, amelyek részben vagy egészben az oszmán törökséggel foglalkoznak, vagy valamilyen formában róluk említést tesznek. LUTHER *Vier tröstliche Psalmen* című munkája tehát valóban beletartozik a Turcica irodalomba; lényegét tekintve ugyan a katolikus egyház elleni támadás céljából íródott, de teológiai vádjainak egyike az, hogy a törököket a pápaság bűneinek megtorlására indította isten Magyarország ellen. (Közölve 280. sz. alatt.) De akkor ugyanígy Turcica OZORAI Imre *De Christo et eius ecclesia, item de Antichristo et eius ecclesia* című munkája, amelyben ugyanezt a gondolatot fejti ki (két kiadása ismert: 1535 és 1546. RMK I. 5. és 18. sz. GÖLLNER nem közli) vagy ALPHONSO DE VALDÉS, az ismert spanyol reformátor V. KÁROLY császár dicsőítésére írt műve is, amelyben a szerző a török előnyomulásért a felelősséget I. FERENC francia királyra hárítja (*Pro invictissimo caesare Carolo augusto...* Antwerpen 1527; GÖLLNER nem közli). Nem tartozik viszont a Turcica gyűjtőkörébe az az újság, amelyik I. FERDINÁND és ZÁPOLYAI János 1527. évi küzdelméről számol be, hiszen ekkor török csapatok nem voltak Magyarország területén, s a röpirat nem is hivatkozik a törökökre. (281. sz.) Ugyanakkor mindenképpen a gyűjteménybe illett volna a ZÁPOLYAI a „hitetlenekkel” való szövetsége miatt kiátkozó pápai bulla 1530-ból (*Excommunicatio in Joannem Zapulianum...* L. M. DENIS: *Wiens Buchdruckergeschichte*. 374. sz. GÖLLNER nem közli).

Nem látjuk világosan azt sem, milyen elvek szerint járt el GÖLLNER a címek leírásában. Általában betűhívásra törekedett, a dőlt betűs szavakat azonban minden megjegyzés nélkül állóval szedette, egyes különleges betűket, rövidítéseket pedig nyomdatechnikai okokból mai betűkkel helyettesített. Ez utóbbi rendjén volna, ha az átírásban alkalmazott elveket közölné, s azt következetesen alkalmazná is. Ezzel szemben azt látjuk, hogy míg a hosszú s-et következetesen mai s-sel helyettesíti, s a *que* rövidítést mindig egy a q-tól különálló, félig a sor alá süllyesztett 3-sal jelzi, az *β*-et néha *β*-szel, gyakrabban *sz*-szel írja át, a *v*-nek *u*-val való átírása vagy eredeti alakjában való közlése pedig teljesen ötletszerű (ld. pl. a 290., 292., 333. és a facsimilében is közölt 334. sz. stb.). Az eredetiben nagy kezdőbetűvel írt szavakat nem egy esetben kisbetűvel kezdi (ld. pl. a facsimilében is közölt 451. sz. stb.), az eredetiben végig nagybetűvel szedett címlapokat viszont átírja kisbetűre, s ben-

nők egyes szavakat önkényesen nagy, másokat kisbetűvel kezd (pl. a facsimilében is közölt 529. sz.). Nem jelzi, hogy a kiadványok lapjain a számozás jelölve van-e, vagy a közölt lapszám utólagos számozás eredménye. Mindez nem egy esetben megnehezíti, sőt lehetetlenné is teszi annak megállapítását, hogy azonos vagy variáns kiadásokról van-e szó.

Fontos és jó útítása a kiadványnak, hogy a szerző által leírt példány őrzési helyét és könyvtári jelzetét is megadja. A kutatást azonban azzal segítette volna igazán, ha minden általa ismert példány őrzési helyét közölte volna, ahogy ezt pl. KERTBENY is tette. Tudjuk, ennek megállapítása nagy munka lett volna, de megérte volna a fáradságot. Miért kellett pl. az APPONYI-gyűjteményből a szerző által is jól ismert 663. sz. munkánál az amiens-i, a 259. sz.-ból a chantilly-i könyvtár példányát idézni; a 234. sz.-ból miért a párizsi Bibliothèque Nationale csonka példányára hivatkozik, s nem a Budapesten őrzött teljes példányra, s az Országos Széchényi Könyvtárban és a berlini Staatsbibliothekban egyaránt fellelhető könyvet miért a müncheni Bayerische Staatsbibliothekből idézi. Az is érthetetlen, hogy a szerző, aki a könyvtári mutató szerint Sevillától Wernigerodéig, a selestati városi könyvtártól a New York-i Pierpont Morgan Library-ig számos gyűjteményt átbúvárolt, hogy legalább egy kiadványt onnan könyvébe iktathasson, sem a jénai egyetemi könyvtárba (amelynek gazdag Hungarica és Turcica anyagát K.—H. JÜGELT külön kiadványban ismertette 1961-ben), sem a lipcsei híres Deutsche Bücherei-be nem jutott el. Ha pedig még a gazdag romániai könyvtárakban is alaposabban szónézhetett volna, bizonyára nem kellett volna a 222. sz. alatti nyomtatványt filmmásolatról idéznie, hiszen a marosvásárhelyi Teleki Tékában őrzik az eredetijét. Ilyen körülmények közt viszont a kiadvány végén található könyvtármutatónak sem gyakorlati, sem tudományos szempontból nincs semmi értelme.

Sajnálatos az is, hogy GÖLLNER jegyzetei erősen egyenetlenek. Van, ahol részletesen ismerteti a kiadvány tartalmát, még idéz is belőle, máskor meg egy sor magyarázatot sem fűz hozzá, pedig a cím alapján még azt sem tudhatjuk, miért Turcica a szóban forgó mű. (Pl. 153., 177., 178., 321., 604. sz. stb.) Talán nem támasztunk túlzott követelést, ha azt mondjuk, minden olyan esetben, amikor ez a címből nem derül ki, röviden közölni kellett volna, hogy miről szól a könyv. Majdnem teljesen hiányzik a szerzőkre vonatkozó adatok, nem

egy alkalommal azt sem tudjuk meg, honnan és hogyan állapította meg a szerző személyét (pl. 325., 429., 508. sz. stb.) vagy év nélküli kiadványoknak a megjelenési idejét (pl. 105—109., 111., 113., 162—165. sz. stb.). Általában csak könyvészeti munkákra utal, s még azt sem közli mindig, ha valamelyik kiadványt később teljes szövegben vagy szemelvényesen újra le-nyomtatták (pl. 822. sz. stb.). De a könyvészeti munkákra való utalása sem következetes. (Pl. a 12. sz.-nál nem hivatkozik PANZER, PROCTOR és GOEDEKE munkájára, a 67. sz.-nál WELLERRE és Gustav FREYTAGRA, a 277. sz.-nál SZABÓ Károlyra, a 361. sz.-nál KERTBENYRE, a 676. sz.-nál KUCZINSKYRA, az 588. és 809. sz.-nál BRUNETE stb. A 121. sz.-nál viszont tévesen utal KERTBENYRE.) Különösen feltűnő, hogy APPONYI nagy kiadványára még olyan esetekben sem utal, amikor jegyzeteit felhasználta. (Pl. 21., 52., 72., 103., 176., 177., 251., 255., 316. 320., 345. stb.) Így aztán számos esetben tévesen azt a látszatot kelti, hogy a szakirodalom által eddig nem ismert munkát említ (Pl. 267., 290., 292., 293., 302. sz. stb. mind APPONYI által már ismertetett munka.)

A könyvben való eligazodást nagyban nehezíti, hogy az egyazon éven belül megjelent kiadványok közlési sorrendje teljesen ötletszerű, sem a szerző, sem anonym munkák esetében a címszavak szerinti ábécé sorrendjét nem követi. Ugyanezt mondhatjuk a mutatókról is, amelyekben ugyanazon szerző különböző munkái vagy az azonos kezdőszavú kiadványok semmilyen rendszerbe nincsenek sorolva. Roppantul megnehezíti a munkák megtalálását, hogy a szerzői mutatóban gyakran nem a bevett név alá sorolja a kiadványokat, s az eligazodást utalásokkal sem könnyíti meg. (Pl. MONTE CROCÉT RICCOLDO DE MONTE CROCE, JOVIUST GIOVIO, CURIPESCHITZET KURIPÉČIĆ, CANTACUSINUST SPANDUGINO, GEORGIUS DE HUNGARIÁT CAPTIVUS SEPTEMCASTRENSIS alatt találja az olvasó.) Olyan esetekben, amikor a szerző neve a címlapon nincs kiírva, a címszavas mutatóban utalni kellett volna a szerzőre. (Pl. az anonym *Libri tre delle cose de Turchi* c. kiadványról nem tudhatja mindenki, hogy egy kézirat alapján megállapított szerzője RAMBERTI, s az ő neve alatt kell a munkát keresni stb.) A mutató különben sem megbízható, pl. az 505—507. sz. kiadványok hiányzanak belőle.

A könyv legnagyobb hibája azonban, hogy anyaga erősen hiányos. Az irodalomból nem ismeri A. MAYER kétkötetes művét a bécsi nyomtatványokról (*Wiens Buchdruckergeschichte*. Wien, 1883—87), sem

A. HEYER és A. SCHMIDT WELLER *Die ersten deutschen Zeitungen* c. művéhez írt fontos kiegészítéseit, hogy a kisebb jelentőségű munkákat (BLEYER, PUKÁNSZKY stb.) ne is említsük. A XVI. századi kiadványokból viszont egy sor olyant sem említ, amelyeket az általa átnézett és idézett könyvészeti munkák ismernek. Kimaradt AENEAS SYLVIUS 1531-ben kiadott híres *Asiae Europaeque descriptio*-ja, pedig PANZER *Annales*-e ismeri. (IX. 459. sz.) Nem említi CAMBINI *Libro della origine de Turchi* c. művének 1529-i (BRUNET III. 585. sz.), ahogy *Commentario della origine de Turchi* c. könyvének 1537-i kiadását (uo.) sem, s így az 1538-i kiadást tévesen mondja 2. kiadásnak 3. helyett (620. sz.). Elkerülte figyelmét Riccardo BARTOLINnek PANZER által említett (*Annales* VI. 111. sz.) műve is: *Concinna descriptio de rebus etiam externorum gentium* (Augsburg 1518), amelynek pedig ilyen fejezetei vannak: *Veritas de incursione Thurcarum ad Albam Graecam*, *Opinio de Thuro* stb. Kihagyta a CAPISTRAN János életéről szóló nagy munkákat, amelyeket APPONYI lapokon át ismertet (APPONYI 138. és 179. sz.), s amelyek részletesen szólnak pl. az 1456-i nádorfehérvári csatáról. BALLAGI *Buda és Pest a világirodalomban* c. gyűjtéséből csak 1542-ből négy kiadványt hagyott ki (BALLAGI 502., 505., 513. és 528. sz.) A példákat még hosszan sorolhatnánk.

Még nagyobb a hiány ott, ahol a közismert bibliográfiák nem segíthettek. Nézzük mindenekelőtt a korszak nagy földrajzi és történeti összefoglalásait. Nem említi GÖLLNER a maga korában szinte közismert Petrus APIANUS *Cosmographiae introductio* c. művét (I. kiad. 1529.), amelyben külön nagy fejezet szól Törökországról, csakúgy mint — szintén nem említett — *Cosmographia* (1540) c. munkájában is. Nem találjuk Joannes ALBANUS Boemus *Omnium gentium mores, leges et ritus*... (Velence 1542) c. híres kötetét, amely részletesen szól a törökök és a tatárok szokásairól, erkölcséről. Nem szól Johann STUMPF két-kötetes nagy munkájáról (*Gemeiner... Stetten, Landen und Völckeren Chronik*... Zürich, 1548), sem pedig a neves svájci humanista, Johannes VADIANUS *Epitome trium terrae partium* (1534-ből két kiadása ismert) c. áttekintéséről, pedig tekintélyes rész szól mindegyikben a törökökről is. Hiába keressük Marco GUAZZO velencei historikus két munkáját, pedig egyik a havasalföldi román történetre is érdekes adatokat közöl (*Historie di tutte le cose degne di memoria*, 1540 és *Historia delle guerre di Mahometto imperatore*... con

le guerre... fatte con il Carabogdan voivoda della Valachia. Velence, 1545). De hiányzik CUSPINIANUSnak Augsburgban 1540-ben megjelent *De caesaribus atque imperatoribus Romanis... et Turcicis opus*-a, ahogy EUSEBIUS *Chronicon*-ja (Párizs, 1528) vagy Sebastian FRANCK *Germaniae Chronicon*-ja (Augsburg, 1538) is, amelyben részletesen szól a törökkel vívott harcokról. Említsük még a BEHAM pompás metszeteivel több kiadásban is megjelent *Chronica, Beschreibung und gemeyne anzeyge vonn aller Welt* (Majna-Frankfurt, 1535) c. munkát, amely több más közt már a török birodalom igazgatásáról is beszámol.

A nagy összefoglalásokhoz hasonlóan hiányos az egy-egy eseményről hírt adó alkalmi munkák felsorolása is. Csak egy példát: a különböző gyűléseken a török elleni segítség céljából elmondott és nyomtatásban is megjelent beszédek közül több, és nem is a jelentéktelenek hiányzanak. 1501-ből BOURDON szónoklatát nem találjuk (*Oratio pro capessenda expeditione contra infideles habita in conspectu Adriani magni magistri Rhodi*). 1512-ből hiába keressük a zárai püspök Aegidius VITERBIENSISnek a lateráni zsinaton elmondott beszédét (*Oratio prima synodi Lateranensis habita*), amely pedig megdöbbentő szavakkal tártá fel a török dalmáciai pusztításait. Hiányzik Jacobo SADOLETO közismert *De bello Turcis inferendo oratio*-ja. (Basel, 1538), ahogy Johannes Antonius CAMPANUSnak a regensburgi birodalmi gyűléshez intézett buzdító beszéde is (*In conventu Ratisponensi ad exhortandos principes Germanorum contra Turcos oratio*. Az *Omnia opera* c. kötetben, Velence, 1502).

Bízunk benne, hogy a sorozat további kötetei nagyobb gondtal és körültekintéssel készülnek majd.

BENDA KÁLMÁN

A bibliography of African bibliographies. South of the Sahara. Cape Town, 1961, South African Library. 79 l. (Grey bibliographies 7.)

A Cape-Town-i Nemzeti Könyvtár bibliográfiái sorozatának hetes sorszámot viselő tagjaként látott napvilágot az Afrikával foglalkozó bibliográfiák másodfokú összefoglalása. Az előttünk fekvő munka nem az első, amely e rendkívül szerte ágazó feladatot tűzte ki céljául. Az első próbálkozás 1942—43-ban P. FREER és D. H. VARLEY munkája volt. A második kiadás a fent említett 1942—43-i gyűjtés kiegészítésével 1948-ban jelent meg, A. M. LEWIN ROBINSON szerkesztésében. A harmadik átdolgozott kiadás, amely az ETO rendszerében csopor-

tosította a címleírásokat, és ezzel jelentősen megkönnyítette az anyag használatát, 1955-ben látott napvilágot. Az 1961-i utolsó kiadás ismét módosított a feldolgozás rendszerén, és a speciális afrikai viszonyoknak megfelelő — de az ETON alapuló — osztályozást alkalmaz.

A kötet nem csupán az önállóan megjelent munkákat tárja fel, hanem a rejtett bibliográfiák regisztrálására is kitér, — s ez jelentősen emeli a gyűjtés értékét, — néhány olyan munkával is találkozhatunk anyagában amely csak periférikusan foglalkozik afrikai témával.

Címleírásai nem egységesek, néhány tétel csupán a száraz adatok közlésére szorítkozik, egyes esetekben a címleírás keretein belül bőbeszédűen annotálja a leírt művet

A munka feldolgozási területét tekintve nem érdektelen néhány címszó által körülhatárolt egység közelebbi vizsgálata sem. *Általános bibliográfiák* címszón belül találjuk a nemzeti bibliográfiák csoportját, az itt felvett tételek száma nem haladja meg a tizet. Mai modern értelemben vett nemzeti bibliográfiát pedig még e szerény számon belül is csupán elvétve találunk. Kivétel, általánosan ismert okoknál fogva, csupán a Dél-Afrikai Unió, ahol ez is eszköz a gyarmatosítók kezében. A munka a földrajzi felosztás tekintetében ma már elavultnak tekinthető, azonban összefoglaló jellegénél fogva történelmi, nyelvészeti, néprajzi anyaga nélkülözhetetlen. *A nyelvészet és irodalom* címszó alatt találjuk az Afrika területén élő európai írók bibliográfiai feldolgozásait, és csupán jelentéktelen számú olyan tétellel találkozhatunk, ahol az afrikai írók munkái kerültek feltárára. Az afrikai nyelvészet területén már többet nyújt. Itt azonban sajnós — többnyire Afrikán kívül megjelent műveket találunk. Érdemes talán megjegyezni, hogy egyetlen afrikai nyelvű gyűjtemény sem szerepel a tételek sorában.

A *történelem* címszó természetesen minden olyan bibliográfiai jellegű munka feltárára nem vállalkozhat, amely az afrikai történetkutatással részben vagy egészében foglalkozik. Így a bibliográfiai összefoglalókon túlmenően csupán néhány nagyobb vállalkozás apparátusát vették fel a szerkesztők. Értékes anyag a Dél-Afrikai Unió területének történetét regisztráló rész.

A munkát igen használható név- és tárgymutató zárja.

A Cape-Town-i Nemzeti Könyvtár vállalkozása figyelemre méltó kísérlet, amely immár negyedik változatában utolsónak tekinthető. Megjelenésének évétől új idő-

számítás kezdődött Afrikában, és a következő ötödik bibliográfiai összefoglalás már az önálló Afrika eredményeit lesz hivatva bemutatni.

DÁN RÓBERT

A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956.

A magyar társadalomtudományi sajtó-bibliográfiák területén a munkásmozgalmom egyike azoknak a tudományterületeknek, amelyek — 1956-ig — teljes retrospektív szakkbibliográfiával rendelkeznek.¹ Napjainkban az egyes tudományágak szervezetsége és specializáltsága megkívánja, hogy a bibliográfiák, repertóriumok a szakember és a könyvtáros együttműködéseként jöjjenek létre. A tudományos kutatás szempontjából — mennyisége, sokfélesége és nehezebb hozzáférhetősége miatt — lényegesen több problémát okoz a kurrensen megjelenő anyag. Ezért fogadjuk szívesen ezt az új kiadványt.

A bibliográfia tágan értelmezi gyűjtőkörét, és bőven merít a határterületek sajtótermékeiből is. Helyesnek mondhatjuk ezt a törekvést, éppen a hasonló jellegű sajtó-bibliográfiák hiánya miatt. Felöleli a Magyarországon megjelent magyar, angol, francia, német, orosz és spanyol nyelvű munkásmozgalmi folyóiratokat és hírlapokat, nem terjed azonban ki az ún. „nem folyóiratjellegű időszak kiadványokra” — évkönyvek, naptárakra stb. — Tartalmazza az MDP, DISZ, szakszervezetek, üzemi bizottságok, állami gazdaságok, gép-állomások, mezőgazdasági termelőszövetkezetek és tömegszervezetek lapjait. Az egyes címleírások a következő adatokat tüntetik fel: 1. Cím. 2. Alcím. 3. A megjelenés helye. 4. A lap indulásának és megszűnésének időpontja. 5. Az esetleges szünetelés kezdő- és végpontja. 6. A megjelenés időszakossága. 7. Szerkesztő. 8. Kiadó. 9. Nyomda. 10. Méret. Növeli használhatóságát, hogy jelzi a címváltozásokat is. Függeléként az 1956. évi magyarországi ellenforradalom idején továbbra is megjelent vagy megindult munkásmozgalmi lapok jegyzékét alfabetikus elrendezésben adja (1956. október (23) 24 — november 4). A témában való eligazodást a feldolgozott anyag sajátosságaihoz alkalmazkodó mutatók könnyítik meg. Így pl. egyik az MDP sajtóanyagán belül a budapesti és vidéki politikai, üzemi és hivatali pártszervezeti,

¹ A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1948. 1—3. köt. Bp. 1951. M. Munkásmozg. Int. 473 l. Soksz. Úa. 4. köt. Pótkötet az 1—3. köt.-hez. Bp. 1959. MSZMP KB Párttört. Int. 169 l. A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948. június—1956. október. Bp. 1963. MSZMP KB Párttört. Int. 356 l. Soksz.

agitációs és propaganda, tájékoztató folyóiratokat sorolja fel. Megtalálhatjuk a nagyobb ipari, bányászati és mezőgazdasági üzemek, vállalatok, tudomszervezeti kiadványok, valamint a tudományos, munkásművelődési, gazdasági és szociálpolitikai lapok mutatóját is. Topografikus — Budapest nélkül — és névmutató egészíti ki a mutatórendszert. Megkönnyíti az anyagban való keresést a lapok címszavában előforduló rövidítések feloldásának jegyzéke.

Hiányoljuk, hogy a kiadványnak nincs tartalomjegyzéke, és az egyes tételek nem sorszámozottak, ami pedig éppen a sokféle mutató miatt növelné használhatóságát. A bibliográfia végén felsorolt 14, „meg nem talált, csak cím szerint ismert” lap közül azóta 10-nek fellelt adatait kiegészítésképpen alább közöljük:²

1. BORSODI ÜZEMI NÉPNEVELŐ
Miskolc. 1954. szept. [Egyetlen szám.] K.: MDP Borsod-Abaúj-Zempléni Megyei Bizottsága Agitációs és Propagandacsztálya. Ny.: Borsodmegyei. 8r.
2. DEBRECENI MEZŐGAZDASÁGI VERSENYHIRADÓ
Debrecen. 1951. júl. 10. [Egyetlen szám.] Ny.: Szabadság. 8r.
3. HAJÓGYÁRI SZ[ocialista] I[fjúsági] T[ábor] VILLÁMCUJSA
Budapest. [1950.] [Egyetlen szám.] Fel. szerk.: Pippenbacher József. Ny.: Karpinszky (államosított váll.) 8r.
4. H[azai] P[amut] S[zö]vő UJSÁG
Hazai Pamutszöv[és] M. D. P. Szervezetének lapja. Budapest. 1951. febr. 23. [Egyetlen szám.] Fel. szerk.: Bácsi Margit. Ny.: Forrás. 2r.
5. KEMECSEI JÁRÁSI TERMELŐSZÖVETKEZETI HIRADÓ
Nyíregyháza. 1952. szept. 8. [Egyetlen szám.] Ny.: Szabolcs-Szatmári. 2r.
6. M[agyar] SZ[abadság] H[arcos] SZ[ö]vetség
NÓGRÁDMEGYEI HIRADÓJA
Salgótarján. 1952. dec. 3. [Egyetlen szám.] Ny.: Nógrádmegyei. 8r.
7. NÉPLAP LEVELEZŐ [Téves: Néplap Levelezői]
[Nyíregyháza.] 1952. jan. [Egyetlen szám.] Ny.: Nyíregyházi. 4r.
8. NYOMDA- ÉS PAPIRFELDOLGOZÓIPAR VERSENYHIRADÓJA
Budapest. [1951.] [Egyetlen szám.] Ny.: Athenaeum. 4r.
9. TERMELŐSZÖVETKEZET LEVELEZŐINEK TÁJÉKOZTATÓJA
Budapest. 1952. szept. [Egyetlen szám.] Ny.: Szikra. 8r.
10. VASMEGYEI GÉP- ÉS TRAKTORÁLLOMÁSOK VERSENYHIRADÓJA
Szombathely. 1951. júl. [Egyetlen szám.] Ny.: Szabad Vasmege. 4r.

A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948. június — 1956. október c. bibliográfia bonyolult, munkásmozgalm-tör-

téneti szempontból feldolgozatlan korszak sajtótermésének regisztrálását tűzte ki feladatául, és reméljük, hogy hatékony segítséget nyújt majd használóinak. Az egyre növekvő munkásmozgalmi-bibliográfiai igény kielégítését szolgálja emellett az 1848-tól napjainkig terjedő időszak munkásmozgalmi sajtó repertóriumának elkészítése.

LAKOS KATALIN

Bárdos László István — Horváth Géza:
Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Tatabánya, 1962, József Attila Megyei Könyvtár. 83 (1) l.

A vidéki könyvtárak gondozásában egyre több sajtóbibliográfia készül, amelyek a helytörténeti kutatókat sok terméketlen fáradozástól kímélik meg, és alapul szolgálhatnak egy intenzívebb kulturális fejlesztésének egy-egy területre (ország-rész, megye) vonatkozóan. A jelenlegi Komárom megye (a történelmi Esztergom-Komárom megye) periodikáinak feldolgozása — az eddig megjelent Somogy és Veszprém megye után —, ha nem is új törekvés, ugyanolyan értékes a maga területét illetően.

A bibliográfia magában foglalja a megye első folyóiratától, a *Mindenes Gyűjtemény*-től (1789-től) kezdve 1961. december 31-ig a megye területén megjelent periodikák bibliográfiai értelemben minden adatra kiterjedő teljes leírását, s ezen túlmenően — mivel helytörténeti kutatások közben felmerült igényeket is ki akar elégíteni — megadja a periodikák lelőhelyét is, a teljesség és hiányok feltüntetésével. Végül a hozzácsatolt bőséges mutató-rendszer (földrajzi, időrendi, kiadók és nyomdák ismertető mutató és a lapok előállításában résztvevő személyek névmutatója) szinte kimeríti a hasonló bibliográfiák igényelte összes szükségletet, és helyes útbaigazítást ad az idevonatkozó kérdésekben.

A bibliográfia szerkesztői (BÁRDOS László és HORVÁTH Géza, az anyaggyűjtésben közreműködő KOVÁCH Zoltánnal együtt) a teljességre törekedtek, s amennyiben ez nem sikerült egészen, a hiány itt sem nagyobb, mint amekkora hasonló kiadványokban.

A címleírásban a szabvány szerint jártak el, helyenként élve a kötelezőleg előírtakon túl az ajánlott lehetőségekkel. Egy helyi bibliográfiában azonban még részletesebb leírást, még több adatot is feltüntethetnek, tekintettel a helytörténeti tudományos kutatás szolgáló célzatra. Minden munkatársat, intézményt, kiadót fel kellene venni, akinek köze volt a laphoz, sőt jó lenne, ha a lap jellege, tartalma sze-

² Megtalálhatók az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptárának állományában.

rint is kapnánk valami ismertetést. Ez bizonyos témák, helyi hagyományok feldolgozásához indíthatna el. A soron következő bibliográfiai szerkesztői talán erre is gondolnak majd, és megjegyzés vagy annotáció formájában néhány szavas eligazítást is adnak, vagy a mutatók közt jelleg szerinti összeállítást is találunk; főleg ahol alcím nincs, ott igen hasznos lenne ez.

Komárom Megyei Könyvtára elég kevés és hiányos hírlapanyaggal rendelkezik, a szerkesztők kénytelenek voltak az ország legnagyobb gyűjteményéhez, az Országos Széchényi Könyvtárhoz fordulni, s ennek hiányait igyekeztek kiegészíteni egyéb közvagy magángyűjteményből.

A sajtóbibliográfiát jó papír, tiszta nyomás, levegős szedés, áttekinthető szép forma jellemzi, amely a KMK házi sokszorosítóját dicséri; kár, hogy egyik-másik illusztráció nem sikerült eléggé. A megyei periodika-bibliográfia kiadásában a Könyvtártudományi és Módszertani Központ támogatását látjuk, és amint értesültünk, az Országos Könyvtárügyi és Dokumentációs Tanács helyismereti munkabizottságától is várható lesz a jövőben hasonló segítség.

Egy-két megjegyzésünk. Egyetlen szám esetében feleslegesnek látszik kétszer megadni a dátumot (104., 164. tétel: indulásnál és lelőhelynél,) — és talán az Országos Széchényi Könyvtár helyrajzi száma (másként nem közli) elhagyható lenne, mert a jelzet nem állandó a Hírlaptárban, s emellett a nagyarányú költözködés a könyvtári jelzetek egész tömegét változtatja majd meg. Betűrendi zavart idézett elő a 109. és 110. sorsszám közé beiktatott cím, mely nem tudni, mi okból, sorszámat sem kapott.

Komárom megye sajtóbibliográfiája értékes, hasznos munka és feltétlenül jó forrás lesz a nagy jelentőségű és sokszor döntő fontosságú eseményekben gazdag megye legújabb kori történései és tudománytörténeti kutatói számára.

NAGYDIÓSI GÉZÁNÉ

Casanoviana. An annotated world bibliography of Jacques Casanova de Seingalt and of works concerning him. By J. Rives CHILDS. Vienna, 1956, Christian M. Nebehay. VIII, 396 l., 1 t.

A *Casanoviana* finoman artisztikus, erősen a XVIII. század nyomdatermékeire emlékeztető tipográfiával készített címlapja mellett Alessandro LONGHI CASANOVA portréja található. A címlap versőjén látható, hogy a könyvcszet csak 500 számozott példányban készült. A következő lap kiemelt helyén a szerzőnek Signorina Con-

stantina dalle FUSINÉT — mint munkatársát — idéző dedikációja következik, majd a könyv létrejöttében résztvevőknek található köszönetnyilvánítás. Ezt követi a rövid előszó, amelyben különösen Victor OTTMANN 1900-ban megjelent könyvét, J. POLLIO 1926-i bibliográfiáját, HAYN a maga nemében egyedülálló *Bibliotheca Germanorum Erotica & Curiosaját* és végül E. SCHMIDT-PAULI 1930-i CASANOVA-tanulmányát emeli ki. Felsorolja még azokat a nemzeteket, ahonnan könyvéhez tudományos információkat kapott, többek között Magyarországot is. Ismerteti a bibliográfia szerkezetét, végül felsorolja az újabb kori jelesebb CASANOVA-kutatókat.

A könyv öt nagy fejezetében talált helyet a kb. 1334 bblibliográfiai címadat. Az első *A részben* CASANOVÁNAK még életében megjelent műveit regisztrálja: ez az összeállítás 43 tételt (77 munkát) tartalmaz az 1752-ben Drezdában kiadott *Zoroastro* c. tragédiától kezdve (a kinyomatás szempontjából fiktív adatokat is beállította a kronológiába) a CASANOVA halálát megelőző évben, 1797-ben Padovában megjelent s Leonard SUTELAGE göttingai egyetemi professzorhoz intézett leveléig, valamint mindezek későbbi kiadásáig. Ebben a fejezetben található a CASANOVA életében (Leipzig, 1788) már megjelent *Histoire de ma fuite des prisons de la République de Venise, qu'on appelle les plombs* is, amelyet később teljes egészében beállított a *Mémoire* hatalmas épülettömbjébe. (CHILDS 16 facsimilével élénkíti az anyagot.) Ezek az egykorú CASANOVA-művek nem ismeretek magyar nyelven, csak a velencei szököcs MOLY Tamás fordításában (1937-ben és 1948-ban jelent meg). A következő csoportot a posthumus műveknek és a kéziratban maradt anyagnak szenteli. A bibliográfia legnagyobb része viszont — a *Mémoire*-oknak szánt *B fejezet* — két részből áll: a *Mémoire*-ok szövegkiadásai az 1822-i lipcei BROCKHAUS-féle edíciótól kezdve (az első német és francia kiadás címlapjának hasonmásával!) kronológikus sorrendben halad tekintet nélkül a kiadás, illetve fordítás nemzetiségére a 392. tételig, az 1955-ben Párizsban megjelent kiadásig, a művek pontos bibliográfiai adataival és a műre, azaz a kiadások történetére vonatkozó tudományos felvilágosításokkal.

A hazai bibliográfiai adatok a következők: 37. tétel (1873—75 a HALASI O. fordította 22 kötetes kiadás. Ezzel az első magyar nyelvű CASANOVA-kiadással megelőztük az 1880-i első olasz és az 1893-i első angol nyelvű fordítást!); 39. tétel (1874 a fordító nevének jelzése nélkül); a 48. tétel *A démon* (tévedésen alapul, mert

a mű RUDNYÁNSZKY Gyula író CASANOVA álnév alatt megjelent *Casanova novellái* c. kötetének a 64—128. lapjáig terjedő második része); 80. tétel (téves adat, ugyanannak a könyvnek az első felkötete!); 91. tétel (1894 a fordító nevének jelzése nélkül); 93. tétel (téves, a [RUDNYÁNSZKY Gyula] *Casanova novelláinak* teljes példányát [128 l.] írja le); 101. tétel (1899—1905 ENDREI Zalán fordítása); 110. tétel (1902 SZÁSZ K[ároly?] fordítása). A későbbi magyar fordításokat a szerző a *Casanova Gleanings* (Nice, 1958—1962) c. évenként egy füzetben megjelenő folyóiratban teszi közzé. (A jeles bibliográfus figyelmét egyébként felhívjuk a következő svéd fordításra, mely úgy látszik elkerülte figyelmét: *Casanova vistande uti blykamrarne i Venedig och flykt derutur*. Öfvers. Stockholm, 1825, 81 l.) A B fejezet második részében a *Mémoire*-ok szövegének alapján készített album-szerű illusztrációk kiadásait közli, s az 1870-i brüsszeli *Galerie zu den Memoiren*-től kezdve 13 tételről tesz említést. A C fejezet 17 tétele CASANOVA levelezése Aldo RAVÀ és Gustav GUGITZ 1911-i kiadványától a milánói 1930-i kiadásig. A D rész tartalmazza a CASANOVA-val foglalkozó irodalmat a szerzők nevének betűrendjében, névteleneknél [Anon] jelzéssel a közlemény címének betűrendjét követi. Ez a nagy fejezet 1037 címadatot tart nyilván; magyar vonatkozású a következő: 670—671. tétel téves címléírás Miksa (F.) helyett FENYŐ (M.) *Casanova levelei* című cikke és *Casanova tanulmánya*. A hiányzó magyar adatok jó része a *Casanova Gleanings*-ben található. (Ennél a résznél is felhívjuk a szerző szíves figyelmét egy svéd CASANOVA-adatra: ROSTAND (Maurice): *Casanovas kärleksliv*. Till svenska av A. RUDE. Stockholm, 1925. 1831.) Az E fejezet 89 adatában a *Casanova alakja mint a szépirodalom inspirálója* cím alá sorolható adalekokat tárja fel, ezek között az 53. tétel MÁRAI Sándor *Vendégszínház Bolzanóban* c. CASANOVA-regénye és ennek holland, illetve német fordítása. A 90—98. tételben a CASANOVA-filmeket sorolja fel. Végül az addenda és az errata, valamint a szerzők nevére és a művek lapszámára utaló index zárja le a kötetet.

KOZOSCSA SÁNDOR

Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft. [Bd. 1.]: (Bücher und Zeitschriftenaufsätze aus den Jahren 1955—1960 in Auswahl.) (Bd. 2.: Bücher und Zeitschriftenaufsätze 1961.) Gemeinschaftsarbeit der Universitätsbibliotheken Greifswald, Rostock und der Mecklenburgischen

Landesbibliothek Schwerin. Bd. 1. Greifswald — Rostock — Schwerin, [1961]. 256 l. — Bd. 2. Greifswald, 1962. 261 l.

Amint az előszóból kiderül, az NDK Felső- és Szakoktatástügyi Államtitkárságának javaslata ösztönözte a nyugati körzet három legjelentősebb tudományos könyvtárát e bibliográfiai összeállítására.

A bibliográfia mindkét kötete a jelzett három könyvtár állományára támaszkodik. Közli a lelőhelyet, ami a könyvtárközi kölcsönzést jelentősen megkönnyíti.

Az összeállításakor — az előszó szerint — a szövetkezeti parasztságra, az agronómusokra és a traktorosokra gondoltak, tehát a szakértelem különböző fokán álló dolgozókra. A bibliográfia anyaga ezt valóban igazolja is: széles skálájú a felvett irodalom színvonala. Az összeállítók a kiválasztást (a könyveknek) rövid, jól sikerült, tömör annotációkkal igyekeznek megkönnyíteni.

A bibliográfia felöleli a mezőgazdaság egészét, beleértve a gyümölcstermesztést, kertészetet, az erdő-, vad-, halgazdagságot, állatorvoslást. A *szocialista falu* c. fejezet a falurendezés és tervezés irodalmát sorolja fel, a szociális és egészségügyi, valamint a kulturális problémákkal együtt. Sőt: a 2. kötetben — alfejezetben — száznál több paraszti tárgyú regényt, elbeszélést, kritikát, recenziót és drámát találunk.

Zömmel az NDK szerzőinek tollából származó műveket tartalmaz a bibliográfia, de merit a többi szocialista, sőt: tőkés ország hasznosítható nagyüzemi gyakorlatából is. Főleg szovjet irodalommal találkozunk, továbbá néhány cseh publikáción akadt meg a szemünk. Honfitársaink közül csupán a németül megjelent művek, cikkek szerzőit sikerült felfedeznünk.

Mint gyakorlati célt szolgáló ajánló bibliográfia, mellőzi az elavult, használhatatlan anyagot. Az első kötetben még nem sikerült kifogástalanul a válogatás, találunk elvétve elavult, a viljamszi agro-technikát propagáló címet is.

A felvett monográfiák megjelenésének kezdő éve 1955, a folyóiratokat 1959-től dolgozza fel. Ezek száma az 1. kötetben 135, a 2-ban 96; kettő közülük cseh, a többi német és szovjet.

Az elrendezés szisztematikus. A 9 fejezetet további alfejezetekre bontja.

A szakokon belül előbb a monográfiákat, majd a cikkeket sorolja fel, mindkettőt betűrendben.

Tartalomjegyzéken kívül betűrendes szerzői és tárgymutató, továbbá a feldolgozott folyóiratok jegyzéke egészíti ki az értékes munkát.

WALLESHAUSEN GYULA

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója

A kézirat nyomdába érkezett: 1963. XI. 15 — Pédányaszám: 1100 — Terjedelem: 9,8 (A/5) iv

Műszaki szerkesztő: Vidosa László

TARTALOM

<i>Berlász Jenő</i> : Dernschwam János könyvtára II. — Die Bibliothek des Johann Dernschwam II.	1
<i>Rózsa György</i> : Contradictions entre la recherche et l'information scientifique — A kutatás és a tudományos tájékoztatás közötti ellentmondások	33

KÖZLEMÉNYEK

<i>Borzák István</i> : Aristoteles, Vergilius és társai	47
<i>Eckhardt Sándor</i> : Un recueil rhéto-roman du XVII ^e siècle	51
<i>Herepei János</i> : Apáczai könyvtárának további nyomai	53
<i>Donóth Regina</i> : A diplomáciai titkosírás XVII. századi használatához	55
<i>Zsindely Endre</i> : Egy értékes hungarica: Batsányi János mostanig lappangó műve..	62
<i>ifj. Kozocsa Sándor</i> : Arany János kiadatlan önéletrajza	65
<i>Kozocsa Sándor</i> : Adatok id. Szinyei József életéhez	66
<i>Tiborc Zsigmond</i> : Adalékok a Népszava napilap megindulásához	71
<i>M. Gy.</i> : Vers-perek Horthy-Magyarországon (Kassák Lajos: Szolgálók élete).....	72

MAGYAR KÖNYVESHÁZ

<i>Vértessy Miklós</i> : Egy 1483-ban kiadott magyar krónika	74
<i>Sólyom Jenő</i> : Honterus 1548. évi kátékiadása	75
<i>Borsa Gedeon</i> : Hogyan korrigáltak 1566-ban a kolozsvári Heltai-nyomdában?....	79

FIGYELŐ

<i>Kulcsár Péter</i> : A szegedi ferences könyvtár helyreállításáról	84
<i>Sztj Rezső</i> : A bibliofília és a tudományos kutatás	86
<i>Székely Sándor</i> : Az IFLA XXIX. konferenciája	87
<i>Jánszky Lajos</i> : A Nemzetközi Dokumentációs Szövetség 29. konferenciája	88
<i>Jánszky Lajos</i> : Az I. Reprográfiai Kongresszus	89
<i>Dr.</i> : A Német Demokratikus Köztársaságban folyó dokumentációs munkáról....	89
<i>Somkuti Gabriella</i> : Tanulmányok a neveléstudomány köréből	90
<i>Gombocz István</i> : 100 éves a Matica Slovenská.....	90

SZEMLE

A könyv és a könyvtár a magyar társadalom életében (Ism. <i>Csapodi Csaba</i>).....	93
Mátrai László: Régi magyar filozófusok (Ism. <i>Bán Imre</i>).....	95
Péter László: Az Igazság története (1918—19) (Ism. <i>Kőhegyi Mihály</i>).....	96
Bulling, Karl: Die Rezensenten der Jenaischen Allgemeinen Literaturzeitung (Ism. <i>Dörnyei Sándor</i>)	96
Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken (Ism. <i>Tóth András</i>).....	97
In libro humanitas (Ism. <i>Vizkelety András</i>)	98
Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde (Ism. <i>Fazakas József</i>)..	98
McLean, Ruari: Victorian book design and colour printing (Ism. <i>Dezsényi Béla</i>)...	99
Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>).....	100
Jahrbuch der Bibliotheken (Ism. <i>Somkuti Gabriella</i>)	101

BIBLIOGRÁFIÁK

Szentmihályi János—Vértessy Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához (Ism. <i>Kőhalmi Béla</i>)	102
De la Vallée Poussin, L.: Catalogue of Tibetan manuscripts (Ism. <i>Róna-Tass András</i>)	103
Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae Matica Slovenská (Ism. <i>Borsa Gedeon</i>)	105
Göllner, Carl: Turcica (Ism. <i>Benda Kálmán</i>)	106
A bibliography of African bibliographies (Ism. <i>Dán Róbert</i>)	108
A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956 (Ism. <i>Lakos Katalin</i>)	109
Bárdos László István—Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája (Ism. <i>Nagydiósi Gézané</i>)	110
Casanoviana (Ism. <i>Kozocsa Sándor</i>)	111
Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft (Ism. <i>Wallshausen Gyula</i>)....	112

TABLE DES MATIÈRES

<i>J. Berlász</i> : La bibliothèque de János Dernschwam. Contribution à l'histoire de l'humanisme en Hongrie II. (Avec résumé en allemand)	1
<i>Gy. Rózsa</i> : Contradictions entre la recherche et l'information scientifique (Texte entier en français)	33

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>I. Borzák</i> : Aristote, Virgile et leurs contemporains vus par le moyen âge	47
<i>S. Eckhardt</i> : Un recueil rhéto-roman du XVII ^e siècle	51
<i>J. Herepei</i> : Les restes de la bibliothèque de János Apáczai Csere	53
<i>R. Donáth</i> : L'emploi de l'écriture chiffrée au XVII ^e siècle	55
<i>E. Zsindely</i> : Un hungarica précieux: l'ouvrage inconnu de János Batsányi	62
<i>S. Kozocsa jn</i> : L'autobiographie inédite de János Arany	65
<i>S. Kozocsa</i> : Contributions à la vie de József Szinnyi	66
<i>Zs. Tiborc</i> : Contributions au début du quotidien „Népszava”	71
<i>Gy. Markovits</i> : Procès autour des poèmes (Lajos Kassák: Szolgálók élete)	72

ANCIENS IMPRIMÉS HONGROIS

<i>M. Vértessy</i> : Une chronique hongroise datée de 1483	74
<i>J. Solyom</i> : L'édition de 1548 du catéchisme de Honterus	75
<i>G. Borsa</i> : Méthodes de corriger les épreuves en 1566	79

CHRONIQUE

<i>P. Kulcsár</i> : La reconstruction de la bibliothèque franciscaine de Szeged	84
<i>R. Sztj</i> : La bibliophilie et la recherche scientifique	86
<i>S. Székely</i> : La XXIX ^e conférence de l'IFLA	87
<i>L. Jánoszy</i> : La XXIX ^e conférence de FID	88
<i>L. Jánoszy</i> : I ^{er} Congrès de Réprographie	89
<i>Dr.</i> : La documentation dans la République Démocratique Allemande	89
<i>G. Somkuti</i> : Essais sur les questions de la pédagogie	90
<i>I. Gombocz</i> : A la centenaire de Matica Slovenská	90

COMPTES RENDUS CRITIQUES

A könyv és könyvtár a magyar társadalom életében (<i>Cs. Csapodi</i>)	93
Mátrai László: Régi magyar filozófusok (<i>I. Bán</i>)	95
Péter László: Az Igazság története (1918—19) (<i>M. Köhegyi</i>)	96
Bulling, Karl: Rezensenten der Jenaischen Allg. Literaturzeitung (<i>S. Dörnyei</i>)	96
Schumann, Günther: Ansbacher Bibliotheken (<i>A. Tóth</i>)	97
In libro humanitas (<i>A. Vizkelety</i>)	98
Weiss, Karl Theodor: Handbuch der Wasserzeichenkunde (<i>J. Fazakas</i>)	98
McLean, Ruari: Victorian book design and colour printing (<i>B. Dezsényi</i>)	99
Pipics Zoltán: A könyvtáros gyakorlati szótára (<i>G. Somkuti</i>)	100
Jahrbuch der Bibliotheken (<i>G. Somkuti</i>)	101

BIBLIOGRAPHIES

Szentmihályi János—Vértessy Miklós: Útmutató a tudományos munka magyar és nemzetközi irodalmához (<i>B. Köhalmi</i>)	102
De la Vallée Poussin, Louis: Catalogue of the Tibetan manuscripts (<i>A. Róna-Tas</i>) ..	103
Kotvan, Imrich: Incunabula bibliothecae institutionis Matica Slovenská (<i>G. Borsa</i>) ..	105
Göllner, Carl: Turcica (<i>K. Benda</i>)	106
A bibliography of African bibliographies (<i>R. Dán</i>)	108
A magyar munkásmozgalmi sajtó bibliográfiája 1948—1956 (<i>K. Lakos</i>) ..	109
Bárdos László István—Horváth Géza: Komárom megyei hírlapok (<i>I. Nagydiósi</i>) ..	110
Casanoviana (<i>S. Kozocsa</i>)	111
Bibliographie für die sozialistische Landwirtschaft (<i>Gy. Walleshausen</i>)	112